



ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી મુદ્રાલય વિભાગ]

અવનકમાન ૨૬૧૩૪ વિમન ૧-૪-૦

ગ્રંથનામ ૪૫૦૪૬

ક્રમાંક ૭૧૨

80/11/1977

445

1947/14

Abhinav Library
Inward No.
Date.....12.3.37

ગુજરાત ગ્રંથાલય
પ્રકાશક નથા વિઠેના
ગાંધીરસ્તા:અમદાવાદ.

જવાં મદ

[ભાગ ૧ લો]

લેખક

જયમિજુ



ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય

ગાંધીસ્તો : અમદાવાદ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ

દ- : ૩ . ૨૬૧૩૪

કામન : સત્રા કૃષિયા

પ્રથમ આવૃત્તિ : ૧૯૩૬

બીજી આવૃત્તિ : ૧૯૪૬

પ્રકાશક :

શંભુલાલ જાજરીભાઈ

ગર્જ અંધરત્ન કાર્યાલય

ગાંધી સ્ત્રોતો : અમદાવાદ.

મુદ્રક :

ચતુરભાઈ શાનાભાઈ પટેલ

શ્રી મહેન્દ્ર મુદ્રણાલય,

શાકમારગ્રીટ : અમદાવાદ.

પ્રસ્તાવના

કુમારજીવનનાં સાહસોથી ભરેલી આ વાર્તા સદૃ પ્રથમ 'વિદ્યાર્થી' સાપ્તાહિકમાં પ્રગટ થઈ હતી. આ વાર્તાએ વિદ્યાર્થીઓનો આદર મેળવતાં, પાછળથી પુસ્તક રૂપે એ પ્રગટ કરવામાં આવેલી.

છેલ્લા કેટલાક વખતથી પ્રથમ આવૃત્તિ ખગ્ગરમાં નહોતી મળતી: ઘણે દિવસે એ 'કોટા સીસ્ટમના કપરા કાળમાં' પુનઃ પ્રગટ થાય છે. આશા છે કે વિદ્યાર્થીઓ તે કિશોરો એ જ ઉત્સાહથી એને વધાવશે.

ટૂંક સમયમાં આ વાર્તાનો બાગળીને 'એક કદમ આગે' ના નામે પુસ્તકાકારે પ્રગટ થશે

— લેખક

અનુક્રમણિકા



૧	અમે સાત જણા	૩
૨	જીવનો સોદો	૧૧
૩	એ છોકરાંના ખેલ નહિ !	૧૮
૪	ડોસા કાકા	૨૬
૫	શકુન્તલા કે શેજો	૩૦
૬	એ શું હશે ?	૩૭
૭	અકરમાત	૪૩
૮	શેરને માથે સવાશેર	૪૩
૯	પ્રવાસ	૫૨
૧૦	ડાકું	૫૮
૧૧	વાધનો ભેટો	૫૦
૧૨	પાંચ પમાળી	૫૭
૧૩	જાટ લોકોના સંપર્કમાં	૮૫
૧૪	અજાણી ઓરત	૯૩
૧૫	સોનાની કથા	૧૦૦
૧૬	પિંજરનું પંખી	૧૧૦
૧૭	યુવાનીના શપથ	૧૧૮
૧૮	મુકાબલો	૧૨૭

જવાંમદ્

અમે સાત જણા

[૧]

ગોરીશંકર માસ્તરની ધૂડી નિશાળથી લઈને સર-
કારી જૂજરાતી શાળા સુધીના ઇતિહાસમાં અમારી સાત
જણાની ટુકડી હતી. નિશાળમાં અમે સાત જણા એક-
લોહીઆ ને એકમતીઆ તરીકે પંકાતા હતા.

આ વાત વીશ વર્ષ પહેલાંની છે. વીશ વર્ષ બાદ
આજે અમારી એ ટુકડીની યાદ પણ ગમગીન બનાવી
નાખે છે ! વીશ વીશ વર્ષના લાંબા ગાળામાં અમારી આખી
ટુકડીને માથે ન જાણે શું શું વીત્યું ? આજે એ સાત
જણામાંના કેટલા હૈયાત છે, એની પણ પૂરી ખબર નથી !

અમારો સહુથી નાનો મિત્ર ચકોર, અમે સહુ એને
ચકુ કહેતા. લુહારનો છોકરો હતો. બારેક વર્ષની ઉંમરે
ગામમાં ખેત્ર આવી. એ ખેત્રમાં ખૂદી માની સેવા કરતાં
એને ચેપ લાગ્યો, ખેત્ર લાગુ પડ્યો અને આખરે એ
મરી ગયો.

બીજો મિત્ર જમાલ. એ મુસલમાન બિસ્તીનો છોકરો

હતો. ભણવામાં જરા ઢીલો પણ ખૂબ જ નીકર. પશુ-
પક્ષીઓ વિષે એણે જ અમને રસ લેતા કર્યા. કેટલીક વાર
એ ખિસકોલીઓ કે સસલાં ખિસ્સામાં નાંખીને લાવતો.
વર્ગમાં એને લીધે ઠીક ઠીક રમૂજ ફેલાતી. અમે નાત-
બાતનો ભેદ સમજતા નહોતા. જમાલ અને અમે સૌ એક
સાથે ખાતા-પીતા. એના બાપની નોકરી પાછળથી છૂટી
ગઈ. એ બિચારો કમાવા ક્યાંય પરદેશ નીકળી ગયો.
જમાલ પણ સાથે જ ગયો. જમાલ જ્યારે અમારીથી જુદો
પડ્યો ત્યારે અમે સહુ ધૂસકે ધૂસકે રોયેલા. જમાલે
અનેક પ્રાણીઓ પાળ્યાં હતાં, એમાં એક નોળીઓ પણ
હતો. એને સોનેરી ફંવાટી હતી, અને આખો ઢહાડો પહેર-
ણની બાંદીમાં કે ખભા પર બેસી ડાકલી વગાડતો.
જમાલનો એ ખાસ મિત્ર હતો, ને અમારો પણ થોડો.
ઘણો મિત્ર હતો. જતી વખતે યાદગીરી તરીકે જમાલ
અમને ભેટ કરી ગયેલો. પણ ગરીબ બિચારું પ્રાણી !
જમાલનો વિયોગ ન સહી શક્યું. થોડા દિવસે મરણ પામ્યું.
આજે તો જમાલ ક્યાં છે; એ પણ અમે જાણતા નથી.

ચકોર અને જમાલ તો બહુ જલદી અમારાથી અલગ
થઈ ગયેલા, પણ નવીન, સોરાખ અને નારણનો સાથ બહુ
મોડો મોડો છૂટ્યો. નવીન ભણવામાં કુશળ હતો. વર્ગને
મોનીટર રહેતો. સ્વભાવનો ભોળો ને કંઈક શાંત; એટલે
અમે એને નિશાળની બહાર ‘બુધ્ધ’ કહી ચિહ્નવતા. છતાં
વર્ગમાં નવીન કદી અમને અન્યાય ન કરતો. અમારા અટ-
ક્યાળાં ધ્યાનમાં રાખી કદી વેર લેવા પ્રયત્ન ન કરતો. આથી

છેવટે અમે અમારી બૂલ સમજ્યા ને એ અમારો જિગરબન દોસ્ત બન્યો. નવીનની સગી મા મરી ગઈ હતી. નવી મા સાથે એના બાપ ખાનદેશમાં રહેતા હતા. નવી મા જલદ સ્વભાવની હતી. નવીનને નવી મા સાથે બનતું નહોતું; એટલે અહીં એની ખૂદી દાદી પાસે રહેતો ને બાણતો. પણ ગૂજરાતી પાંચ પૂરી થતાં એની ખૂદી દાદી ગૂજરી ગઈ. નવીનને ખાનદેશમાં એના બાપ પાસે જવું પડ્યું. થોડા દિવસ સુધી તો એના કાગળપત્ર આવતા રહ્યા; પણ પછીથી એના કંઈ ખબરઅંતર ન મળ્યા.

સોરાબ અમારી નિશાળનો દાદો લેખાતો. રસ્તે જતા હરકોઈને ધમકાવવા, એની ટોપી ઉડાડી મૂકવી, એના ખમીસના હુક સાથે મરેલી ઢેઢગરોળી ખાંધવી, એ એના નિત્યના ધંધા હતા. દરેકના ખાવામાંથી એ ભાગ પડાવતો. જે ભાગ ન આપે એને હરકોઈ બહાને ધમકાવતો— ટીપતો. ઘણા ખરા વિદ્યાર્થીઓ તો એ બૂંડા દેવને નૈવેદ્ય ચઢાવીને જ ખાતા. આ સોરાબ સાથે એકવાર ગિલ્દીદંડો રમતાં દાવની બાબતમાં અમારે ઝગડો થયેલો. સોરાબે દાવ આપવાની ચોખ્ખી ના સૂણાવી એ તો ઠીક, પણ ઉપરથી બે ચાર ગાળો આપી; અને સાથે સાથે ચેલેંજ ફેંકી કે ‘ મદના ખર્યા હો તો દાવ લો ! ’

અમે એની દાદાગીરી સામે મનમાં જલ્દી રહ્યા હતા, પણ એ ખૂરી બલાને કેાણુ છ'છેડે ? પણ જેની ઓળખાણુ હવે પછી આપવાનો હું; એ અમારો દોસ્ત જગત સામે થયો ને સોરાબને સાબદો થવા પડકાર કર્યો.

યુદ્ધ માટે પોતાને કોઈ આવાહન આપે, એ સોરા-
બને મન માથાના ઘા સમાન હતું: એમાં એ પોતાની
શક્તિનું અપમાન ભેતો હતો. એણે હાથમાં રહેલા દાંડી-
આનો જગત ઉપર છૂટો ઘા કર્યો. ઘા બરાબર જમતના
લમણા પર આવ્યો. જગતના લમણામાંથી લોહીની ધાર
છૂટી; પણ જગત તેની પરવા કરે તેવો નહોતો. એ શકરા-
બાજની જેમ કૂદો ને સોરાબને બે હાથમાં ઝડપી લીધો.
ક્યાં તંદુરસ્ત અને તગટો સોરાબ ને ક્યાં સીધો સોટા
જેવો દુબળો-પાતળો જગત !

પણ તમને શું વાત કરુ? એ દહાડે જગતે કમાલ
કરી. દિવસોથી બળી રહેલા અમારા મનને શાંત
કર્યું. ભેતભેતામાં સોરાબને ચારખાના ચિત્ત પછાડ્યો.
છાતી પર ચઢી બેસી લોટની કણકની જેમ ગુંદી નાખ્યો.
સોરાબે માફી માગી ત્યારે એ છાતી પરથી નીચે ઊતર્યો.

સોરાબ તો જીવ લઈને નાઠો. સીધો ગયો એના
બાપ પાસે. એના બાપ પોલીસખાતાના વડા હતા. એમણે
ઊલટો સોરાબને ઠપકો આપ્યો ને કહ્યું : “ માર બાઈને
મારી પાસે શું મોં દેખાડવા આવ્યો છે ? મારા છોકરા
આવા નામર્દ ન હોય.”

સોરાબ શું બોલે ? પણ ત્યાં તો ખુદ જગત સોરાબની
પાસે પહોંચ્યો. પોતાના હાથે સોરાબને વધુ વાગી તો નથી
ગયું; એની તપાસ કરી. સાથે પોતે અપરાધી હોય તો
વડીલ તરીકે શિક્ષા કરવા સોરાબના પિતાને વિનંતી પણ

કરી. સોરાબના પિતાએ બધી વાત સાંભળીને કહ્યું: “ખરે-ખર સોરાબ ગુનેગાર છે. પણ જગત, તેં મારા છોકરાને માથે માટે તને શિક્ષા તો કરીશ જ, અને તે શિક્ષા એ કે તારે સોરાબને મિત્ર બનાવવો.”

પિતા ઠપકો આપે એ પહેલાં સોરાબ પોતાના મનને ઠપકો આપી રહ્યો હતો. એ જગતનો મિત્ર બન્યો; અને જગતનો મિત્ર તે અમારો મિત્ર! આ પછી તો સોરાબના બાપની બદલી સરહદ પર થઈ. સોરાબ પણ ગયો. આજે તો એ કોઈ પલટનનો લેફ્ટેનન્ટ બન્યો છે. હજીય તેના પત્રો અવારનવાર આવે છે.

અમારો પાંચમો મિત્ર નારણ. અમારા ગામના પૂજારી-જીનો દીકરો. પૂજારીજીને આંખે બહુ વહેલો ઝામરો જિતયો: એટલે પૂજારી અને ભિક્ષાની અડચણ પડવા લાગી. આ કારણે તેમણે નારણને ચાર ચોપડી ભણાવી જિતારી લીધો. આજે તો નારણ મોટો પુરોહિત બન્યો છે. ગામમાં ટીપણાં જુએ છે, પ્રદ્ધભોજન જમે છે, લગ્ન કરાવે છે. કોઈની વરસી વળાવે છે તો કોઈનું સરાવે છે. કોઈને સ્વર્ગમાં વાસો કરાવવો હોય કે કોઈનાં પિતરને નરકમાં મોકલવાં એ એના હાથમાં. આખું ગામ એને હાથ જોડે. નારણનું નામ અમે ‘બૂદેવતા’ પાડ્યું છે. આજે પણ શહેરની જિંદગીથી કંટાળી; દવાદારૂથી ત્રાસી કોઈવાર વતનમાં હવા ખાવા જઈએ છીએ ત્યારે અમારો ‘બૂદેવતા’ અમારી ખૂબ સેવા-ચાકરી ઉઠાવે છે.

પણ આ બધાનો સાથ ચૂજરાતી નિશાળમાંથી જ

છૂટી ગયો. ગામડે ગામથી અંથેજી બધવા શહેરમાં બેજ જણ્યા ગયા. હું અને જગત. જગત રજપૂતનો દીકરો હતો. એનો બાપ ખેતી કરતો હતો. અમારી મિત્રતા બહુ અનોખી રીતે બંધાયેલી.

એકવાર શનિવારની બપોરની છૂટીમાં અમે બધા નાહવા ગયેલા. મારા પિતાના મોટાભાઈ આફ્રિકા રહેતા હતા. એ થોડા દહાડાથી હવાબહારે ઘેર આવેલા. તેમની પાસે એક નાનું સુંદર ઘડિયાળ હતું. એના કાંટા રાતે પણ અંધારામાં ઝગમગે. એક નાનો કાંટો તો રખડેલ લાલચંદની જેમ આખો દહાડો દોડ્યા કર્યો. પણ દોડવું કેવું ? ગોળ ગોળ ઘાંચીના બળદની જેમ. થોડીવારમાં તો પાછા હતા ત્યાં ને ત્યાં ! મેં શોખથી એ પહેરવા માગેલું. પહેલાં તો તેઓએ આનાકાની કરી, પણ જ્યારે મેં બહુ વિનતી કરી ત્યારે જીવના સાટે જાળવવાની ચેતવણી સાથે મને આપ્યું. હું પણ જીવના સાટે જ એને જાળવતો અને આ કારણે, નહીંએ નાહવા ગયો ત્યારે પણ તેને સાથે જ લેતો ગયેલો. ઘેર સૂનું મૂકું ને કોઈના હાથમાં પડે તો !

અમારા ગામથી નદી એક ગાઉ દૂર છે. રસ્તામાં વાંધાં કોતર ખૂબ આવે. આવળ, નાંખુડાં ને આવળનાં વનનાં વન ! હાથીઆ યુવરની મોટી મોટી વાડો. ગાઠ ઝાડી પણ ઘણી. એકલદોકલ આદમીથી તો ખરે બપોરે ન નીકળાય ! માર્ગમાં બે બિંડા કૂવા આવે. આ બેય કૂવામાં ગામની એક બામણી ને એક મોચણ રૂખી મરેલી. લોકો વાત કરતાં કે બપોરે ત્યાં બેઠી બેઠી બન્ને જણી અનેક કૌતુક કરે છે.

કોક મોટે સાદે ગાય છે, તો વળી કોઈ અંદર બૂસકા મારે છે. બધા અમને કહેતા કે એના મોં સામે જોવું, પણ એની પીઠ સામે ન જોવું. એ તો ચૂડેલું ! પણ આવી વાતોથી જગત ન ડરતો. અરે, જીવતા માણસને તે વળી મડકાં શું કરતાં હતાં ! એ તો મંછામામા એ જૂત ને શંકાકાકી એ ડાકણ ! આ નામનાં ગામમાં એક ઘરડાં બ્રાહ્મણ ધણિ-ધણિ-ચાણી રહેતાં હતાં. આ કૂવાઓથી અડધા ગાઉ ઉપર નદીના કિનારે મડકાં બાળવાનું સ્થાન હતું. ત્યાં કૂતરાંને શિયાળ સહા લડ્યાં કરતાં. અમારો નાહવાનો ઘરો ત્યાંથી ઓતરાદો હતો.

અમે નદીએ નાહી ઘોઈને મોડી સાંજના પાછા ફર્યા. આરતીટાણે મંદિરમાં લેગા થયા ત્યારે અંધારામાં ઝગમગતા કાંટા જોવા મેં પહેરણના ખિસ્સામાં હાથ નાખ્યોઃ પણ તરત જ મને ભાન આવ્યું કે મારું ઘડિયાળ તો નદીકિનારે પડી રહ્યું. નહાતી વખતે હાથમાંથી કાઢી નદી કિનારા પરના પીપળાની નીચે બખોલમાં મૂકેલું. નાહતાં નાહતાં મોડું થયું એટલે ઝટપટ કપડાં પહેરી ઘર તરફ પાછા ફરેલા. ઉતાવળમાં ઘડિયાળ લેવું વિસરી ગયા.

હવે શું થાય ? મને મારા કાકાની ચેતવણી યાદ આવી. “ જીવની પેઠે જાળવજે ! ” હવે મારું શું થયે ? મને મારની તો બીક નહોતી; પણ મારા કાકાના મનમાં મારા વિષે ખોટો અભિપ્રાય બંધાય તેની જ શરમ આવી રહી હતી.

અંધારું અપાટાભેર થતું હતું.

જીવનો સોદો

[૨]

મારો ચહેરો ઊતરી ગયો હતો. મારું મન રડું રડું થઈ રહ્યું હતું. કાલ સવારમાં મોટા કાકા ઘડિયાળ વિષે પૂછશે તો શું જવાબ દઈશ ? કદાચ ખોટો જવાબ દઈ આડુંઅવળું સમજાવી દઉં, પણ એ કેટલા દહાડા ચાલે ! વળી મારું મન આ રીતે વડીલોને છેતરવા સાફ ના પાડતું હતું.

અંધારું થતું જતું હતું, ને રસ્તો વિકટ ને બીકાળો હતો. મેં મારા બધા મિત્રો સામે જોયું. મારી નજરમાં આશિયાળાપણું હતું. સહુ મારી ઉપર આવી પડેલા દુઃખ માટે હમદદી બતાવતા હતા જ, પણ એ દુઃખ કેમ દૂર થાય એનો ઉપાય કોઈની પાસે નહોતો.

રાત થઈ અને ધીરે ધીરે બધા વિખરાયા. લક્ષાધિપતિને પોતાની દોલત લૂંટાઈ જાય ને જેટલું દુઃખ ન થાય એટલું દુઃખ અત્યારે મને થતું હતું. કારણ એ હતું કે લક્ષાધિપતિ માણસને બધું ગુમાવવા છતાં એક જાતનો સંતોષ હોય છે, કે ‘હશે; મારું હતું ને મેં જોયું છે.’

પણ આ તો મારું નહોતું ને મેં જોયું હતું. હું વિચારમાં ને વિચારમાં ઓટલા પર બેસી રહ્યો. મનમાં વિચાર એવો થતો હતો કે બસ, હવે ઠંઠ સુધી અહીં જ બેસી રહું. ન કોઈની પાસે જવું ને કરવું ! મને મારા મિત્રો પર ઓછું આવી રહ્યું હતું !

આમ ને આમ લગભગ દશેક વાગ્યા હશે. મંદિરના દરવાજા પછી અંધ થઈ ગયા, ને ચોરા ઉપરના હનુમાન-જીનો દીવો પણ ઓલવાઈ ગયો. રસ્તા ઉપર અંધકાર પ્રસરી ગયો. અચાનક કોઈ મારા ખમીસની ચાળ ખેંચતું હોય તેમ લાગ્યું. ઘોર અંધારું હતું. પહેલાં તો મને સહેજ ડર લાગ્યો; પણ ધીરેથી હિંમતભરે પાછળ બેઠું તો જગત ઊભો ઊભો હસતો હતો.

એણે ધીરેથી મારે ખભે હાથ મૂકતાં કહ્યું : “ એમાં આટલી બધી ચિંતા શું કરે છે ! ચાલ ત્યાં તૈયાર; જઈને ઝટ ઘડિયાળ લઈ આવીએ. કોઈને ખબર પણ નહીં પડે ને ઝટ લઈને પાછા આવી જઈશું. ”

“ અત્યારે જઈને ? જગત, ત્યાં તો શ્મશાન છે. વચ્ચે પેલા બે ગોઝારા ફૂવા છે. અંધારી રાત છે. વળી જંગલી બનવર મળે તો ? ” હું બોલતો હતો, સાથે સાથે ધ્રુજતો હતો.

“ નમાલો તેમાં. ભલે ત્યારે બેઠો બેઠો રાયા કર ! તારાથી બીજું નહિ થાય. જીવતા આદમીને મરેલાં મડલાં ડરાવશે ત્યારે થઈ રહ્યું ને ? મર્દ છે કે કોણ ? વળી આપણે

એ છીએ. જાણતો નથી કે એક જણ એટલે કંઈ નહીં, અને એજણ થયા એટલે એ એકડે અગિયાર જેટલું જોર કરી શકાય.” જગત બોલતો હતો ને તેનો સીનો ફૂલતો હતો.

અહીં એક વાત જણાવવી મારે માટે જરૂરી છે. આ વાતચીત પરથી રહેને મને કોઈ કાયર માની લે ! તમારે જાણી લેવું ઘટે કે નિશાળમાં હું પહેલા નંબરનો ખેલાડી હતો. હાઈજમ્પ ને લોંગ જમ્પમાં એવો કયો માડી જાયો છે, કે મને ટપી જાય ! ક્રિકેટમાં તો એછો. પહેલાં-બીજાં ધનામે પર તો મારો ધંબરો. દહાડે તમે કહો ત્યાં જઈ આવું; પણ રાતે બહાર નીકળતાં સહેજ ડર લાગે, તેમાં પણ નાનપણથી જૂતપ્રેતની માન્યતા મનમાં જડ ઘાલી બેઠેલી. ચોર સામે લડી શકાય, ગમેતેજા જાનવર સામે ઝૂઝી શકાય, પણ આ માયાનાં અવતારોને કેમ વશ કરી શકાય ? પણ જગતે મને ટોણો માર્યો એટલે હું એકદમ ખડો થઈ ગયો. એનો હાથ ઝાલી ખેંચવા લાગ્યો.

“ અશોક, આપણે સાવધાનીથી ચાલવાનું છે. ઘેર ખબર પડે તો સવારે મેથીપાક મળે ને વધારામાં રાતના ફરવાની હમેશાંને માટે બંધી થઈ જાય. આજે ગામના નાકેથી તો જવાય એમ જ નથી. ચોરે કોઈ ઓળખીતું પાળખીતું બેઠું હોય તો મારા ને તારા ભોગ જ મળે.”

અમે બન્ને વાંઘાને આડે રસ્તે ઊપડ્યા જગત પોતાની સાથે બે લાકડીઓ લાવ્યો હતો. એક મેં લીધી ને બીજી જગતે લીધી. જગતની લાકડી કડિયાળી હતી. સાથે એની કમરમાં એક છરો ખોસેલો હતો.

રાતના લગભગ અગિયારેક વાગ્યા હશે. રાત્રીનો દેવતા પૃથ્વી પર છૂટે હાથે કાજળ બૂંસી રહ્યો હતો. ઊંડાં ઊંડાં કેતરો અને વાંધાંની વચ્ચેથી અમે કેવળ તારાઓની સહાયથી માર્ગ કાપી રહ્યા હતા. મધરાતનો શીતળ પવન શરૂ થયો હતો. વગડાઉ કૂલોની સુગંધી નાકને મધમધાવી રહી હતી. શિયાળિયાં કે ઘોરખોદિયાં અમારા પગરવથી બાજુમાં લપાતાં છૂપાતાં જોવાતાં હતાં.

જગત અને હું ચૂપચાપ ચાલ્યા જતા હતા. એ નક્કી વાત હતી કે અમારા જંનેના દિલમાં હિંમત હતી ને તેથીય વધુ રાતની દુનિયા જોવાનું કુતૂહલ હતું. દિવસની દુનિયા કરતાં રાતની દુનિયા ઓર જ લાગતી હતી. આટલી શાન્ત, આટલી મીઠી, આટલી ગંભીર ઘડીઓ મેં જિંદગીમાં વીતાવી નહોતી. જગત માટે આ બનાવ નવો નહોતો. એ ઘણીવાર એના બાપ સાથે ખેતરમાંથી મોડો મોડો ઘેર આવતો, પણ મારે તો આ બધું નવીન હતું.

અમે હવે નદીના રેતાળ પટ પર આવી પહોંચ્યા હતા. અચાનક એક છીંકાટો સંભળાયો. જગત ઊભો રહી ગયો ને એણે મારો હાથ ઝાલ્યો. આકાશના તારાઓનો અંખો પ્રકાશ ચોતરફ પડતો હતો.

કાળી મેશના જેલું, ઢીંચકા ને જડા માણસના આકારનું કંઈક વેગથી ચાલ્યું જતું જોવાયું.

મેં જગતનો હાથ ઢાળ્યો.

“ જો જગત, ભૂત લાગે છે. જરા ચોલી બા ! ”

જગત મારા પર સહેજ ચિડાયેલો લાગ્યો. એણે જરા ધીરા પણ તીખા અવાજમાં કહ્યું : “ તને બધે ભૂત જ દેખાય છે. જો સાચેસાચ ભૂત હોય તો હું એકવાર નહિ, સાતવાર ઢોડીને એની કોટે બાઝી બાઝી. પણ મને આ કોઈ જંગલી જનવર લાગે છે. ”

રેતીનો પટ જ્યાં શરૂ થતો હતો ને કોતરનો છેલ્લો ખૂણો આવતો હતો ત્યાં અમે ઊભા હતા. પેલો કાળો આકાર ફર જતો દેખાયો; ને અમે છૂટકારાનો શ્વાસ લીધો. પણ અમારા કમનસીબે થોડીવારમાં એ પાછો ફરતો જોવાયો. કેવળ દિવસનો પ્રકાશ અને દીવાઓનું તેજ જોવા ટેવાયેલી આંખો રાતની મુસાફરીમાં નકામી નીવડે છે. મારી આંખે કાળો આકાર જોવાતો હતો, પણ જગતે તો બધું સ્પષ્ટ પરખી લીધું હતું.

“ અશોક, એ ભૂત નહિ, પણ રીંછ છે. મહુડાંની ઋતુ છે. ભાઈસાહેબ મહુડાં જમીને જૂમતા લાગે છે. રીંછને મહુડાં બહુ ભાવે છે. અકરાંતીઆની જેમ ખાય છે ને પછી ચઢે છે ઘેન. પણ એવે વખતે એને છંછેડવું સારું નહિ હો. ” જગત અનુભવની વાત કહેતો હતો.

અમે બન્ને તાકીને પેલા આકાર તરફ જોઈ રહ્યા. મારા મનમાં તો એમ જ થતું હતું કે ભૂત રીંછ બનીને આવ્યું. પણ મારી વાત સાંભળતાં જ જગત ઊછળી પડ્યો ને વળી બીજી ચોપડાવી :

“ ઘરથીથી જેવા તમે, બધામાં ભૂત જ બાળો છો. મેં તો જંગલે જંગલ ખૂંધાં ને કોઈ દહાડો તમારું સગલું ભૂત ન બાળ્યું ! પણ સાવધાન ! જે રીંછ આપણી તરફ આવી રહ્યું છે. ”

જંગતની વાત બરાબર હતી. રીંછભાઈ અમારા કેાતર તરફ જ શુભ પગલાં પાડતા આવી રહ્યા હતા. હવે શું થાય ? જંગતના ઠપકાએ મારા દૈવતને બચત કર્યું હતું. શું જંગત જ બહાદુરીનો અવતાર છે, ને હું નમાલો છું ! મારી નસોમાં લોહી વેગથી ફરવા લાગ્યું. જંગત કહે તો અત્યારે સાપના રાક્ષામાં હાથ ઘાલી કાળવિષ નાગની ડોકી પકડી લેવા તૈયાર હતો.

“ અથોક, રીંછભાઈ છે મદમાં. અત્યારે સામા પગલે જવામાં સાર નહિ. ધીરેથી પેલા ઝાડ પર ચઢી જઈએ. ”

અમે બન્ને કેાતરની કિનારી ઉપર ઊગેલ ઝાડ પર ધીરેથી ચઢી ગયા. ઉપલી ડાળે હું બેઠો ને નીચલી ડાળે જંગત બેઠો. ત્યાં બેઠા બેઠા અમે રીંછભાઈ પસાર થઈ બચ એની રાહ જોવા લાગ્યા. રીંછભાઈ ઝૂમતા ઝૂમતા ઠેક અમારા ઝાડની નજીક આવી પહોંચ્યા. થોડીવાર બરાબર અમારા ઝાડ નીચે બેઠા ને બે પગથી મોઢું ખંજવાળ્યું.

એક વાતનું મને આ વખતે અચાનક જ્ઞાન થયું. રાત વખતે બહાર નીકળનારે કત્તી સફેદ કપડાં ન પહેરવાં. મેં નવી કડકડતી બંડી પહેરી હતી ને મારો પાયબમો બપોરે

જ ખૂબ ઘોઈને સાફ કરેલો હતો. અંધારી દુનિયામાં હું જુદો તરી આવતો હતો.

હું તો રીંછભાઈની કૂચ ક્યારે આગળ ધપે એની જ માળા જપતો હતો; પણ ન જાણે આજ સવારે ઠાનું મોઢું બેઠને ઊઠ્યો હઈશ, કે જ્યાં જુઓ ત્યાં બધી વાત વિપરીત.

વળી રીંછ હરતું-ફરતું ખરાબર અમારા ઝાડ નીચે આવી ઊભું રહી ગયું. ફરીથી આગળના બે પગોથી એક-વાર મોંને ખંજવાળ્યું ને પછી નીચે પગ રાખી અમારા ઝાડ પર જ ચઢવા લાગ્યું. અરે આ શું ? શું એને કોઈ કાનમાં કહી આવ્યું હશે કે પેલા ઝાડ પર જગત ને અશોક બેઠા છે, માટે ઝટ જા, ને ચટણી કરી આવ. ખરે-ખર એ તો ધીરે ધીરે ઉપર આવવા લાગ્યું હતું.

મારી આંખોમાં સહેજ ઝળઝળાં જેવું થયું; પણ જગત એકદમ એક ડાળી ઉપર ઊભો થઈ ગયો. એણે કડિયાળી ડાંગ હાથમાં તોળી લીધી. મેં પણ જગતનું અનુકરણ કર્યું; પણ જગત નીચલી ડાળે હતો; એટલે પહેલો મુકાબલો એને જ કરવાનો હતો.

રીંછ લગભગ થડની ઉપર આવી પહોંચતાં એની નજર બાજુમાં ઊભેલા જગત પર ગઈ. ક્ષણવારમાં એની આંખમાં ઝનૂન ઊભરાયું. એણે એક જબરો છીંકોટો નાખ્યો. આ છીંકોટો ભલભલાને ધુભવી મૂકે તેવો હતો પણ જગત ખરાબર સ્વસ્થ ઊભો હતો.

રીંછ જગત પર તલપ્યું. પણ એવો જ સામે જગતે કડિયાળી ડાંગનો સપાટો બરાબર લમણા પર ફટકાયો. રીંછ ઝાડ પરથી લપસી પડ્યું ને ઊછળીને નીચે રસ્તા ઉપર જઈ પડ્યું.

પણ સાથે જ બીજો અકસ્માત થયો. જગત ઊભો હતો એ ડાળ જગતના ભેરથી હાલી જઈ ને મોટા કડેકાટ સાથે તૂટી પડી.

નીચે ડાળ અને ઉપર જગત. બન્ને નીચે પડ્યાં. મારી સ્થિતિ તો ‘હવેલી હેતાં ગુજરાત ખોઈ’ જેવી થઈ. એક ઘડિયાળ માટે આ જીવનું સાદું. મને મારી મૂર્ખતા પર પસ્તાવો થવા લાગ્યો.

પણ ત્યાં તો ફરી રીંછનો છીંકોટો સંભળાયો. એ રાની પશુ પોતાના હરીફને નષ્ટબ્રષ્ટ કરવા ચારપગે તૈયાર થયું હતું. તારાના જેવી એની આંખોમાં ખૂની આતશ હતો. એના નહોર ચીરી નાખવાના ભેમમાં ખડા થયા હતા. રીંછ ઊછળીને જગત પર ધસતું ભેવાયું.

કટોકટીની પણ આવી ઊભી રહી. એક તરફ ભેકામ જગત ને બીજી તરફ ઉશ્કેરાયેલ નશાબાજ ખૂની રીંછ. હવે શું કરવું ?



એ છોકરાંના ખેલ નહિ !

[૩]

એક તરફ બેકામ પડેલો જગત અને બીજી તરફ છ'છેડાયેલું ઝનૂની રીંછ. ગુસ્સામાં એના રાક્ષસી હાંતો ઝીણા ઝીણા કચડાતા હતા, મારીને મસળી નાખું એવા ઝનૂનથી રીંછે ફરી બચંકર છીંકોટો નાખ્યો. શિકાર પર તૂટી પડતી વેળાનો જંગલી જનવરનો છીંકોટો ભલભલા શિકારીના રામ રમાડી દે તો પછી અમે કેાણ ! બે કેાતરોએ સામસામે એ છીંકોટાનો પડથો પાડ્યો.

રીંછ પાછલા બે પગે ઊછળ્યું ને જગત તરફ ધસ્યું. એના રાક્ષસી હાંતો ને તીણા નહોર ક્ષણભરમાં જગતની ભરાવહાર ગરદનને છૂંદી નાંખે તેમ હતા. એક અજબ કંપારી મારા શરીરને ધ્રુજાવતી નીકળી ગઈ.

હું ઝાડ પર સહીસલામત હતો. રીંછ ફરીથી ઝાડ પર ચઢવાની હિંમત કરે એ શક્ય નહોતું. જગતની કડિયાળી ઠાંગે એના કપાળને લોહીવૃહાણ કરી નાખ્યું હતું. જંગલી જનવરની એ ખાસિયત હોય છે કે એકવાર જ્યાં ઠગાયું કે

ધવાયું ત્યાં ફરી ન આવે. પણ એથી જગતનું શું ? જો હું જગતની મદદે ન જાઉં તો આજે એનાં સોએ સો વર્ષ પૂરાં હતાં. અને જો એમ થાય તો એકવાર વફાદાર મિત્રને, પોતાની ખાતર મોતને ઘાટ ઉતારી પછી હું ક્યા મોંએ દુનિયામાં જીવતો રહું ?

જગત મયોં તો મારે મરવું જ રહ્યું. એ વાતમાં હૃદય કેઈ પણ ફલીલ સ્વીકારે તેમ નહોતું. ખૂનને બદલે ખૂન. મોતને બદલે મોત. અને જો આમ જ છે, તો પછી શા માટે જગતના બચાવ અર્થે ન મરવું ? કદાચ એનો બચાવ ન પણ થઈ શકે; તો સાથોસાથ, પડખોપડખ મોતની મજા કાં ન માણવી ?

તમે આ વાત કદાચ નહિ માનો ! અલબત્ત એક આદમી અણીની પળે આટલા લાંબા વિચારો કરી શકે એ, અનુભવ વગર ન માની શકાય તેવી વાત પણ છે. દુનિયામાં જેને વીતી હોય એ જ જાણે. આવી જ પળે મનનો વેગ ને વિચારની ગતિ આપણે માપી શકીએ છીએ, કે એ કેટલી ઝડપી છે.

મારો આખરી નિર્ણય થઈ ગયો. જગત ઉપર કૂદવા જતા રીંછ ઉપર જ ઝાડ પરથી હું કૂદ્યો. મેં બજરંબ બક્ષિને સ્મર્યાં. અભિમન્યુને યાદ કર્યો. ઘટોતકચને નજર સામે રાખ્યો. મોત તો હતું જ, પછી મહાનગી માણીને શા માટે ન મરવું ? મને લાગે છે કે મારું શરીર એ વેળા એ પ્રીટ વધુ લાંબું થઈ ગયું હશે. મારા હાથ લોઢાના

બની ગયા હશે ને મારા અંગપ્રત્યંગોને પવનપાવડીનો વેગ મળ્યો હશે.

બરાબર રીંછ પર તો ન કૂદી શક્યો; પણ મારો હેતુ સફળ થયો. રીંછ જગતને છોડી મારા પર ધસ્યું. મેં બીજી જ ક્ષણે ટટાર થઈ રીંછ ઉપર લાકડીનો જબરો સપાટો લગાવ્યો. રીંછ જમીન પર લાંબું થઈ ગયું.

ઘોર અંધારું હતું. કેવળ તારાઓના ઝાંખા પ્રકાશના આધારે બધી બાજુ ખેલવાની હતી. રીંછ એવી રીતે પડ્યું હતું કે પાકો ખ્યાલ આવી ગયો કે એ રામશરણ પહોંચ્યું. હું છુટકારાનો દમ ખેંચવા લાગ્યો. જગત હજી બેક્રામ પડ્યો હતો. ઝાડ ઉપરથી ઊંધા માથે પડેલ હોવાથી બરાબર ખોપરી પર ઘા થયો હતો. હું ધીરેથી જગત તરફ ફર્યો, પણ આ શું ? પાછળથી એકદમ મને ફાઈ બાઝી પડ્યું. નક્કી ભૂત જ હશે. મારા ભૂત-પ્રેતની માન્યતાવાળા મનમાં એક આછો ખ્યાલ આવી ગયો, પણ બીજી જ પળે મહૂડાંની ગંધ નાકમાં ભરાઈ આવી.

“ અરે, એ જ શેતાન રીંછ ! ” મારાથી બૂમ પડી ગઈ.

લાકડી વપરાય એવી સ્થિતિ નહોતી. મેં લાકડી છોડી દીધી. મરણીઓ થઈ એને બાઝી પડ્યો. ખૂબ બાથ-બાથ ચાલી. હું મરણીઓ થઈને સામનો કરી રહ્યો હતો. રીંછ પણ આખરી ઝનૂન પર હતું. એ લાગ મળે કે કોઈ પણ જગાએ બચકું ભરવા મથતું. ખૂબ મહેનત બાદ મેં એના ગળા આસપાસ ભરડો દીધો, પણ એમ કરવામાં

એના પગ છૂટા થઈ ગયા. એણે મારી કમર પર નહોર ભેરવ્યા.

એક તરફ રીંછનું ઢખાતું ગળું ને બીજી તરફ મારી કમરમાં ભોંકાતા નહોર. છેલ્લી રસાકસી હતી. જે ફાળ્યો એ જીવ્યો. પણ મારો ભગવાન જ પાંસરો હશે, (રીંછનો નહિ!) કે જગત કૂમકે આવી પહોંચ્યો ! એની કડિયાળી ડાંગે રીંછના પાછલા બે પગ ખેડવી નાખ્યા. રીંછ ઢીલું પડ્યું. ધમાધમીમાં મારાથી પણ એનું ગળું છૂટી ગયું, પણ હરકત નહિ.

જગતની કડિયાળી ડાંગ બીજી વાર તૈયાર જ હતી. એણે બીજે ફટકે લગાવ્યો. હું પણ ધીરેથી સરક્યો ને મારી લાકડી લઈ સાબરો થઈ ગયો.

“ભુગ્યા, માટી થજે !”

અમે લાકડીઓનો વરસાદ વરસાવી નાખ્યો. રીંછે આખરી વ્યૂહ લેવા માંડ્યા. અખાડામાં શિક્ષકે લાકડીઓ ફેરવતાં શીખવ્યું હતું; પણ આવું સક્રિય શિક્ષણ આજે જ મળ્યું. ખૂબ ખૂબ ઘાયલ થયેલું રીંછ આખરે ઢળી પડ્યું. એ ખંધું પ્રાણી થોડીવાર તરફડીને શાન્ત ન થઈ બલ ત્યાં સુધી અમે સાવધાનીથી બાજુમાં બિભા રહ્યા.

પણ હવે અમને ચક્કર આવતા હતા. બિભા રહેવાતું નહોતું. અમે બન્ને એકબીજાના હાથ પકડી બેસી ગયા. આ પછી અમે ઊંઘી ગયા કે બેસાન બની ગયા એની કશી ખબર નથી, પણ જાગ્યા ત્યારે અંધારિયાની દશમને

નાનકડો ચંદ્ર દૂર દૂર આકાશમાં ઊગતો હતો. પવનમાં વિશેષ ઠંડી હતી.

અમે અનુમાન કર્યું કે ત્રણ વાગી ગયા.

“જગત, ચાલ હવે ધીરે ધીરે ઘર ભેગા થઈ જઈએ.”

“અને ઘડિયાળ ?” જગતે પ્રશ્ન કર્યો.

“છોડ એ અપશુકનિયાળનું નામ. કાકાને હું ચોખ્ખું કહી દઈશ કે ખોવાઈ ગઈ. ઠપકો દેવો હશે તો ભલે દઈ દે ! મારવો હોય તો મારી નાંખે !”

“પાગલ !” જગત હસ્યો. “તો પછી આટલું ભેખમ શા માટે ખેડ્યું ? હવે તો ઘડિયાળ લીધા વિના પાછા ન જ ફરાય. તારે ન આવવું હોય તો ખેસ, હું અબઘડી ભઈને આવી પહોંચું છું.”

જગત ઊભો થયો. જગતને જતો ભેઈ રહ્યું એવો તો હું નહોતો. મેં પણ સાથે જ ચાલવા માંડ્યું. અમે કપડાં ઠીકઠાક કર્યાં. મારી બંડી ફાટી ગઈ હતી. જગતને પણ આખા શરીરે ઉઝરડા હતા, છતાં કશાની દરકાર કર્યા વગર અમે ચાલ્યા. અત્યારે એમ ભાગતું હતું કે દુનિયાનો કેઈ પણ જીવ અમને હરાવી શકે તેમ નથી. વિજયનો મઠ એવો જ હોય છે.

નદીના કિનારે જઈ પીપળાની બખોલ તપાસી ભેઈ, ઘડિયાળ જેવું મૂક્યું હતું તેવું પડ્યું હતું. બિચારુ શાન્તિથી, પોતાનું કામ કરતું, કટકટ કરી રહ્યું હતું. મેં ચંદ્રના

ઝંખા અજવાળામાં એનાં સુખદર્શન કર્યાં.

બરાબર ત્રણ ને પિસ્તાલીસ મિનિટ.

ઘેર મા દુઝણીની સંભાળ લેવા બેઠે એ પહેલાં પહોંચી જવું જ જોઈએ. અમે નહીકિનારે બેસી ઝટપટ હાથ-મેં ઘોઈ નાંખ્યાં. આખા શરીર પર લોહીના ડાઘા હતા, એ પથ્રુ સાફ કરી નાંખ્યા. અમારી બંડીઓ પથ્રુ ઘોઈ નાખી ને લાકડી. પર ફરફરતી ભરાવી, બાણે અમારી વિજયપતાકા ઉડાડતા હોઈએ તેમ પાછા વળ્યા.

પેલી યુદ્ધભૂમિ આવતાં જગતે ઝાડ પર નજર નાંખી. ચંદ્રના પ્રકાશમાં બેંચી ડાળે કંઈક માખીઓ જેવું બેઠું હતું. બરાબર ધ્યાનપૂર્વક જોઈને જગત બોલી બેઠયો:

“ અશોક, રીંછ આ ઝાડ ઉપર જ કેમ ચઢ્યું એનું કારણ તું બાણે છે ? ”

“ ના, ના, હું એજ વિચારી રહ્યો હતો. ન બાણ ન પિછાન ! આપણે અને એને કંઈ સગપણ નહોતું. છતાં આપણે બેઠા હતા એ ઝાડ જ કેમ પસંદ કર્યું ? ”

“ એનું કારણ મેં શોધી કાઢ્યું છે. જરા ઝાડની બેંચી ડાળી તરફ નજર કર ! મધપૂડા જેવું કંઈ દેખાય છે ? આ રાવસાહેબ મધના શોખીન હોય છે. રોજ અહીં સ્વાદ લેવા આવતા હશે. ”

“ માખીઓ એને હેરાન ન કરે ? આ માખીઓના ડંખ તો બહુ કાતિલ હોય છે. જો એક સામટો હલ્લો

કરે તો ભલભલા આઠમીને ફાલીને મારી નાખે. ” મં મધમાખ વિષેનું મારું જ્ઞાન સ્પષ્ટ ક્યું.

“એ વાત સાચી. પણ આને તો એ વાતનો લેશ પણ ડર નહિ. શરીર પર ખૂબ વાળ હોય એટલે માખી ઠંખ પણ ન મારી શકે. આપણા ગામનો ભેરીઓ વાઘરી પણ વાળનો કામળો જોડી આખા ને આખા મધપુડા ઉપાડી લાવે છે એ તે નથી જોયો ? આને ભગવાને જ કામળાની ગરજ સારે તેવા વાળ આપ્યા છે.”

વધુ ચર્ચા કરવાનો વખત નહોતો. હરણી રાશવા ઊંચી હતી. અમે જલદી પગ ઉપાડયા. શરીરમાં બણે ખૂબ ચેતન ન આવ્યું હોય ! જઈને ચૂપચાપ પરશાળમાં પડેલા ખાટલા પર ઊંઘી ગયા.

ઊંઘ ખૂબ ઘેરી વળી હતી. ત્યાં તો અમારા ‘ભૂદેવતા’ નારણે અમને ઠંઠાળ્યા.

“અલ્યા ઊંઘણીઓ ! ક્યાં સુધી ઊંઘશો. અમે પેલા ગોઝારા કૂવે જઈએ છીએ. શેરસિંહ ફ્રાજદારે એક રીંછ માયું છે. જોવું હોય તો ચાલ !”

શેરસિંહ ફ્રાજદારને વળી રીંછ ક્યાંથી મળ્યું ? રીંછની વસ્તી તે શું વધી પડી ? પણ રીંછનું વસતિપત્રક હજી બનેલું નહિ, એટલે વધુ વિચાર છોડી અમે રીંછ ક્યાં માયું, કેમ માયું વગેરે ઠામઠેકાણું અડધી મીચેલી આંખે પૂછી જોયું. અમને તરત જ ખાત્રી થઈ ગઈ કે નક્કી આપણે મારેલું રીંછ જ શેરસિંહ ફ્રાજદારે ફરી માયું.

“અરે, નારણ ! ફ્રાજદારે સાહેબે મરેલા રીંછને

માયું કે જીવતાને ? ”

“ મરેલાને મારવામાં શી મઠાઈ ? તમે જે ગાંડા થયા હાગો છો. આખું ગામ જોવા જાય છે. હું તો આ ચાલ્યો.” નારણુ પોતાના બીજા મિત્રો જોડે ચાલ્યો ગયો.

ખપોરે શેરસિંહ બાપુ ગામ વચ્ચે ચોરે બેસી મૂછોને વળ ચઢાવતા કહેતા હતા,

“ સવારે પાસેના ગામથી આવતો હતો ને આડજોડે એ મળ્યું. જોતજોતામાં એના રામ રમાડી દીધા. બાઈ, આવા જબરા રીંછને મારવું એ કંઈ છોકરાંના ખેલ નથી.”

ખરેખર, વાત સાચી હતી. છોકરાંના અને તેમાં પણ અમારા જેવાં પંદર વર્ષના છોકરાના ખેલ તો નહિ જ. એ વાત તો અમે પણ કબૂલ કરી જ. પણ બાપુના પરાક્રમનો જોઈ માબાપની શિક્ષાના બંધે અમે ન ભાંગ્યો.

અમારું શરીર ડુંખી રહ્યું હતું. અમે ફરીથી આરામ લેવા આડા થયા.

બાપુએ તો એ રીંછને વાઘરીઓ પાસે ખેંચી મંગાવેલું; અને ચામડીઆઓ પાસે એને સાફ કરાવી મસાલો ભરી હજી સુધી ચોરામાં રાખી મૂક્યું છે.

હું ને જગત ત્યાંથી નીકળીએ છીએ, ત્યારે એક બીજા સામે જોઈને, શેરસિંહ બાપુની છટાથી પરસ્પર કહીએ છીએ: ‘અલ્યા, આવા જબરા રીંછને મારવું એ કંઈ છોકરાંના ખેલ નહીં.’ અને પછી એકદમ ખડખડાટ હસી પડીએ છીએ. એ વખતે તો અમારા ખડખડાટ હસવાનો અર્થ કંઈ ન સમજતું. પણ આજે તો સહુ સમજે છે.

ઠોસાકાકા

[૪]

અમારી આ કથા લાંબી છે. જ્ઞાન અને સંસ્કાર મેળવવા માટે; અભ્યાસ, અનુભવ અને અવલોકન માટે કરેલા સફળ-નિષ્ફળ રચણપાઠોની ખરેખરી કથા અમારી યુવાનવયે આરંભાય છે; પણ એ પહેલાં અમારી નિશાળમાં કરેલાં તોફાનોની પરંપરામાંથી એક ઘટના હું અહીં રજૂ કરવા માશું છું.

જેઓ ગામડાના રહેવાશી હશે, અથવા જેઓને અમુક સમય ગામડામાં રહેવાનું બન્યું હશે; તેઓ સાતનારીના નામથી જાણીતા હશે જ. રખે કોઈ એમ ન માની લે કે હું સાતનારી વિષે અહીં કંઈ કહેવાનો છું. કેવલ એ પ્રાણીનો પરિચય અમારી મંડળીની ખાસિયતો બતાવવા પૂરતો જ આપવા ઇચ્છું છું.

સાતનારીનો અર્થ એ કે નાર નામના સાત પ્રાણીનો સમુદાય. નાર જેણે જોયું હશે એ જાણતા જ હશે કે એ કેવું ડરપોક ને બીરુ હોય છે. સામાન્ય સીંકારું શીંગડાં ઉગામી સામે થઈ જાય તો, બાઈ રકુચઝર થઈ જાય. પણ

જો સાત નાર લેગા મળ્યા તો એવી બાજુ ગોઠવે કે ભલ-ભલા હીપડાબહાદુરોને પણ આંતરી પાડે. જંગલના કૂનેહ-બાજ પ્રાણીમાં બિચારા શિયાળની તો મથરાવટી મેલી થઈ ગઈ, બાકી લુચ્ચાઈમાં નારનો નંબર પડેલો.

આ સાતનારીની જેમ આખા ગામમાં અમે સાત જણા સાતનારને નામે ઝાળખાતા. અમારી છાપ પણ એવી જ. જો અમે નિશ્ચય કર્યો હોય તો ભલભલાનું લેડું પાડી દઈએ.

અમારા પરાક્રમની એક જ કથા અહીં આપું છું. અમારા ગામની ભાગોળે એક ઇંટોનું મકાન હતું. આ મકાન છેક છેવાડે આવેલું હોવાથી ને ચોમાસાનાં પાણી એની દિવાલે ઘસાઈને જતાં હોવાથી એની પછીતે દિવાલ ઉપરાંત એક ચઢ-ઊતરવાળું લેડું પણ ચણેલું હતું. આ લેડું લગભગ માથોડા જેટલું ઊંચું હશે. એની નીચે સુંદર મજાની વેકૂળ બિછાવેલી હતી. લેડા પરથી ધીરે ધીરે ચૂનો ઊખડો જવાથી અને ફરીથી નવો ન લાગવાથી ઇંટો બહાર ફેખાતી હતી. આ ઇંટોની નિસરણી બનાવી અમે લેડા પર ચઢતા અને ત્યાંથી નીચેની વેકૂરમાં ધૂબકા મારતા.

ધૂબકા મારવા એ અમારો પ્રિય વ્યવસાય હતો. અને સહેજ મોટા થયા ત્યારે પણ અમારા નાનાભાઈઓને લઈને અમે ત્યાં જતા. છતાં આ રમતના રંગમાં અમારી સામે એક મોટો ભય સદા ખડો રહેતો, અને તે આ મકાનના માલિકનો.

આ મકાનનો માલિક મૂળ રજપૂત હતો; અને ચોતાની

પહેલી અવસ્થામાં ઈ. સ. ૧૯૧૪ ના મહાયુદ્ધમાં જઈ આવેલો. એ યુદ્ધની કેટલીય રસભરી વાતો અમને સંભળાવતો. અમે એને ડોસાકાકા કહેતા. ડોસાકાકા પહેલેથી જ અફીણના બંધાણી હતા; ને વારપરબે છાંટો ફારુ લેવાની આદતવાળા પણ હતા. પછીની ઉંમરમાં બેરાં છોકરાં ગૂજરી જતાં ફારૂ પીવાની લતે ચઢેલા. મિત્રજ તો પહેલેથી છ'છેડાયેલા નાગ જેવો ! વિક્રયો એટલે કોઈનો નહિ. છોકરું હોય તો છોકરું ને બેરું હોય તો બેરું; ઢીબી નાખે પાર !

જંગલમાંથી લાકડાના ભારા કે ઘાસના પૂળા કાપીને લાવતી કઠિયારણે કે ખેડૂત સ્ત્રીઓ એ પછીતે જરા વિરામ લેતી તો કાકો ચડભડી ઊઠતો. જેમ આવે તેમ ગાળો બકતો. અમારામાંના કોઈ હાથમાં આવી જતા તો ઝટ લઈને લપકાક ચઢાવી દેતો ! કેટલીય વાર આવી રીતની પ્રસાદી અમે ચાખી ગયેલા.

આમ તો અમે બધા બળુકા ગણાઈએ, પણ એ તો અમારા નિશાળિયાઓમાં. સોરાળ 'ઢાઢો' ગણાતો પણ અમારી ટુકડીમાં. જગત બળિયો હતો, પણ અમારામાં. એ કાકાને ઝટ પહોંચી શકાય એવું નહોતું. ધીરે ધીરે કાકાનો ત્રાસ વધતો ચાલ્યો. એકવાર મારી નાની બેનને બહુ બૂંડી રીતે મારી. ગઈ કાલે બે છોકરાને પણ એણે એવા મારેલા કે મૂર્ચ્છિત થઈ પડેલા. ઘેરથી પણ એને કોણ ઠપકો આપવા બંધ ! એ ઝઘડાના ધરને કોણ બોલાવે ? વાતવાતમાં તલવાર ખેંચવાની ને માથું ઉડાવી દેવાની

ધમકી આપે. એ કહે: ‘અરે, અમે ખૂન કરીએ તોય સર-કાર માફ કરે!’ આખરે અમારી ટુકડી આ વાત પર વિચાર ચલાવવા મળી. અમે ખૂબ ચચાં પછી એ કાકાને બળને બદલે કળથી નમાવવાનો ઇરાદો કર્યો.

અમારી સાત જણાની ટુકડીએ આ માટે નિર્ણય કર્યો કે પહેલાં તો કાકાને આ ઘરમાંથી ભગાડવો. એટલે આપણુ બધાને રમવાની નિશ્ચિંતતા થાય. તે પછી કાકાને ધીરે ધીરે આપણો વિશેષ પરચો બતાવવો.

નારણે કહ્યું કે, ભાઈઓ; લોકો કહે છે, કે છોકરાંથી છાશ ન પીવાય. પણ છોકરાં જેવું કરે છે, એવું કંઈ કરતું નથી. જણો છે ને પેલી જૂની વાત. જ્યારે ભલભલા કાલન્દીના ઘરામાં પડેલા કાળા નાગને વશ ન કરી શક્યા ને છતે પાણીએ નિદોષ પશુડાં તરસ્યાં બોકાસાં દેવા લાગ્યા: ત્યારે કનૈયા નામના દશ વર્ષના છોકરે હામ ભીડી, એ બંદો તો પડ્યો ઘરામાં. ચડપ લઈને સાપને ઝાલ્યો ને સીધોસટ કરી નાખ્યો. આપણે બધા એ કનૈયા જેવા જ છીએ. એ તો એક હતો ને આપણે સાત છીએ. કાળા નાગ જેવા કરપી આ કાકાને બરાબર ઠેકાણે લાવવો, ધારીએ તો આપણા માટે કંઈ બહુ મહેનતનું કામ નથી.

આખરે યોજના નક્કી થઈ અને જમાલને સીમમાંથી ચારેક શેળા પકડી લાવવાનું કામ સોંપાયું.

શકુન્તલા કે શેળો

[૫]

હોસાકાકાના હમનની પૂર્વ તૈયારી રૂપે અમે બધાએ જમાલને ત્રણેક શેળા પકડી લાવવાનું કામ સોંપ્યું હતું. જમાલને તો પ્રાણીઓ વિષે ઘણું જ્ઞાન હતું. અલબત્ત આ જ્ઞાન શાસ્ત્રીય નહોતું, આજની જેમ પોથી-પાનાં વાંચીને મેળવેલું નહોતું. પણ પરંપરાથી એણે મેળવેલું હતું. એના ઘેર જુદી જુદી જાતનાં કેટલાંય પ્રાણી હતાં. કૂકડાં કબૂતરો-નો તો પાર નહોતો. એક સફેદ બિલાડી પણ હતી ને જે સુંદર રૂપાળાં તેતર પણ હતાં. જમાલ માંસાહારી હતો. જો કે અમારા પરિચયમાં આવ્યા પછી એને એ તરફ ખાસ પ્રેમ રહ્યો ન હતો. છતાં જમાલના બાપને પેટ ભરવા માટે શિકાર જરૂરી હતો ને તે માટે પક્ષીઓનો સહેલાઈથી શિકાર કરવા એક શકરો-બાજ પણ પાળ્યો હતો.

આ શકરો-બાજ બારેક દિવસનો હશે ત્યારે જમાલનો બાપ એને ઉઠાવી લાવેલો. ધોરે ધીરે એને શિકારનું શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું. આજે તો એ સ્ત્રીટી મારતાંની સાથે જ અમે તેવા મોટા પંખી પર તૂટી પડતો બને એને

બહાદુરીથી ખેંચી આણતો.

આ સિવાય બીજાંય ઘણું જનવર હતાં. જમાલના બાપને કેટલાય અમલદારો સાથે શિકારે જવાનું થતું. જે કે શિકારમાં તો એને કેવળ મારેલાં પશુને ખેંચી લાવવાનું કામ સોંપાતું; પણ ત્યાંથી નાનાં-મોટાં પ્રાણી એ અવાર-નવાર પકડી લાવતો. આ પ્રસંગે જમાલ અમને ખાસ એને ત્યાં નોતરતો, અને બધાં પ્રાણીઓ વિષે રસભરી રીતે માહિતીઓ આપતો. એ કહેતો કે પક્ષીના મોંમાં દાંત ન હોય ને અમને આશ્ચર્ય થતું. એ કહેતો કે પક્ષીને કઠી પરસેવો ન વળે, ને અમને એ માનવાનું મન ન થતું. આવી તો બધી ઘણી વિગતો છે, જે અહીં ન આપી શકાય.

શેળા લાવવાનું કામ સોંપાયानે બીજે દિવસે જમાલ નિશાળમાં હાજરી પુરાવી, એકી જવાના બહાને છટકી ગયો. અમે તો બધા જાણતા હતા કે ભાઈસાહેબ, ક્યાં ગયા છે? જેઓ નહોતા જાણતા તેઓ અમારી ‘સાતનારો’ ની ટુકડી વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવામાં પોતાની સલામતી ભાળતા નહોતા. બળિયાના બધે બે ભાગ હોય છે. નિશાળમાં છુટ્ટી થઈ ઝટ ઝટ સાંજનું વાળુ પતાવી ઘરબહાર નીકળી ગયા, અને સીધા પહોંચ્યા ભાગોળે. જમાલ હજીય પાછો આવ્યો ન હતો.

અમે એની શોધમાં નીકળ્યા. થોડે દૂર જતાં ભેયું તો જમાલ એક ઝાડ નીચે બેઠો હતો.

અમે ઢોડીને ત્યાં પહોંચી ગયા.

એના ડાબા હાથમાં લોહીના ટશિયા ફૂટ્યા હતા. છતાં જમાલને એનું કશું દર્દ નહોતું. સામાન્ય ઉઝરડા કે ઘાના પ્રસંગો તો એને રોજ ઘેર પડતા. એનાં પાળેલાં બનવરોમાંથી કોઈ ને કોઈ કોક દહાડો છંછેડાઈ જઈતું. જમાલ નિરાશ જણાતો હતો એનું અમને દર્દ હતું.

“શું થયું જમાલ ?”

“શું થાય ચાર ! આખો બપોર રજાએ પછુ મારા બેટા શેજાને. પત્તો જ નહિ. અમસ્તા તો કેળે ચઢે છે. આપણા લલ્લુકાકાના દીકરા પેમાને વરાધ થઈ ત્યારે એના કાંટાની ધુમાડી આપવા એક સાથે ત્રણ પકડી લાવેલો.”

“ભાઈ, એ તો બાલાશંકરે નથી કહ્યું કે “ ન માગે દોડતું આવે !” નવીને પોતાની વિક્તોનો છંટકાવ કર્યો.

“હવે કવિની વાત જવા દે ને ! પછુ જમાલ, આ તારા હાથ પર લોહીના ટશિયા ક્યાંથી ?”

“દોરડાને સાપ સમજ્યો તેથી. શાહુડીને જોજો સમજી બખોલમાં હાથ ઘાલ્યો એનાં ફળ ! ઘો પકડવી સારી, સાપને નાથવો સારો, પછુ શેજાને પકડવો મુશ્કેલ ! અને મળે ત્યારે વળી એકલો ક્યાંક રખડતો મળે ! બે ત્રણ પકડવા ને મહાભારત ખેલવું સરખું !”

“જમાલ, શેજાની શી ઉતાવળ છે. કાલે વાત !” મેં ઉપસંહાર કર્યો.

“ના, ના. એમ નહિ. હજી અડધો કલાક રાહ બેઠાએ.

જરા અંધારું થશે એટલે એને પકડવાની એક રીત હજી બાકી છે !”

જમાલના પ્રાણીજીવનના જ્ઞાન વિષે અમારામાં એટલી શ્રદ્ધા હતી કે એનો શબ્દ પ્રદાવાક્ય સમાન હતો. અમે બધા એની આસપાસ બેઠા. જમાલે બધાને ચૂપ રહેવા સૂચવ્યું હતું; એટલે અંધારા આકાશમાં જેમ એકલા તારા ઝબૂક ઝબૂક થયા કરે એમ અમારી આંખની કીકીઓ ચકળ-વકળ થયા કરતી ને તે દ્વારા અમારી મૂક વાતચીત ચાલતી. ધીરે ધીરે સંધ્યા અંધારામાં ભળી ગઈ.

અચાનક કોઈ બાળક હીબકાં ભરીને રાતું હોય તેવો અવાજ સંભળાયો.

“ જમાલ, કોઈ બાળક બિચારું રહતું લાગે છે. ” નવીને વાત કરી, ને અમારું સહુનું ધ્યાન ખેંચ્યું.

“ હવે ચૂપ રહેને ! કંઈ એનાં માબાપ સાથે નહિ હોય ? અવાજ છોકરા જેવો નહીં પણ છોકરી જેવો છે. ” ભૂદેવતા નારણે નવીનને વાત કરતો અટકાવી ચૂપ રહેવા કહ્યું.

“ હરેક બાળકનાં માબાપ હરેક વખતે સાથે હોય એમ નથી બનતું. શું તું નથી જાણતો કે નૂરજહાંને એનાં માબાપે કેવી રીતે તજી દીધેલી ? શકુન્તલાની ખીનાથી શું તું અજાણ છે ? અહીં એવું કેમ ન બન્યું હોય ? ” નવીને ચોતાની વિદ્વતાનો એક વધુ વાર છંટકાવ કર્યો.

અમે આ સાંભળી ભેરથી હસી પડવાની તૈયારીમાં હતા, ત્યાં જમાલે સહુને હાથની નિશાનીથી ચૂપ કર્યા

ને કહ્યું :

“ સાચી વાત છે. પંડિતરાજ, કઠાચ શકુન્તલા પણ હોય. હું થોડી વારમાં ખબર લઈ આવી પહોંચું છું. ”

જમાલ ધીમે પગલે એ તરફ ચાલ્યો ગયો. અમે બધા અવનવા તર્કમાં ફૂળી ગયા. બાળપણની કલ્પનાઓ ખૂબ વિચિત્ર હોય છે, અત્યારે એની વાત કરતાંય સહુ હસી પડે. અરે, ખુદ આપણને જ કહેતાં હસવું આવી જાય. પણ એ વખતે મન સ્વર્ગની પરીમાં, પાતાળના દેવતામાં ને પવનવેગી ઘોડામાં અપૂર્વ રહસ્ય ધરાવતું હોય છે.

કોઈના મનની વાત કોઈથી જાણી શકાતી નથી; નહિ તો નવીન મનમાં અવશ્ય એ જ વિચાર કરતો હશે કે જો આ વખતે શકુન્તલા મળી જાય તો એને આશ્રમમાં ન મોકલતાં પોતાની દેખરેખ નીચે જાહેરવી ને મોટી થતાં દુષ્યન્ત જેવા દુષ્ટ રાજાને ન પરણાવતાં પોતાના મિત્રોમાંથી જ કોઈકની સાથે પરણાવવી. બલે રાજાની રાણી ન બને પણ મિત્રારી દુઃખી તો ન થાય !

પણ આવી આવી, હસી કાઢવા જેવી, આપણા મનની ને બીજાના મનની વાતો સંભારી સંભારીને કહેવા બેસીએ તો પાર ક્યાં આવે ! અમે અનેક તરેહની કલ્પના કરતા કરતા જમાલની રાહ જોતા બેઠા.

થોડીવારમાં જમાલ આવી પહોંચ્યો. માથે વીંટેલા કાળિયામાં કંઈક બાંધીને લાગ્યો હતો. એ આવતાંની સાથે બોલ્યો :

“ નવીન, જો, તારે માટે આ શકુન્તલા લાવ્યો. ”

“ હેં શુ શકુન્તલા ? ” નવીનને પોતાની વાત સાચી થતી જોઈ શૂરાતન ચઢ્યું ને એકદમ જમાલની નજીક જઈ પહોંચ્યો.

“ જો આ રહી શકુન્તલા ! ” જમાલે પોતાનું કાળિયું જોરથી ખંખેર્યું. અંદરથી એક ભુરા રંગનો ગોળ ઢંડો ધબલઈને જમીન પર ઢડી પડ્યો.

“ અથા, આ તે શેળો કે શકુન્તલા ! ” જગતે હસતાં હસતાં કહ્યું. બધા એક સાથે ખડખડાટ હસી પડ્યા. નવીન પણ પોતાની ભૂલ ઉપર સરળ રીતે હસી રહ્યો હતો.

“ જમાલ ! તને એકદમ શેળો ક્યાંથી જડી આવ્યો ? ” ચોરાએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ પેલી શકુન્તલા ને નૂરજહાંના રોવાનો અવાજ આપણા પંડિતજી નવીનચંદરભાઈએ સાંભળ્યો હતોને, એની શોધમાં જતાં જ આ ભાઈમંધ શેળો જડ્યો. ” જમાલે મીઠી મશ્કરી કરતાં કહ્યું.

“ એમ તે શી રીતે જડે ? ” એ પ્રશ્ન કર્યો.

“ એજ હું તમને કહું છું. ” જમાલે માસ્તરની ઢબથી અભિનય કર્યો, અને આગળ ચલાવ્યું. “ ઘણીવાર રસ્તે જતાં આપણે સમીસાંજની પછી બાળકના રડવા જેવો અવાજ સાંભળીએ છીએ. કેટલાય માણસો દયાથી એ તરફ જાય છે, પણ અવાજ સાંભળાય છે ને અવાજ કરનાર દેખાતા નથી; ત્યારે ભૂત-પ્રેત માનીને ડરી જાય છે. પણ ખરી રીતે

એ અવાજ શેળાનો હોય છે. શેળાનું બોલવું બરાબર બાળકના રુદન જેવું જ હોય છે. રખડપટ્ટીનો ભારે શોખીન. એક ઠેકાણે કઢી ન મળે. મેં જ્યારે બાળકના રડવાની વાત સાંભળી કે તરત હું જેની રાહમાં હતો, એનો ખ્યાલ આવી ગયો. ”

“ શેળા વિષે તો મેં ઘણું ઘણું સાંભળ્યું છે. એ તો મહાપરાક્રમી કહેવાય છે. લલભલા વાઘ-સિંહ પણ એનાથી ભાગે એ વાત સાચી ? ” સોરાળે ઇંતેબરીથી પ્રશ્ન કર્યો.

“ ચાલો, મોડું થતું જાય છે. ચાલતાં ચાલતાં વાતો કરીશું. ” અમારી સાતનારોની ઢુકડી ગામ તરફ રવાના થઈ.

“ શેળો છે નાનો, પણ મહા ઉત્પાતી ” જમાલે વાત શરૂ કરી. “ લલભલા સાપ-અજગરના તો રામ રમાડી કે એ ઠીક, પણ મોટાં મોટાં જનવરોની પૂંછડીએ વળગી તોભાહ પોકરાવે. મોટાં જનવરને મન એની જાત તો એક કોળિયા જેવડી, પણ જરા મોં અડે કે એની ચામડી પરના કાંટા મોં છોલી નાખે ! અજગર જેવો લલભજાને ગળી જનારો પણ શેળાને જોઈ ભૂસેટીને ભાગે. કુદરતે બુદ્ધિ તો એને જ આપી છે. કોની સાથે ક્યાં લડવું, કેમ લડવું એનું એને જબરું જ્ઞાન છે. ખાવામાં અનાજના દાણાય ઠીક ને બિંદર-અજશિયાં વગેરે જે કંઈ મળ્યું તે પણ ઠીક. ”

લગભગ બધા ગામના ચોરે આવી પહોંચ્યા હતા. રાત વધી ગઈ હતી એટલે બીજું બધું આવતી કાલ પર રાખી અમે સહુ ઘેર જવા રવાના થયા.

એ શું હશે ?

[૬]

અમાજ સવારે, છોકરાઓના હુશ્મન ડોસાકાકા બબ-
રમાં નીકળ્યા, ત્યારે તેમનું મોં સહેજ પડી ગયેલું જોવાતું
હતું. આંખો ઉભંગરાથી ભારે દેખાતી હતી. કાકા હતા
અફીણના પાકા બંધાણી; અને વહેલી સવારે ઢાબડી ખોલી
તો નાની કાંકરી જેટલુંય અફીણ નહિ. પ્રાતઃકાળમાં અફીણની
કાંકરીથી ‘શ્રી ગણેશાય નમઃ’ ન મંડાય તો આખો
દહાડો ખરાબ ભય એવા પૂરા વ્યસની! એટલે કાકા
અફીણના ઈજારદારની હુકાને જઈ રહ્યા હતા.

ન જાણે ક્યાંથી, પણ ભાગ્યયોગથી જગત પણ ત્યાં
ભિલો ભિલો ઈજારદાર સાથે વાત કરતો હતો. કાકાને જોતાં
જગતે જરા નીચા વળી “જય સ્વામીનારાયણ” કર્યો. કાકા
સ્વામીનારાયણ ધર્મ પાળતા હતા; એટલે એમણે જરાક
આંખ મોટી કરી, કંઈક તોરથી વળતા “જય સ્વામીનારા-
યણ” કર્યો. છતાં કાકાની આંખ જગત પર ખરાબર ઠેરી
હતી. એ જોઈ રહ્યા હતા કે છોકરો મશ્કરી તો નથી
કરતોને !

દુનિયાભરનું ઠહાપણ પોતાનામાં આવી ગયું હોય, એવી રીતે ઠાવકો થકને જગત ઊભો હતો. કાકાને થોડી-વારમાં જ ખાત્રી થઈ ગઈ કે છોકરો મશ્કરી તો નથી જ કરતો.

કાકાએ અડધો તોલો અફીણ લઈ, પોતાનું જૂનું ખાતું એક વાર તપાસી; કુલ સરવાળો ગણી જોયો, ને અડધા તોલાના પૈસા પણ એમાં ઉમેરી લેવા સૂચવ્યું. કાકાનું ખાતું ચાલતું હતું. કાકાની છાપ પણ પ્રમાણિક તરીકેની હતી; એટલે એમને ઉધાર આપવામાં વાંધો નહોતો. કાકા અફીણની ઢાબડી આંટીએ ભેરવી રવાના થતા હતા, ત્યાં જગતે ખૂબ જ નમ્રતાપૂર્વક પ્રશ્ન કર્યો :

“કાકા, રાતે તમારા ઘરમાં કોણ બાળક રડતું હતું ?”

“બાળકને રડતું તેં ક્યારે સાંભળ્યું ?”

“જોડું કહેતો હોઉં તો તમે કહો તે સમ ખાઉં, કાકા ! ધરાબર ઢશના સુમારે. ખેતરથી પાછો ફરતો હતો, ત્યારે હીબકાં ભરીને કોઈ બાળક રોતું હતું. મેં ધાયું કે કોઈ મહેમાન આવ્યા હશે. શું બાળકને વરાધ ધરાધ થઈ છે ?” જગત જાણે કાકાનો આજ્ઞાકિત હોય તેમ વિવેકપૂર્વક બોલતો હતો. એના શબ્દોમાં જરાય છોકરવાદીપણું કે મબકનો વૃત્તિ નહોતી.

“જગત, તારી વાત જો કે સાચી છે. બાકી મારે ત્યાં તો કોઈ આવ્યુંયે નથી ને ગયુંયે નથી. તારી કાકી ઢશ વર્ષ પહેલાં મરી ગઈ, ને એકની એક ઢશ મહિનાની છાડી

પણ એની પાછળ મહિને મરી ગઈ. આ પછી તો હું એકલો છું, પણ ખરેખર, કાલ આખી રાત કોઈ બાળકના રડવાનો અવાજ સંભળાયો હતો. થોડીવાર બારણું તરફથી અવાજ આવે, થોડીવાર ચૂપ થઈ જાય, તો થોડીવાર પછી કોઠી પાછળથી રડવા લાગે. મને તો આખી રાત ઊંઘ જ આવી નથી.” કાકાના મોઢા પર ઓશિયાળાપણું હતું.

“કાકા, મારી કાકીનો જીવ છોકરીમાં તો હશે જ ને ?” જગતે કોઈ સમજદાર વૃદ્ધ પ્રશ્ન પૂછે તેવો પ્રશ્ન કયો.

“જગત, એ વાત કંઈક તો ખરી જ. મોટી ઉંમરે છોકરી થયેલી ને મરી ગઈ એટલે જીવ તો રહે ખરો જ.”

“લો કાકા, ત્યારે જે સ્વામીનારાયણ ! જડું છું.” જગત રવાના થયો.

કાકા ધીરે ધીરે ઘર તરફ વળ્યા. એમના મનમાં પેલા બાળકના રડવાના અવાજ યાદ આવતા હતા. દુનિયાથી દુઃખી ને કઠોર થયેલું મન આજે સહેજ પીગળી રહ્યું હતું. પોતાની પુરાણી ગૃહસ્થાઈ એમને સ્મરણમાં આવી રહી હતી.

બીજે દિવસે નવેક વાગ્યાના સુમારે કાકા દિશાએ જઈને પાછા ફરતા હતા, ત્યારે નાના ટર્ટુ પર ફરવા નીકળેલો સોરાબ સામે મળ્યો.

અફીણના બંધાણીઓને કબજાઆતનો રોગ લાગુ પડે છે. કાકા તો રહ્યા પાકા બંધાણી; એટલે પૂરેપૂરી કબજાઆત લાગુ પડેલી. દિશાએ જતાં પાકો એક કલાક લાગે, અને આ માટે કાકા દૂર દૂર એકાંતમાં; જ્યાં માણસોની અવર-

જવર ઓછી હોય ત્યાં જાય. આજે પણ કાકા દૂરથી ધીરે ધીરે આવી રહેલા. એમને જોઈ સોરાબે પારસી ભાષામાં નમસ્કાર કરતાં કહ્યું.

“ સાહેબજી, કાકા ! ”

“ કોણ છે એ સાહેબજીવાળો ? ” કાકાએ પોતાની રોજની ટેવમાં ધૂરકાટ કયો.

“ એ તો હું સોરાબ ! જે સ્વામીનારાયણ કાકા ! ”

કાકાએ એક આંખ સહેજ તીરછી કરી સોરાબના મોં સામું જોઈ લીધું. રોજ પોતાની પીઠ પાછળ ખી, ખી, કરનારને આજે તદ્દન શાન્ત જોઈ કાકાને આશ્ચર્ય થયું.

કાકા પણ ગામ તરફ આવતા હતા. સોરાબને પણ ગામમાં જ જવું હતું. એ ધીરે ધીરે ટટ્ટ ચલાવતો, તેમની સાથે ચાલતો રહ્યો. દસેક મીનીટ આમ શાન્તિથી પસાર થઈ ગઈ. થોડીવાર પછી સોરાબે ધીરેથી કહ્યું,

“ તમારે ત્યાં કાલ કયા ગામના મહેમાન હતા ? ”

“ મારે ત્યાં મહેમાન ! ”

“ કાકા, એમ કેમ કહો છો ? પાંચેક તો ઘેરાં હતાં. સહુથી આગળ મારાં કાકી હતાં. રૂપાળાં કેવાં કપડાં ? ”

“ શેની વાત કરે છે સોરાબ ? ઘેરાં ને વળી તારી કાકી સાથે ? એ તો દશ વર્ષ પહેલાં મરી ગઈ. ”

“ શું દશ વર્ષ પહેલાં મરી ગયાં છે ? ” સોરાબ

એકદમ આશ્ચર્ય બતાવતો હોય તેમ બોલ્યો : “કાકા, તમને શી રીતે વિશ્વાસ આપું ? રાતે રોનમાં હું શમશુદ્ધીન સાથે ફરતો હતો. શમશુદ્ધીને જ મને કાકી વગેરેને બતાવ્યાં. શમશુદ્ધીન આજે સવારે જ રજા પર ગયો, નહિ તો એની પાસે સાચું કરી બતાવત. પણ એને આવવા દો ! કાકા, એને ઇમાનના સોબન દઈને પૂછી જોજો ! પછી કહેજો કે ના, ના, સોરાબ તું સાચો છે. અને કાકા, વધુ પાકી ખાતરી તો એ કે આખી રાત તમારા ઘરમાંથી કોઈ બાળકના રોવાનો અવાજ અને બંગડીઓનો ખણખણાટ સંભળાતો હતો.”

“સોરાબ, બાળકના રડવાનો અવાજ તો એ દિવસથી બરાબર સંભળાય છે. કાલે કોઈ સ્ત્રી ફરતી હોય ને કામકાજ કરતી વેળા એના હાથની ચૂડીઓ ખખડતી હોય તેવો અવાજ પણ આવતો હતો. ભગવાન જાણે શું હશે !” કાકાએ ઊંડો નિશ્વાસ નાખ્યો.

“કાકા, તમારા ધર્મમાં માણસ મરીને અવગતિએ જાય એવું લખ્યું છે ? ભૂત-પ્રેતને તમે માનો ખરા ?”

“હા ભાઈ !” કાકાએ આટલો જવાબ આપી ઊંડો નિશ્વાસ નાખ્યો. સોરાબ આટલો પ્રશ્ન પૂછી જવાબ સાંભળ્યો ન સાંભળ્યો કરી ટટુને જલદી હાંકતો ચાલ્યો ગયો.

કાકાને કાલે બાળકના વાતસલ્યનું દર્દ હતું, આજે ભય પેઠો. જે વાઘ-સિંહ સામે ન ડરે; તોપીના ધુનરા સામે અડગ રહે; એ આ ન કલ્પી શકાય તેવા બનાવથી કંઈક ભય અનુભવવા લાગ્યા.

બપોરે ગામના ભુવાની ડોસાકાકા ખાનગી મુલાકાત પણ લઈ આવ્યા. એક રખારી ભુવાનો ધંધો કરતો હતો. એ ભૂત પ્રેતથી લઈ તાવતરિયો મુદ્દાં ધૂણીને ઉતારી દેતો. ભુવાએ ગોળ ગોળ વાત કરતાં કહ્યું: ‘કાકા! મારાં કાકી મુવાવડમાં મરી ગયેલાં, વળી મોટી ઉંમરે સંતાન થયેલું એટલે ઘરમાં જીવ રહેવાની શક્યતા તો ખરી જ!’”

કાકા ઢીલે પગે ઘેર પાછા ફર્યા. એ રાતે પણ બરાબર તેવા જ અવાજ સંભળાયા. કાકાને પાંચમે દિવસે સહેજ તાવલી જેવું ભરાયું.



અકસ્માત

[૭]

આંખી રાતના ઉઝગરાથી, હમણાં જ નવ વાગે હું
આંખો ચોળતો ઊઠ્યો હતો. શરીર તો કહ્યું કરતું નહોતું
અને આંખો તો ન ઊઘડવાની હઠ પકડી બેઠી હતી. પણ
બરાબર દશ વાગે નિશાળે જવાનું એટલે શું થાય ?

મહા મહેનતે લથડતા પગે અંદર પાણિયારા ઉપર
જઈ દાતણ લઈ આવ્યો ને ચાવવા બેઠો. દાતણ જરા સૂકું
હતું. ચાવતાં હેરાનગતિ પડતી હતી. એક તો શરીરમાં આળસ
ભરેલી ને એમાં મળ્યું માથાકૂટિયું દાતણ ! મેં બધી રીસ
દાતણ પર ઉતારી ને એને ક્ષમાવતાં ભેરથી ફરિયાદ કરી :

“ આવા દાતણ કરતાં લોઢાનો સળીઓ ચાવવો સારો ! ”

મા રસોડામાં હતી, એ બહાર આવી. માનું પારાયણ
જરા આગળ ચાલત, પણ ત્યાં તો જગત ઉતાવળો આવી
પહોંચ્યો.

“ અશેક, ચાલ. ચાલ ! ઝટ કર ! તારું કામ છે. ”

“ ખબરદાર જગત, હમણાં એને ક્યાંય લઈ જઈશ નહિ. એક તો અડધી રાત સુધી ઘેર આવતો નથી ને વળી અત્યારે ટીચાવા લઈ ચાલ્યો ! ” માએ છાકોટો કર્યો.

ખરેખર મા એ મા હતી. એને બિચારીને ક્યાં ખબર હતી કે બંદારામ તો અડધી રાતે પણ નહિ; છેક પાછલા પહોરે જ ઘેર આવતા હતા. પણ એણે મેં કહ્યું તે માની લીધું. મેં માને સમજાવી; હમણાં જ પાછો આવી લેશન કરવા બેસીશ: એમ કહી ઝટપટ જગત સાથે થોડાએક નાસ્તો કરી વિદાય લીધી.

અમે જમાલને ઘેર પહોંચ્યા. જોયું તો જમાલ, જમાલનો બાપ, જમાલની મા બધાં ટોળે વળીને બેસેલાં. સોરાબ નારણ વગેરે પણ ત્યાં હતા.

સામાન્ય રીતે જમાલ રહેતો હતો, એ ગરીબ મુસલમાનવાડો હતો. ફૂકડાનાં પીછાં, ઈંડાનાં ફોટલાં ને ડુંગળીનાં ફ્રાતરાં ચારેકોર બેડ્યાં કરતાં. હિંદુલોકો અહીં આવવાનું કદી પસંદ ન કરતા. અમારાં માબાપ પણ અમે અહીં આવીએ, તે પસંદ કરતાં નહોતાં. વળી ખરી રીતે અમને પણ અસ્વચ્છ સ્થળોમાં જવું પસંદ નહોતું. જમાલને પણ અમે કહેતા કે ધંધો ગમે તે કરો, પણ સ્વચ્છતા શા માટે ન બાળવવી ?

જમાલ અમારી વાતને સમજતો હતો; અને એથી જ એનું ઘર રૂડુંરૂપાળું હતું. અમને એને ત્યાં જવામાં કોઈ બાતનો બાધ નહોતો. અમે ત્યાં જઈને જોયું તો અમારો

પ્રિય સાથીદાર શેળો મૃત્યુને વશ થઈ પડેલો. એની પાસે જ એક મોટો ખડચીતળો નાગ પશુ મરણુને શરણુ થઈ ચતોપાટ પડેલો.

જમાલે મને જોઈને વાત વિસ્તારથી કહેતાં જણાવ્યું: “અશોક! સવારે શેળો અહીં મૂકી ગયા પછી. ભાઈબંધ પાછળના વાડામાં શિકારે નિકળ્યા હશે. આ દુષ્ટ ખડચીતળો પણ ક્યાંયથી ત્યાં જઈ પહોંચ્યો હશે. વાડામાં ઊંદરનાં દર ઘણાં એટલે શેળો એકાદ દરની પાસે બેસી શિકારની રાહ જોઈ રહેલો. અને “ખોદે ઊંદર ને લોગવે લોરીંગ” ની કહેવત મુજબ આ રાવમહાદુર એજ દરમાંથી શિકાર કરીને બહાર આવી રહેલા. શેળાએ તો ઊંદર સમજીને ઝાંવું માર્યું. ખડચીતળાએ બરાબર મોં પર ફટકાવ્યો. ચાલાક શેળો તરત પોતાની બૂલ સમજી ગયો. તરત ગોળ દડો થઈ ગયો ને સાપ જેવો બહાર આવ્યો કે એની પૂંછડી મોંમાં પકડી લીધી.” જમાલ અડધી વાત કરીને જરા થાભ્યો.

“હું તો ઊંઘતો હતો, ત્યાં પાછળ ચકલીઓની ધૂમરાણુ સાંભળી. ચકલીઓ હમેશાં ચોપદારનું કામ કરે છે. જ્યારે કેઈ લયકારક જનવર નજરે પડે ત્યારે એવી ધૂમરાણુ મચાવે. હું ઝટ ઊભો થયો ને વાડામાં પહોંચ્યો, તો ત્યાં તો શેળાનું ને સાપનું ઘંઘ યુદ્ધ ચાલી રહેલું. હું શેળાને બચાવવા માટે ડાંગ લેવા દોડ્યો. જો કે શેળાના શરીર પર ફણાઓ પછાડી પછાડીને સાપ અધમૂઓ થઈ ગયો હતો અને થોડીવારમાં રામશરણુ પહોંચી જત, પણ મને ધીરજ ન રહી. આપણા નાનકડા બહાદુર બિરાદર શેળાને બચાવવા

મેં લાકડીનો એક જખરો ફટકો સાપના માથા પર માર્યો. થોડીવારમાં એ ચમરાજ તરફની શાન્ત થઈ ગયો. પછી શેળા ઉપર પાણી છાંટ્યું ને તેને અહીં ઉપાડી લાવ્યો; પણ પેલો ડંખ કાતિલ હતો. એને ઝેર ચઢી ગયું હતું ને ખિચારો એ પણ થોડીવારે અવલમંજલ સિધાવ્યો.”

જમાલનું ગળું ભરાઈ આવ્યું હતું. માંસાહારીને પણ જનવર પ્રત્યે કેવો પ્રેમ ! અમારી આંખમાં તો આંસુ હતાં જ.

“ શેળો જરા નાની ઉંમરનો ને અણસમજણો; નહિ તો આમ સહેજમાં ન ઠગાય.” જમાલે ઉપસાહાર કર્યો.

“ પણ ભાઈ અચોક ! ‘આપણાં આદર્યોં અધૂરાં રહ્યાં’ એને શું ? ” અમારા પંડિતજી નવીનચંદ્રભાઈએ સાહિત્યક ભાષામાં પોતાની ચિંતા જાહેર કરી.

“ પંડિતજી ! જો આદર્યોં અધૂરાં રહ્યાં; તો હવે એમ જ કહેવાનું રહ્યું કે ‘હરિ કરે સો હોય !’ ” મેં પણ વ્યંગમાં નવીનને જવાબ આપ્યો.

સ્કૂલનો વખત થઈ જવા આવ્યો હતો, તેથી જમાલને સાપ તથા શેળાની ઉત્તરક્રિયા કરવાનું સોંપી અમે ઘેર જવા રવાના થયા.

ઘેરથી જમીને અમે સ્કૂલે જતા હતા; ત્યાં રસ્તામાં આર માણસો ખાટલો ઊંચકીને જતા જોવાયા. ખાટલા પર કોઈ સૂતું હતું !

શેરને માથે સવાશેર

[૮]

કુંભાર અવસ્થામાં કુતૂહલ તરફ સ્વાભાવિક રસ હોય છે. નવું જોવાનું આવ્યું અથવા નવો બનાવ બન્યો તો ત્યાં બાળકો સૌથી પહેલાં હાજર ! કોઈ નવું જનવર કે કોઈ નવા વેશવાળો આઠમી ગામમાં આવ્યો કે ઉત્સુક બાળકોની ઝીંગર પાછળ વળગી જ છે. ગામના મોટામાં મોટા બનાવથી લઈને ઢેઢગરોળીના મૃત્યુ સુધી બાળકોને એક સરખો કુતૂહલનો રસ હોય છે.

કુતૂહલમાં બાળકોને અજબ શ્રદ્ધા હોય છે. આવા જ કુતૂહલને વશ થઈ અમારી ટોળી નિશાળે જવાનું પડતું મૂકી પેલા ખાટલાની પાછળ ચાલી. ગામ વચ્ચેથી ખાટલા પર નાખીને કોઈને લઈ જવામાં આવે એ એક ગંભીર બનાવ લેખાતો. એમાંથી કોઈનું મોત, કોઈનો આપઘાત કે કોઈનું ખૂન નીકળતું.

પણ આ ખાટલા પાછળ એટલી બધી ગંભીર ખીના નહિ હોય એમ લાગતું હતું. ખાટલો ઉપાડનારા આરે

જણા રજપૂત હતા અને તે સહુને અમે પિછાનતા હતા. જગત વાતનો ભેદ પામવા ધીરેથી આગળ વધ્યો ને ઊંચ-કનારાઓની લગોલગ ગંભીર સુખ કરીને ચાલવા લાગ્યો. થોડીવારે એણે ધીરેથી એક જણને પૂછ્યું :

“ ખાટલામાં કોણ છે ? ”

“ ડોસાકાકા ! ”

ડોસાકાકાનું નામ સાંભળી જગતને એકવાર હસવાનું મન થઈ ગયું. પણ મહામહેનતે હસવું ખાળી રાખી અમારી પાસે આવ્યો. અમને જ્યારે એ સમાચાર મળ્યા ત્યારે એક વાર તો અમારા મનમાં સંતોષ થયો કે હાથ, ઘણી વાર એણે અમને માર્યા છે, આજે ભાઈને જ કોઈકે ઠમઠોયો ! એ તો શેરને માથે સવાશેર હોય જ ને !

હવે અમને ખાટલામાં સૂનાર વિષેનું કુતૂહલ ટળ્યું હતું, પણ ડોસાકાકાને ખોખરા કરનાર કોણ છે, એનું નામ જાણવાનું કુતૂહલ જાગ્યું હતું. અમે તો વિચાર પણ કરી લીધો કે ડોસાકાકાને પંજરીપાક ચખાડનાર એ મર્દના અગ્નિને સાંજે જઈને અમારે અભિનંદન પણ આપવાં.

થોડીવારે ડોસાકાકાનો ખાટલો એમના એક સ્નેહીને ઘેર ઊતર્યો. એ જણાએ ધીરેથી ડોસાકાકાને ઊભા કર્યા ને પરશાળમાં એક બીજા તૈયાર રાખેલા ખાટલા પર સુવાર્યો. અમે બધું ધ્યાનથી જોઈ રહ્યા હતા. અમને આશ્ચર્ય થયું કે ડોસાકાકાના શરીર પર એકે ઘા કે મારનું નિશાન નહોતું. ખાટલે ઘાલીને લાવવા જેટલો માર પડ્યો તોય

એકે નિશાન નહિ ? જરાય દોહી નહિ ?

આ તો નવાઈ ગણાય ! બધાથી તો ત્યાં જવાય એવું નહોતું; પણ હું અને જગત ધીરે ધીરે કુશળતા પૂછવાને બહાને ત્યાં ગયા. ડોસાકાકાનું ચરીર પાંચ દિવસમાં તો ખૂબ જ લેવાઈ ગયું હતું.

એમના એક સ્નેહીએ કહ્યું : “ તાવ તો સામાન્ય છે, પણ ગભરામણુ ઘણી છે. મનમાં ફૂક પેસી ગઈ છે. કિનરાત કંઈ ને કંઈ લવ્યા કરે છે.”

“ ફૂક શેની ? ” મેં ચિંતાતુર મોં કરી પ્રશ્ન કર્યો.

“ ફૂક એવી કે જાણે ઘરમાં વહુ-દીકરી અવગતિયાં થયાં છે ને ઘરમાં ફરે છે. ડોસાકાકા જેવા મદની આવી દશા થાય તો ભાઈ, બીજાની શી વાત ? ”

જગતે મારા સામે જોયું. મારું ફિલ હસવા માટે તૈયાર હતું. પણ જગતના ચહેરા પર દુઃખનો ભાવ જોઈ હું થોભી ગયો. થોડીવાર બેસી હું અને જગત બહાર નીકળ્યા. અમારી ટોળી ત્યાં ખડી જ હતી.

જગતે સહુને દઈલયો ચહેરે કહ્યું : “ આ તો હાંસી કરતાં હાથ થઈ. નકકી ખૂંટા કાકો આપણા કારણે મરી જશે અને એવું પાપ આપણે માથે ચડશે.”

બાળકોમાં તો કરુણાવૃત્તિ સ્વાભાવિક હોય છે. અમે બધા એકદમ ગંભીર બની ગયા.

“ જગત, ત્યારે એનો રસ્તો શો ? ” મોરાબે પ્રશ્ન કર્યો.

“ એક જ રસ્તો, અને તે એ કે આપણી બધી ચાલાકીની વાત ખુલ્લી કરી દેવી.”

“ એટલે આપણે શું એમ કહી દેવું કે પેલું બાળક રડતું નહોતું પણ જંગલનો શેળો રડતો હતો; અને પેલી બંગડીઓનો અવાજ કાકીના હાથનો નહોતો પણ અશોકના હાથની બંગડીઓનો હતો ? ” જમાલે પ્રશ્ન કર્યો.

“ અલબત્ત ! ” જંગલનો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ હતો.

આ વાત ઉપર અમારે ખૂબ ચર્ચા ચાલી. અમે બધા અમારું આ પોકળ બહેર કરવા સહેજ પણ રાજી નહોતા, પણ એક વાત અમારા દિલમાં નક્કી હતી કે કાકાને આપણે કારણે મરવા તો ન દેવા ! અને મરવા ન દેવા હોય તો ચાલાકી ખુલ્લી કરી દેવી રહી; એ કરે કોણ ? બિલાડીની ડોકે ઘંટ કોણ બાંધવા જાય ? આખરે જંગલ અને નવીનને આ બધી વાતની જવાબદારી સોંપાઈ.

એ બન્ને જણાએ ડાસાકાકાની સમક્ષ બધી વાત ખુલ્લા દિલે રજૂ કરી, ત્યારે પહેલાં તો કોઈએ માની નહિ; ખુદ ડાસાકાકાએ પણ તેનો ઈન્કાર ભણ્યો. ખૂબ ખૂબ સમજાવ્યા પછી જ્યારે તેમને દૃઢ વિશ્વાસ થયો કે આ તો છોકરાંના ફેલ હતા; ત્યારે શરૂઆતમાં તેમને ક્રોધ ચઢ્યો, બેચાર કડવાં વેણુ પણ કહ્યાં.

ડાસાકાકાની સેવાસુશ્રૂષાનો ભાર અમે અમારા માથે લઈ લીધો અને અમારી ભારે સેવાચાકરી જોઈ કાકાએ પણ અમારો ગંભીર શુનો મનમાં ને મનમાં માફ

કયો. કાકા થોડા દહાડામાં હરતા-ફરતા થઈ ગયા. અમારી આ બીનાએ આખા ગામમાં ચકચાર ફેલાવી અને સહુએ અમારી ટોળીનું નામ ‘સાતનારી’ ખૂલ્લુંખૂલ્લું બહોર કરી દીધું.

કાકા સાજા થઈને પોતાના મકાનમાં પાછા ફર્યા; પણ હવે તેમનો સ્વભાવ પણ પલટાઈ ગયો હતો. તેઓ અમારા શત્રુને બદલે મિત્ર બન્યા હતા. નવરાશનો ઘણો વખત અમે તેમની સાથે વાતોમાં ગાળતા અને સાહસ, બંગલજીવન તથા સિપાહીગીરીનો શોખ સહુ પહેલો એમણે જ અમારા દિલમાં પેદા કર્યો.

આ પછી ઘણે લાંબે ગાળે ડાસાકાકા ગૂંજરી ગયેલા. એ વખતે અમને અમારું નજીકનું સગું ગૂંજરી ગયા જેટલો શોક થયેલો.

પ્રવાસ

[૯]

પૂર ઝડપથી ધસી જતી ગાડીને જોવા માટે, રેલ્વેના પાટા નજીક ઊભેલો આદમી; હજી એજિન પણ પૂરું જોઈ ન રહે; ત્યાં આખી ગાડી ફેવી સડસડાટ પસાર થઈ જાય છે? અમારા જીવનના ક્રમ માટે પણ લગભગ આવું જ કહી શકાય.

હજી બાળપણની મોજ ને મસ્તી પૂરી નહોતી થઈ, ત્યાં એકદમ અમારા જીવનમાં પરિવર્તન આવ્યું. કોઈ ભયંકર આંધી, ખળામાં પડેલાં તણખલાંને પોતાના વેગમાં ઊંચે આકાશમાં ચડાવી, ચકરડી ધૂમરડી ખવરાવી; બધાંને જીદાં જીદાં કયાંય નાખી દે; એમ અમારા ઉપર પણ કુદરતનું કારમું ચક્ર ફરી ગયું.

અમારી ‘સાતનારી’ ની મંડળીની તો હવે ફેવળ ચાલ જ રહી.

હું ખૂબ ખૂબ દૂર હડસેલાયો. ન ગૂજરાત, ન કચ્છ ન કાઠિયાવાડ; પણ ઠેઠ ગ્વાલિયર આગ્રા સુધી ઘસડાઈ

ગયો, જ્યાં ભાષા જુદી, વેશ જુદા, સંસ્કાર જુદા.

ગ્વાલિયરના ભયંકર જંગલોથી વીંટળાયેલા એક ગામડામાં ગુરુકુળ આવેલું હતું.

આ ગુરુકુળની ખ્યાતિ ઠીક હતી. હું ત્યાં ભણવા આવ્યો ગયો. નાનપણથી જુદા જુદા દેશો જોવાની, જંગલો જંગલ આથડવાની મારી ઇચ્છાને આમાં એક પ્રકારનો સંતોષ હતો. આ બધામાં વધુમાં વધુ સંતોષ એ વાતનો હતો, કે જગત પણ ખેતીવાડીનો વિષય લઈ, શાઝાપુરના જંગલોમાં આવી વસ્યો હતો. શાઝાપુર અને મારા નિવાસ-સ્થાન વચ્ચે બહુ થોડું અંતર હતું. એ જંગલોમાં જગતે પચાસેક કૂખાના એક ગામ પાસે, ખેતીવાડીના પ્રયોગો માટે થોડી જમીન રોકી લીધી હતી. આ જમીન અણખેડાઉ અને જંગલી જનવરો ઉપરાંત સાપ-વીંછીથી ભરપૂર હતી.

એમાં પણ આ પ્રદેશનો ‘ઘોડાપછાડ’ નામનો સાપ ખૂબ પ્રસિદ્ધ હતો. એ સાપને ઊંઝ સાપોની જેમ ઝેરના દાંતને બદલે લાંબો તીક્ષ્ણ ડાંખ હોય છે. ગમે તેવો મજબૂત ઘોડો હોય, પણ જો ‘ઘોડાપછાડ’ એને એકવાર ફટકાવી ગયો તો તરત ભોંય પર પડી તરફડીને મરી જવાનો. ઘોડાની જ્યાં આ દશા, ત્યાં માણસનું પૂછવું શું ?

એ તરફના પ્રદેશમાં આપણી માફક હથિયારખંધીનો કાયદો નથી. જગતે બે નાળવાળી એક સુંદર ખંદ્રક વસાવેલી, અને એનાથી શ્રી ગણેશાય નમઃમાં એક ‘ઘોડાપછાડ’ મારી, એમાં મસાલો ભરી તેને મોટા શીશામાં

નાખી ઉપર ‘ માનવ જાતનો મહાન શત્રુ ’ એમ લેખલ થોડી મને નવી નવાઈ તરીકે ભેવા મોકલેલો.

અમારા સામાન્ય કુમ મુજબ દર ઉનાળામાં અમે પ્રવાસે નીકળતા. આ વખતે જગતને ખાસ આમંત્રણ મોકલી હું મારી સાથે લેતો. ગ્વાલિયરથી પોણોસો માઈલ દૂર આવેલ નજરાબની રાજધાની તરીકે ઓળખાતા ‘ નરવર ’ ગામની મુલાકાત લેવાની લાંબા સમયથી મારી ઇચ્છા હતી. નજ અને દમયન્તીની વાર્તા નાનપણથી સાંભળી હતી, અને અનેક વેળા ‘ નરદેવ ભીમકની સુતા ’ વાળી કવિતા પણ ગોખેલી. આ કારણે એની રાજધાની તથા ડુંગરી પર આવેલ કિલ્લા ભેવાની ઉત્કંઠા હતી.

આ વખતની રજાઓમાં ‘ નરવર ’ નો પ્રવાસ ગોઠવ્યો. જગતને પણ ખાસ આમંત્રણ આપીને મેં બોલાવી લીધો. એ પોતાની બંદૂક સાથે આવી પહોંચ્યો.

આ પ્રદેશમાં ઉનાળાના દિવસોમાં બપોરે મુસાફરી કરી શકાતી નથી. સૂર્યનો તાપ ખૂબ પ્રચંડ હોય છે. ધરતી હાવારસની જેમ ઊકળતી લાગે છે; અને એક ચક્રતું પણ ક્યાંય ઊડતું ભેવાતું નથી. મુસાફરી કરનારાઓ લગભગ ભરબાંખળે જ પ્રવાસે નીકળે છે ને આઠ કે નવ વાગતાં જે સ્થળ આવે ત્યાં મુકામ કરી દે છે.

અમારે દિવસો ટૂંકા હતા ને પ્રવાસ લાંબો હતો, એટલે અમે સવારે અને સાંજે બન્ને વખત મુસાફરી કરતા. આમ પ્રવાસમાં નીકળ્યાને આજે પાંચેક દિવસ થયા હતા.

હવે અમારા આ મુકામથી નરવર ગામ લગભગ પંદરેક માઈલ દૂર હતું. અમારો વિચાર જે દિવસે ત્યાં પહોંચીએ તે દિવસે જ બધું જોવા નીકળવાનો હતો. અને આ કારણે જો સાંજે જ સાતેક માઈલ કાપી નાખીએ તો બીજે દિવસે બાકીનો પ્રવાસ ખેડતાં ખાસ થાક ન લાગે અને તે દિવસે થોડી વિશ્રાંતિ બાદ થોડુંઘણું જોવા પણ નીકળી શકાય.

આ કારણે અમે સાંજે જ અમારો મુકામ ઉપાડ્યો. આખો દિવસ તપેલું જંગલ હજીય ગરમ વરાળો કાઢતું હતું ને રસ્તાની લેખડો પણ હજી ગરમ હતી અમારી ઢુકડી ધીરે ધીરે પ્રવાસ ખેડતી એક પૂલ પર આવી પહોંચી.

આ પૂલ લગભગ એકાદ માઈલ લાંબો હતો ને એના નીચેથી ન બહુ મોટી કે ન બહુ નાની; એવી નદી વહેતી હતી. ચોમાસામાં આ નદી બે કાંઠે ઉભરાતી, પણ ઉનાળાના દિવસો હોવાથી એનો અડધો પટ સૂકો હતો. નદીની બન્ને બાજુ ઊંચી ઊંચી લેખડો હતી ને ઉનાળામાં નાનાં નાનાં જંગલો બળીને ખાખ થાય તે વેળા પણ આ જંગલ બળ્યું નહોતું. એની લીલીછમ ગીચ ઝાડી ચારે-તરફ પથરાયેલી હતી. એ ઝાડી વચ્ચેથી નદીને ભેટીને આવતો પવન ખૂબ મીઠો લાગતો હતો.

ચાલતાં ચાલતાં સાંજ વીતી ગઈ. અજવાળિયાનો ચંદ્ર આકાશમાંથી અમી વેરી રહ્યો. આ વખતે નદીનું દૃશ્ય ખૂબ આકર્ષક લાગતું હતું. નાના નાના ગોળ પથરા ને કાંકરાને અથડાઈ વહેતો પ્રવાહ જાણે મધુર સંગીત છેડી રહ્યો હતો; ને એ સંગીતને ઉપરથી ચાંદની વરસાવતો ચંદ્ર

બાણે સૌંદર્યનાં અમી પાઈ રહ્યો હતો.

આવી સુંદર કુદરતમાંથી આગળ વધવાનું કેને મન થાય ? અમે તો બહુ વિચાર કર્યા વગર, લોભિયાની સલાહ પણ લીધા વગર અમારો પડાવ ત્યાં ઝુકાવી દીધો. સાથે ઝોળામાં ભરેલો ‘ સથુઓ ’ (ખાદ્યવિશેષ) પાણીમાં પલાળી આરોગી લીધો, ને કુદરતની શોભા નિહાળવા નદીકિનારે જઈ બેઠા.

જગત તો બાળકની જેમ ગાવા લાગ્યો.

“ દિસત જંગલ મંગલકારી રે
મનુષ્યના પરિતાપ નિવારી રે ! ”

સહુ સૃષ્ટિસૌંદર્ય જોવામાં મગ્ન હતા, ત્યાં થોડે દૂર કંઈક તાપણા જેવું દેખાયું. ધીરે ધીરે એ તાપણું મોટું થતું ગયું ને કંઈક કેલાહલ સંભળાયો.

અમારો લોભિયો પાસે જ બેઠો હતો. એણે કહ્યું :
“ ઘણીવાર અહીંના જંગલી લોકો એવી માનતા માને છે કે ‘ જો મારે ઘેર સંતાન થશે અથવા મારો અમુક દુશ્મન જીવતો ફાટી પડશે તો હું એક વન બાળીશ. ’ કહાચ કોઈ બીલ લોકો એવી માનતા માનવા જંગલ સળગાવતા હશે. ”

આ ખુલાસાએ અમારા મનને શાન્ત કર્યું. જગતે પોતાનું ગાયન ફરીથી આગળ લખાવ્યું, ત્યાં તો પેલા પ્રકાશમાંથી કેટલાએક માણસોની ટોળી પૂલ બાજી આવતી દેખાઈ.

“આપણા જેવા વટેમાર્ગી હશે.” મેં કહ્યું. પણ મારે એ અભિપ્રાય થોડીવારમાં જૂઠો પડતો હોય તેમ લાગ્યું. લગભગ પંદરેક માણસો ચાલ્યા આવતા હતા. એ જણાના હાથમાં જૂની-ઠારુ ભરવાની બંદૂક હતી. ચારેકના હાથમાં બલ્લમ હતા. બાકીનાઓના હાથમાં તલવારો ને લાઠીઓ હતી. કપડાં તો એકેનાં સારાં નહોતાં. અડધાં ફાટેલાં તૂટેલાં. કેટલાક તો અર્ધનગ્ન હતા.

“ડાકુ!” અમારા ભોમિયાએ ખૂબ મારી.



ડાકું

[૧૦]

દૂર દૂર બળતું વન અને અગ્નિની ગરમીથી ચીરાઈને ફાટતાં ઝાડ આખા વનને ધણધણાવી રહ્યાં હતાં. નાનાં જનવરો બખોલોમાંથી નીકળી ચીસો નાખતાં નાસતાં હતાં. નિરાંતે ઊંઘેલાં પક્ષીઓ એકાદ કારમી કિકિયારી પાડી મરણને શરણ થતાં હતાં.

સુંદર ઝરતી ચાંદનીમાં લાલ જવાળાઓ ખૂબ ભયંકર લાગતી હતી, અને અમારું દિલ જે કુદરતના સૌંદર્યમાં મગ્ન હતું, એ ભયથી કંકળી રહ્યું હતું. અમારો લોભિયો ઢીલોઢપ પડી ગયેલો દેખાતો હતો.

‘ડાકું !’ આટલા શબ્દો બોલી એ ડરથી થોડે દૂર લપાઈને બેઠો. અમારા સાથીદારોમાં હું, જગત, બીબ્લ કેટલાક મારાથી નાના મિત્રો અને બે ગાડાવાળા હતા. ગાડાવાળા મજબૂત મનના હતા, તેમજ ખાલી હાથે હતા. તેમને ઘણીવાર આવી રાતો ગાળવી પડી હતી, એટલે તેઓ ડરતા નહોતા. ગાડાનાં આડાં કાઢી તેઓ ઊભા રહ્યા.

જગતે એની બંદૂક સંભાળી. જગત નાનપણથી છાતી-
નો બળુકો હતો ! એ સાહસમાં ડરવાનું શીખ્યો જ નહોતો.
હમેશાં ઠંડા ને ઠરેલ મિનજનો લાગતો જગત કંઈક
સાહસનો પ્રસંગ આવતાં એકદમ ઉગ્ર બની જતો. એના
ચહેરાનો ભાવ પલટાઈ જતો. બાવીસેક વર્ષની જુવાનીમાં
બધે દશ વર્ષ વધુ ઉમેરાઈ જતાં.

પણ મને લાગ્યું કે આ વેળા કેવળ સાહસથી જ
નહિ ચાલે. અલબત્ત, એ વાત બરાબર હતી કે આ ડાકુઓ
બેહાલ ગામડિયા હતા. તેઓ કારતુસવાળી બંદૂકથી ખૂબ
ડરતા અને એકાદ કારતુસની બંદૂકવાળો પંદર પંદર ગામ-
ડીઆઓ વચ્ચેથી છટકી શકતો. ગામડીઆઓમાં આ બંદૂક
વિશે એવી માન્યતા પ્રચલિત હોવાનું પણ મેં સાંભળ્યું
હતું કે બંદૂકની એક ગોળી છૂટે તો પાંચ પાંચ કે દશ
દશ આદમીને સાથે લેતી બચ

મેં જગતને સહેજ ઇશારો કરી પાસે બોલાવ્યો અને
કળથી કામ લેવા સમજાવ્યું. સાથે સાથે એ વાત પણ
જણાવી કે આપણી પાસે છે શું કે તે લેવાના હતા ? માટે
ધીરજથી કામ લો !

જગતે બંદૂક સમાલી. ઘોડા પર આંગળી મૂકી, ને
મને કહ્યું : “ ગમે તે હોય. ભડાકો કરી દેવા દે. પાસે
આવ્યા પછી જણુ ઝાઝા હશે તો ઓછા કારતુસે ને એકાદ
બંદૂકે નહીં પહોંચી શકીએ. ”

“ થોભી જા, જગત ! અમારી સંમતિ વગર ઘોડો

ન ચલાવતો. કઢાય લૂંટારા હોય તો પણ આપણી પાસેથી શું લૂંટી જશે? આ વેલસનું કંપોઝીશન અને હેમચંદ્રનું અભિધાન ચિંતામણિ....”

“અચોક, અત્યારે મશ્કરી કરવા જેવો વખત નથી. આ બધા તો ચીંથરાના ચોરા હોય છે. ઘરમાં ગોળાનું પાણી સુકાયા પછી ને કપાયેલી આંગળીએ પાટો બાંધવા જેટલું કપડું ન રહ્યા પછી જ લૂંટફાટ કરવા નીકળેલા હોય છે. એક પહેરણ મળ્યું તો તે પણ ગનીમત સમજી ઉપાડી જવાના! ને મિલકતમાં મોટી મિલકત શું આ મારી સુંઠર બંદૂક નથી? એમને તો હજારોની લૂંટ કરતાં એક બંદૂકની લૂંટ વધુ પ્રિય લાગે!”

“શસ્ત્રધારીને શસ્ત્રધારીનો ડર.”

“તમને લોં નથી?” જગતના અવાજમાં ચીડનો રણકો હતો.

“ફકીરોને લૂંટાયો શો ભો!”

“એમ, તો તમને મારા કારણે હું સુસ્કેલીમાં મૂકવા માગતો નથી. હું સરકી જઈ છું-પછી જોજો ચેલી ભરી-સલામાં લૂંટાયેલી દ્રૌપદીની જેમ વહારે ધાવા વિનતી ન કરવી પડે.”

“દ્રૌપદી વિનતી કરશે તો કૃષ્ણ આવ્યા વિના રહેશે ખરા? પણ ચીરહરણ જેવો પ્રસંગ જ નહીં આવવા હશે.” એ કહ્યું ને સાથે તેને જોડું ન લાગે તે માટે

ઉમેર્યું કે: “અમે હાયાં તો પછી તું તારી હિંમત બતાવજે.”

“ભલે, હું હવે સરકી જાઉં છું. આફતની વેળાએ મારો ઉપાય અજમાવી લઈશ.”

જગત જેમ સાહસિક હતો, તેમ તેનું સાહસ ગાંડું પણ નહોતું. હું હજી વધુ ખુલાસો કરું ત્યાં તો જગત સરક્યો. સસકું જેવી રીતે પથ્થરોની આડમાં લપાતું ચાલ્યું ભય એમ જગત ચાલ્યો ગયો. જાણે એને કશી વાતનો ભય નહોતો! થોડીવાર પાણીમાં ખળભળાટ થયો, કોઈ તરતું હોય તેમ જણાયું; પણ ક્ષણવારમાં બધું શાન્ત!

ડાકુઓ હવે તેમના ચહેરા ભેવાય તેટલી નજીક આવી પહોંચ્યા હતા. તેઓ જેમ જેમ નજીક આવતા જતા હતા, તેમ તેમ તેમની ટોળી ઓછી થતી જતી હતી. એક બે એક બે આબુખાબુમાં છુપાતા જતા અમે ભેધ શકતા હતા. ટુકડી અમારી નજીક આવી ત્યારે કેવળ પાંચ જ જણા બાકી હતા.

સહુથી આગળ તેમનો અગ્રેસર હતો. એણે જૂની ખાખી ખીજસ પહેરી હતી. ભેડે એ ખીજસ પર લાગેલાં માટાં થીંગડાં એકઠમ દેખાઈ આવતાં હતાં; અને એનો હિંદાર એવો લાગતો હતો કે કદાચ બે મહિનાથી બિચારા ખીજસે સાબુ કે પાણી નહીં લાળ્યાં હોય!

ખીજસ ઉપર લશ્કરી ઢબનો કોટ હતો. કોટ ખીજસ કરતાં વધુ જીર્ણ દેખાતો હતો, અને એનાં ઉતરડાઈ ગયેલાં

ખિસ્સાં સ્પષ્ટ બતાવતાં હતાં, કે એમાં કંઈ ભરેલું હશે જ નહિ. ધીજીસ અને કેટ ચઢાવી માથે ફાળીયું વીંટેલું હતું. એ ફાળીયું ઘંટીના પડ જેવું મોટું હતું. એમાં કાંસાની તાંસળીઓ મૂકેલી હોય છે, એમ મેં પાછળથી જાણ્યું. આ તાંસળી કોઈ પણ ઘા સામે તેઓના માથાના રક્ષણ માટે હતી.

ઢાઢી-મૂછના કાતરા પર તેણે એક કપડું બાંધી લીધું હતું, અને બહુ ચોકસાઈથી જોઈએ તોય ચહેરા પાદ રહે તેમ નહોતો. કેવળ બહાર ઘસી આવતી, કઠી ન બૂલી શકાય તેવી ખૂની આંખો, ખુદ ચમરાજને પણ બચતીત બનાવે તેવી હતી.

આગેવાનની પીઠ પર દેશી બનાવટની બંદૂક લટકતી હતી અને હાથમાં નાના બલ્લમવાળી મોટી ડાંગ હતી. કમર પર પતરાની નાની ચંપુ આકારની એક કોથળી ખૂલતી હતી. મને તરત ખ્યાલ આવ્યો કે એમાં બંદૂકનો ઢારુ ભરેલો હશે. નરવર ગામ બંદૂકો બનાવવા માટે પ્રખ્યાત છે. આ બંદૂક ત્યાંની જ હતી.

આ માણસની કાયા ખૂબ જ પડછંદ હતી; ને એનો જોખારો પણ આવે વખતે જરા કમકમાટી ઉપજાવે તેવો હતો.

એની લગોલગ પાછળ ચાલ્યા આવતા ચાર જણા-માંથી કેવળ એક જણ પાસે જ બંદૂક હતી. બીજા પાસે બાલા ને ડાંગો હતી. એમનાં બિલ્લીપગાં પગલાં હવે અસ-

બર ગાજતાં હતાં. જોતજોતામાં તેઓ અમારી પાસે આવી પહોંચ્યા.

હું સાવધ જ હતો ! બંદૂકના જોરથી જે કામ ન થાય તે ડાઘાના જોરથી કરવાનો મારો નિશ્ચય હતો. બંદૂકની સાઠમારીમાં બન્ને પક્ષમાંથી એકાદ પણ ઓછો થવાનો જ. એ વાત મને નગમતી હતી, અને નાછૂટકે જ અજમાવવી એવો મારો મત હતો.

પેલા પાંચે જણા અમારી લગોલગ આવી પહોંચ્યા કે બધા નાના મિત્રો મારી પીઠ પાછળ આવી ખડા થઈ ગયા. હું હિંમતપૂર્વક સામે ઊભો રહ્યો.

અંદ્રનો પ્રકાશ બરાબર વેરાઈ રહ્યો હતો ને નદીનું પાણી ધીરે ધીરે ડબોળાતું હતું. મેં પાછળ જોવા સહેજ નજર ફેરવી તો જુદી જુદી દિશામાંથી બપોળે ત્રણ ત્રણ માણસો આવી રહ્યા હતા.

“કોન હો !” પૂલ ઉપરથી જોખરો છતાં ડરામણો અવાજ આવ્યો.

“વિદ્યાર્થી !” મેં બરાબર હિંમત રાખીને જવાબ આપ્યો.

“બિ....ધા....થી !” ધીરે ધીરે હાંત વચ્ચે કચકાતો અવાજ સામે મળ્યો ને પાંચે જણા ડાંગો ખખડાવતા અમારી આસપાસ વીંટળાઈ વળ્યા.

જોશું તો અમે બધા ચારે દિશામાંથી વેરાઈ મચ્યા

હતા. જગત બરાબર તક ભેળંને સરકી ગયો, નહિ તો સારું કરતાં ખોટું થાત !

“વિદ્યાર્થી છો ? આવા જંગલમાં કેમ પડ્યા છો ? કોઈ લૂંટી ભય તો કોણ બચાવે ?” આગેવાન એની ગ્રામ્ય હિંદુસ્તાનીમાં વાત કરતો હતો, પણ તેની નજર અમારા પોષાક ને અમારા સામાનની જડતી લઈ રહી હતી.

“બધું ભેવા નીકળ્યા છીએ. નદીનું દૃશ્ય સુંદર લાગ્યું એટલે અહીં રાતવાસો રહ્યા ! અમારી પાસે લૂંટાવાનું શું હોય ? અમને કોણ લૂંટે ? વિદ્યાર્થી તો કબજાનો હકદાર કહેવાય.” હિંમતથી મેં બરાબર જવાબ વાળ્યો. ડાકુઓના આગેવાનની આંખો ચોતરફ કંઈક શોધી રહી હતી.

“કંઈ સામાન જ પાસે નથી રાખતા ?” એણે ફર ગાડાવાળાઓ સામે ભેતાં કહ્યું.

“સામાનમાં આ અમારા થેલા ! અમારા થેલામાં શું હોય તે બતાવું ?” મેં જરાક હસતાં હસતાં એક થેલો લઈ સામે ધર્યો, ને એક એક ચીજ કાઢીને રજૂ કરતાં કહ્યું.

“આ કાગળો, આ ચટ્ટી ને નેકર, આ ચિતરવાના રંગોની પેટી, આ કમ્પાસ બોક્સ, આ અમારી ડાયરી, ને આ ફોરીલોટે ! હથિયારમાં આ પેન્સિલ છેલવાનું ચાકું !”

“એમ કે ?” આગેવાનના શબ્દમાં કંઈક નિરાશા હતી. એ ધીરેથી બધાની આસપાસ ફર્યો. એણે પોતાની

કેળવાયેલી આંખથી પરિસ્થિતિનું માપ કાઢી લીધું. એનો ભયંકર મુખમુદ્રા કંઈક સૌમ્ય બની.

આ જોઈ ને મારી હિંમત વધી ગઈ અને મને હિંમતવાળો જોઈ બીજા બધા પણ ઉત્સાહી દેખાવા લાગ્યા.

“ત્યારે તમે વિદ્યાર્થી છો, એમ કે?” આગેવાને એક મોટી શિલા પર બેસતાં કહ્યું. આ અવાજમાં પહેલાંની કંઈશતા નહોતી, કંઈક મીઠાશ હતી. એણે આગળ ચલાવ્યું.

“તમને ખબર છે, કે ચાર દહાડા પહેલાં અહીં એક જાન લૂંટાણી હતી.”

“જાન તો લૂંટાય, પણ એમાં અમારે શું? જેની પાસે માલમત્તા હોય એ ડરે. દુનિયામાં લો માયાનો છે. ગોરખનાથની માફક માયા કાઢી નાખી એટલે લો મટી ગયો. વળી અમારે વિદ્યાર્થીઓને ડરવાનું શું?” મેં જવાબ આપતાં વિશેષમાં પૂછ્યું કે “ભલા; આ લોકો શા માટે બીજાને લૂંટતા હશે? એમને કોઈ લૂંટે તો કેવું લાગે? દુનિયામાં લૂંટનો ધંધો શું ઉત્તમ છે?”

મારા આ પ્રશ્નથી એની આંખ જરા ચમકી ઊઠી, પણ મને શાન્ત બેઠેલો જોઈ એકવાર એ હસી પડ્યો. એનું હસવું પણ ભયંકર હતું. છતાં એ ભયંકરતા પાછળ પણ કંઈ વેદના છુપાઈ હોય તેવો ખ્યાલ થઈ આવ્યો.

“છોકરાઓ, એ તો માથા ભાટે માલ લેવાનો છે. લૂંટનારા કંઈ મહેમાન થઈને લેવા નથી આવતા? ને

અપનારા કંઈ અમને માજણ્યા ભાઈ ગણી એમ ને એમ આપી દેતા નથી !”

“પણ એવું લૂંટવાની શી જરૂર ? ભગવાને ક્યાં હાથ-પગ નથી આપ્યા ? એ મારો વહાલો સહુને ભૂખ્યા ઉઠાડે છે પણ ભૂખ્યા સુવાડતો નથી. ” એ પુરાણીની અઢાથી પેલી વિષ્ણુ ને લક્ષ્મીવાળી વાત કહેવા માંડી : પણ તેણે મને રોક્યો.

“લૂંટવાની શી જરૂર ?” આગેવાન વાત કરતો હતો પણ એની આંખો જાણે દૂર દૂરની ઝાડીને વીંધતી હતી. ખૂનનો પ્યાસો એનો આત્મા ક્ષણ ભર પણ નિઃશંક નહોતો. ચારે તરફ એના સાથીદારો લપાયેલા હતા, છતાં એને ભ્રમિતિ ને શંકા હતી. “છોકરાઓ, બીજા હોત તો જવાબ ન દેત. પણ તમે તો વિદ્યાર્થી છો. ઈલમ (વિદ્યા) પઠો છો ? પણ દુનિયામાં સાચું કોઈ ભણાવતું નથી. તમારા દેશ-ને : ખેડૂત, એની દેવાદાર સ્થિતિ, દર પાંચ વર્ષે આવતો દુકાળ, ઝોછા કસવાળી ખેતી. આ બધું કોણ સમજાવે તમને ? મોટા થશે ને અંગ્રેજી ભણી અમલદાર પણ થશે. કોક દહાડો કોઈ લૂંટારાની પાછળ પડો કે એનો ઇન્સાફ તોળવા બંસો તો એટલો ખ્યાલ જરૂર રાખજો કે એને પણ બીબી બચ્ચાં, નિરાંતનું ભોજન ને પરસેવાનો રોટલો ગમતો હોય છે. એ લૂંટારુ ત્યારે જ બન્યો હશે કે જ્યારે પરસેવાનો રોટલો પણ પેટ ભરવા મેળવી શક્યો નાહ હોય. બીબી-બચ્ચાં સામે રોતાં કંઠળતાં હશે ત્યારે જ એની અંદરનો શેતાન ધૂણી ઊઠ્યો હશે. ”

આગેવાનના શબ્દોએ અમારા મનમાંથી ભ્રમીતિ કાઢી નાખી. અમને લાગ્યું કે અમારા મામના ચોરે જ કોઈ બાપુની ભેટે ભેસી વાતે વળ્યા છીએ. ચાંદની રાત, ખાન ખાતું ઝરણું, મૂંચા ફર ઉભેલા પર્વતો, એ બધાંની વચ્ચે એક ખડક પર બેઠેલ એ ડાકુનો બિહામણો આગેવાન; અને થોડેથોડે ફર શાન્તભાવથી બેઠેલા અમે. એમ જ લગવા માંડે કે તપોવનમાં કોઈ શિક્ષકને વીંટીને અંદ્ર-ઘ્રેમુદીમાં વિલાશી'મંડળી બેઠી છે.

અમારો લોભિયો પણ હવે હિંમતથી પાસે આવ્યો હતો. એ કંઈક કારણસર બિલો થઈ અમારા ફર પડેલા સામાન પાસે જવા લાગ્યો કે પેલાએ ખૂમ પાડી :

“ખબરદાર, હાલશે—ચાલશે. મા ! તમે ખમે તેવા હો પણ ખમે અત્યારે સગા ભાઈનો પણ વિશ્વાસ નહીં રાખીએ.” આ પડકારથી અમારાં હૈયાં કંપી બિઠ્યાં.

અમારો લોભિયો ત્યાં જ થોભી ગયો. ને વળી એનો મીઠો અવાજ મૂંજવા લાગ્યો :

“બુઓ મારી જ વાત કરું ! મોટા થાઓ ને ઇતિહાસ લખવા બેસો તો આટલું ચાહ રાખજો. પેટનો બળ્યો ગામ બાજો. ખૂબ ખૂબ મહેનત કરી, તેમ છતાં જ્યારે પેટ ન ભરાણું અને પેટના દીકરા જેવા બે બળદને લેવવા પડ્યા ત્યારથી માણું મન ખાટું થઈ ગયું. હજીયે મોટા અમલદારો સારા, પણ નાના તો જળો જેવા. લોહી ચૂંસી લે. મારી દીકરીનું આણું હતું. ઉછીના-ઉધાર કરી એકની એક મા-વિહોળી

બાળકીનું મન ઠારેલું, ત્યાં જમીવાળા જમી લઈ આવ્યા. આણનાં લૂંગડાં-લૂતા ને દરદાગીના જ ઉપાડયા. મારા અંતરમાંથી રામ હતી ગયા. ઘેર જમી કરવા આવેલ કારકુનને મેં જોળીએ દીધો. ને ત્યારથી નાહો. હવે તો આ જંગલ ભલું અને અમે ભલ્લા ! પહાડ અમારા પિતા અને ખીણ અમારી મા ! હવે અમે ગમે તેટલા સારા થવા માગીએ પણ સરકારને ત્યાં તો અમારા માટે ફાંસી જ થઈ ચૂકી છે. એટલે હવે આ રીતે બહાદુરીથી મરવું શું ખોટું ? ”

એ થોભ્યો. એણે એક ખોખારો ખાધો. અમે તો બીજા એક નવી નિશાળે બેઠા હોઈએ તેવો ભાસ થતો હતો. મને લાગી રહ્યું હતું કે જે માણસ પોતાના પૂરતું પોતાની પાસે રાખે તો એને લૂંટાવાનો ભોજ નહિ. અને પોતે અહિંસક રહે તો મારામારીનો સંભવ જ નહિ.

અહિંસા અને અપરિગ્રહ ! અમારા ધાર્મિક શિક્ષક પાસે બાર વર્ષથી એવું શિક્ષણ ને વિવેચન સમજી રહ્યા હતા છતાંય એવું મહત્ત્વ નહોતું સમજાયું, એ આજે સમજાયું. આ રાતના એક કલાકે એવું શિક્ષણ આપ્યું કે જે કદાચ જીવનભરમાં અપ્રાપ્ય હતું.

પેલા ડાકુ આગેવાનના દિલમાં ક્ષણમાત્ર માટે પણ શાન્તિ નહોતી. એની આંખો ચારે તરફ ભય ભેટી હતી. એકદમ એની આંખ નદીની ઉત્તર કિનારામાં ચોટી રહી.

ત્યાં કંઈ બળભળાટ બેવાતો હતો.

અચાનક બંદૂકનો અવાજ સંભળાયો.

લૂંટારાઓ એકઠમ કૂદીને બે કઠમ આગળ જઈ ઊભા.
એણે બંદૂક હાથમાં ઉઠાવી, અમારા ભોમિયાને પૂછ્યું:

“તમારી પાછળ કોઈ હતા ?”

“સાત માઈલ દૂરના ગામમાં એક પોલીસની ટુકડી
પડી હતી. નરવરમાં શિકાર ગોઠવાયો છે. કદાચ
એ આવતા હશે.”

“પોલીસ !”

અને આ શબ્દો સાથે હરણાં ફલાંગ મારે તેમ ફલાંગ
ભરતા બધા દક્ષિણ દિશામાં દોડી ગયા. થોડીવારમાં શિયા-
ળિયા જેવી લારી સંભળાણી.

એ સાવચેતીસૂચક અવાજ હતો. ચારે તરફ છુપા-
યેલા બધા ડાકુઓ દક્ષિણ દિશામાં દોડી ગયા.

અને ફરીથી ઉત્તર દિશામાંથી બંદૂકનો અવાજ આવ્યો.

વાધનો ભેટો

[૧૧]

જંગલી જનવરો સામાન્ય રીતે સમી સાંજથી શિકારનો પ્રારંભ કરે છે, અને પાછલી રાત થતાં થતાં પોતાની બોડ તરફ પાછાં કરે છે. આ પછી લગભગ આખો દિવસ તેઓ અર્ધનિદ્રામાં પડ્યાં રહે છે. અને ત્યાં સુધી દિવસે ખોરાક પણ લેતાં નથી ને પાણી પણ પીતાં નથી. બોડ તરફ પાછા કરતી વખતે દરેક જનાવર જળાશય પાસેથી પસાર થાય છે.

જંગલ અમારી પાસેથી સરકયો ત્યારે હજી જનવરોને બોડ તરફ પાછા કરવાનો સમય નહોતો થયો. એ ધીરે-ધીરે શિલાઓ પાછળ છૂપાતો છૂપાતો થોડે દૂર ચાલ્યો ને કેવળ ચંદ્રના પ્રકાશના આધારે બંદૂક તથા કારતસના હારડાને એક હાથ ઉપર ઊંચાં રાખી; એક હાથથી નદી પસાર કરી ગયો. નદી ખાસ ઊંડી નહોતી જ, છતાં વચ્ચે વચ્ચે ધરા પડ્યા હતા ને ત્યાં માથોડું ઢોઢ માથોડું પાણી હતું.

જગતનાં બધાં કપડાં પલ્લણી ગયાં હતાં; પણ તેની દેને પરવા નહોતી. કારતૂસ સૂકાં રહ્યાં એટલે તે નિશ્ચિંત હતો. ઉનાળાની રાત હતી; ને અડધી વીતી પણ ગઈ હતી. છતાં વાતાવરણમાં ઠંડી નહોતી. જગત હમેશાં નાળવાળા ખૂટ પહેરતો. એના ખૂટની નાળનો પણ અવાજ ન સંભળાય એ રીતે એ સામે કાંઠે આવેલાં જંગલમાં બિતરી ગયો.

આવા વખતે જળાશયના કિનારે બેસવું એટલે નકામી હેરાનગતી વહોરવા જેવું ગણાય. જનવરો પાણી પીવા આવવાનાં જ, છતાંય જગતથી દૂર જવાય તેમ નહોતું. એને તો અમારા ઉપર નજર રાખવાની હતી, અને અમે લૂંટારાઓ સામે નિષ્કળ જઈએ તો એને જ સામનો કરવાનો હતો.

જગતની પાસે સામાન્ય એવું દૂરબીન હતું, પણ અત્યારે એનો ઉપયોગ બહુ નહોતો. છતાંય એ એટલું જોઈ શક્યો કે અમે જોખમમાં નથી; અને આવનાર અમે તે હોય પણ ઈજા થાય તેવી રીતે વર્તતા નથી. જગત એક નાના ઝાડ પર ચઢી આવનારાઓ વિહાય થાય તેની રાહ જોતો નિરાંતથી બેઠો.

જગતની પીઠ પાછળ મોટું જંગલ હતું. માર્ગે તો આવવા જવાનો હતો જ નહિ પણ નાનાં-મોટાં જનવરો ત્યાં ઝાડીમાંથી પસાર થતાં. થોડીવારમાં જગતના નાકને ગંધાવી મૂકે તેવી સડેલા માંસ જેવી ગંધ આવવા લાગી. કેટલીએક મિનિટો બાદ ધડબડ, ધડબડ અવાજ સંભળાયો.

એકાએક મોટું ખચ્ચર જેવું કોઈ પ્રાણી બહાર ધસી આવ્યું.

ચંદ્રના પ્રકાશમાં જગતે ભેયું તો એ રોઝ હતું. રોઝ નિહોંષ પ્રાણી છે, વનસ્પતિભક્ષક છે; એના મોંની વાસ આવતી નથી. જગત જે ઉપર બેઠો હતો, તે ઝાડની નીચેથી રોઝ પસાર થઈ એક અંધારાવાળા ભાગ તરફ ગયું. પણ એકાએક એના પર કોઈ તલપ્યું.

એ.....કરીને એ નિહોંષ પ્રાણી ધડ લઈને જમીન પર તૂટી પડ્યું. શું થયું એ ભેવાનું જગતને એકદમ કુતૂહલ થઈ આવ્યું. એણે ચક્રીના ખિસ્સામાં પડેલી બેટરી-ટોચ કાઢી. વિશેષ વિચાર ક્યો વગર એ સ્થળે પ્રકાશ ફેંક્યો.

બેટરીનો પ્રકાશ ઝાંખો હતો. પણ તરત જ જણાયું કે રોઝ ઉપર વાઘ તૂટી પડ્યો હતો. લોહીના ખાખાચિયામાં તરબોળ રોઝના ઢેહ પર એ ચડી બેઠો હતો, ને તાબું લોહી પીવા તત્પર થયો હતો. અજવાળું પડતાંની સાથે એ ચમક્યો. એની કપટી આંખ જગતને ભેઈ ગઈ.

ધીરેથી વાઘ ત્યાંથી ખસ્યો, ને પાસેના ઝાડનાં ઝૂંડ પાછળ છૂપાયો. જગતને લાગ્યું કે પ્રકાશથી ડરીને એ ભાગી છૂટ્યો. એણે બેટરી બંધ કરી અમારી તરફ ભેયું પણ થોડીવારમાં પાછળ ખાખરાંનાં સૂકાં પાંદડાં ખખડ્યાં. અંધારામાં લીલી લીલી બે આંખો ઝગમગી રહી.

જગતની ઉસ્તાદ આંખોએ પરખી લીધું કે નક્કી પેલો વાઘ આવ્યો. એણે પોતાની બંદૂક હાથમાં મજબૂત

પકડી. ખભા ઉપરના કારતૂસના હારકામાંથી ગોળીવાળા કારતૂસ શોધી કાઢ્યા, અને બંદૂકમાં ભરેલા છરાવાળાં કારતૂસ કાઢી લઈ તે ગોઠવી દીધાં. છતાં જગત બહુતો હતો કે બીજાં જનવરોનો શિકાર સહેલ છે, પણ વાઘનો શિકાર સહેલ નથી. ભલભલા અનુભવીઓ એમાં થાપ ખાઈ જાય. એને માટે માંચડો જોઈએ; જે ચાર બંદૂકધારી સાથીઓ જોઈએ. હાંકા કરનારા જોઈએ, અને વળી એક વાર છંછેડાઈ ગયેલો વાઘ એક સાથે સાત વાઘનું ભેર ધરાવે છે.

થોડા દિવસો પહેલાંની જ ઘટના જગત બહુતો હતો. નશ્વરના કિલ્લાની મુલાકાત લઈને એક યુરોપિયન દંપતી મોટરમાં પાછું ફરતું હતું. ખેતરોમાં નિદ્રાંદ્ર રીતે હરણાં-ઓનું ટોળું ચરતું જોઈ ગોરો સાહેબ મોટર થોભાવી શિકાર કરવા જિતથો. ઝાડની પાછળ છુપાતો નજીક પહોંચી ગયો ને એક જ ગોળીએ જે હરણાંને વીંધી નાખ્યાં. ગોરો શિકારી પોતાની ખુશનસીબી ને આવડત પર મલકાતો આગળ વધ્યો, પણ એની કમનસીબી દશેક ડગલાં પાછળ જ ઊભી હતી. એ કમનસીબની ગોળીના અવાજે પાસેની ઝાડીમાં સૂતેલી વાઘણને પણ જાગૃત કરી દીધી હતી.

વાઘણ ધૂધવાટા કરતી ક્ષણવારમાં બહાર નીકળી આવી. એટલામાં જ એ વીંધાએલી, એટલે ઝનૂની હતી. સાચો શિકારી તો આ વખતે એજ સલાહ આપે કે મદદગાર વજરના યુરોપિયને એકદમ પાછા ફરી રસ્તા પર ચાલ્યા જવું જોઈતું હતું; પણ એ બૂદ્યો. એણે બીજી ગોળી

ચલ્લવી દીધી. મર્મસ્થળ ઉપર ન આવેલી અનેક ગોળીઓ વાઘ ઝીલી શકે છે. વાઘણુ ગોળી ખાઈને બમણા વેગથી તલપી. એક જ સપાટે ચુરેપચનને હતો—ન હતો કરી નાખ્યો. પેલી તરફ એની મેડમ આ દૃશ્ય જોઈ ન શક્યાથી મોટરમાં બેભાન બની ગઈ. ભેગા થઈ ગયેલા કેટલાક ગામડિયાઓએ સારવાર કરી તેને શહેરમાં પહોંચાડી.

આ ઘટના બરાબર યાદ હોવાથી અને સામે પણ અમે બધા જોખમમાં હોવાથી જગતને બંદૂકનો ઉપયોગ કરવો ઠીક ન લાગ્યો. એ ત્યાંથી સરકી નદીના કિનારે ક્યાંક છૂપાઈ જવા માટે ચત્ન કરવા લાગ્યો. થોડી વાર પૂર્વવત શાંતિ પ્રસરી રહી. જગત આ ભયનું સ્થાન છોડવા બાંક પરથી નીચે ઊતર્યો. એ એક નદી તરફ સરક્યો. ત્યાં તો પાછળથી હાડ—ચામ ઘિબલી નાખે તેવો ધૂધવાટો સંભળાયો.

જગત ઊલમાંથી ચૂલમાં પડ્યો. કટોકટીની ઘડી આવી પહોંચી.

વાઘ એકદમ ઝાડી બહાર આવતો જોવાયો. જગત મૂંઝાઈ ગયો. પાણી સુધી પહોંચી જવાય તો પછી વાંધો નહિ. એ જાણતો હતો કે બનતાં સુધી વાઘ પાણીમાં પડતો નથી. જગતે જરા વેગ કર્યો. ઝાડીમાં પણ એકદમ ખળભળાટ જોવાયો. ત્યાં તો એકદમ કેઈ અનૂનપૂર્વક માથા પર ધસી આવતું હોય એવું લાગ્યું ને જગતે સ્વરક્ષણ માટે હવામાં બંદૂકનો અવાજ કર્યો.

મેટરી નાખી હાથે કરીને આફત વહોરનાર જગતે

આ મોટું ડહાપણ વાપર્યું. વાઘને ધાયલ કરવામાં સાર નહિ ધાયલ ક્યો તો માયે જ છૂટકો કરવો. બાકી બંદૂકનો અવાજ સંભળાય તો વાઘ જવાની દિશા બદલી નાખે, તેમાં પણ વાઘ ભૂખ્યો ન હોય તો એકદમ જંગલમાં નાસી જાય. જંગલના ગોળીબારે વાઘને થંભાવ્યો, એકાદ પખ શાન્તિ રહી. પાછાં પાંદડાં પર પજલાં પડ્યાં. પાછું ફરીવાર કેાઈ આવતું જણાયું.

નક્કી વાઘ જ ! વાઘ ખૂબ નજીક આવી ગયો. હવે શું ? નિરુપાયે જગતે બીજો ગોળીબાર ક્યો. આ વખતે વાઘના પખ પાસેથી ગોળી સડસડાટ ગાલી ગઈ. વાઘ છંછેડાયો, પણ અંતર કપાઈ ગયું હતું. જગત નદીના કિનારે આવી પહોંચ્યો હતો. એણે ત્રીજો ગોળીબાર કરી નદીમાં અંપલાવ્યું.

વાઘે પૂછડું ઊંચું કરી એનો પીછો ક્યો. કિનારેથી ફૂદી નદીના ગોઠણસમાણાં પાણીમાં પડેલ શિલા પર વાઘ ફૂદી આવ્યો. જગતે ફરીવાર બંદૂકનો અવાજ ક્યો. ગોળી પથ્થરની શિલા સાથે અથડાણી. શિલાની કચ્ચરો હવામાં ઊડી રહી.

જંગલમાં જખરો પડવો પડ્યો. ઉપરાઉપરી બે પ્રતિ-ઘોષ થયા. ગોળી પથ્થરની શિલા પર અથડાવાથી કેટલીય નાની મોટી કરચો ચારે તરફ ઊડી રહી. વાઘને ધરતીકંપ જેવો લાસ થયો. એની આંખમાં, નાકમાં ને બીજે સ્થળે પથ્થરની કરચો લોહાના નાના છરાની માફક લોંકાઈ ગઈ. એ મૂંઝાયો. એક વાર ફરી ગજંના કરી.

પણ હવે ફિકર નહોતી. જગત નદી ઓળંગી ગયો હતો. પથ્થરની શિલા પર બેઠેલો વાઘ નદીના પાણી સામે, જગતની બંદૂક સામે બેઠે એક વધુ વાર ધૂરકયો.

બીજી તરફ અમારી દશા જુદી હતી : અમારાં દિલ મૂજતાં હતાં.

ઉપરાઉપરી બંદૂકના અવાજે અમારાં દિલને ખૂબ ભયભીત બનાવી નાખ્યાં. ડાકુઓ તો દક્ષિણ દિશા તરફ નાઠા. અમારા ભોમિયાએ ભલે બીજી મદદ ન કરી, પણ સમય-સૂચકતા વાપરી જે પોલીસ પલટનનો જવાબ આપ્યો એ ઠીક જ હતો. આથી લૂંટારાઓ ત્યાં ભરાઈ રહેવાને બદલે પોતાની શુભ જગ્યામાં છુપાવા ચાલ્યા ગયા.

અમે સહુ ઉત્તર દિશા તરફ દોડ્યા. કિનારે પહોંચીએ ત્યાં તો જગત આવીને ઊભેલો. વાઘ પાણીમાંના ખડક પર ખૂબ ઝનૂનમાં ખડો હતો. અમે બધાએ એક સાથે કારમી ક્ષિપ્તિયારી કરી. જનવર ગમે તેવું બળવાન હોય પણ માણસના ટોળાથી ડરે! માણસ તો ધારે તો પ્રાણી માત્ર પર સરસાઈ લોગવી શકે. વાઘ પૂંછડીનો ઝંડો ઝાંચો કરી, પોતાની હારમાં પણ બાજુ જીત ન હોય એમ દર્શાવતો, એક છલાંગે કિનારા પર ફૂદી ગૌરવભરી-શાહી ચાલથી જંગલમાં પેસી ગયો.

જગતના ડહાપણથી જગત ખચ્યો. વાઘના ડહાપણથી વાઘ બચી ગયો. બે બન્નેનું યુદ્ધ ચાલ્યું હોત તો ન બાજુ શું થાત !

જગતને લઈ અમે સહુ અમારા સ્થાને ગયા. અમે અમારી વીતી કહી સંભળાવી. જગતે આપવીતી વણ્વી. આટઆટલી આકૃત પછી પણ જગતને જરાય ખીક નહોતી કે ભય નહોતો. ખીક કે ભયને એણે જન્મથી જાણ્યાં નહોતાં, તો ભલા આજે શી રીતે જાણી શકે? એને તો એક વાત એ મનમાં રહી ગઈ કે જો હું ડાકુઓને મળ્યો હોત તો કેટલીક વિશેષ વાતચીત કરત ! અમે ખંને આખરે ભાતભાઈને !

ખૂબ રાત વીતી ગઈ હતી. રસ્તા પર પાછલી રાતનાં ગાડાંનો પણ અવરજવર શરૂ થયો હતો. બેએક કલાક નિદ્રા કાઢવા અમે પથ્થરનાં ઓશીકાં કરી શરીર લંબાવ્યું. સહુ ઘસઘસાટ ઊંઘમાં પડી ગયા.

પાંચ પગાળી

[૧૨]

ઝિંચી ઝિંચી કરાડો, વાદળ સાથે વાતો કરતાં શિખરો
અને લીલી હરિયાળી; નરવરના કિલ્લાનાં દૂરસ્થ દર્શનની આ
વિશેષતા. એ એક કલાકની ઝિંઘ પછી અમારાં શરીર કંઈક
હલકાં થયાં હતાં, છતાં ચહેરા પર સુસ્તી દેખાતી હતી.
એક આખી રાતમાં, રાતના કેવળ એક જ કલાકમાં અમને
જે અનુભવ મળી ગયો, એ કદાચ આખી જિંદગીમાં
મળવો દુશ્વર હતો. ડાકુના શબ્દો હજી મારા કાનમાં
ગૂંજી રહ્યા હતા, અને જમતની આંખ સામે વનનો પેલો
ચમરાજ હજીય તરવર્યો કરતો હતો.

સાહસિક સ્વભાવમાં એક ગુણ હોય છે. કાર્ય કર્યા
પછી એની ભયંકરતા મીઠાશ આપે છે. લીડુ સ્વભાવમાં
એક દુર્ગુણ એ હોય છે કે એ ભયંકરતા યાદ કરીને સજા
ડયો કરે છે. અમારી વાતો અમને પાનો ચઢાવી રહી હતી.
અને કેટલીકવાર કદપનાની પાંખે ચઢીને હું એ ડાકુઓના
સાથીદારોમાંનો એક થઈ જતો. ઉજ્જડ અરણ્યનો રમળ-

ખાટ, બંદકોની સાઠમારી, મોત ખોજામાં લઈ ડુંબરે ડુંગરે નાસતું; એ બધામાં બધે રસ પેઠા ઘઈ રહ્યો હતો.

નરવર ગામ હવે નજીક આવી પહોંચ્યું હતું ને એની સીમનાં ઢોરઢાંખર ચરતાં બેવાતાં હતાં. આ તરફના માર્ગ બધા લાલ માટીથી તૈયાર કરેલા હોય છે. આખો રસ્તો બુચો તો લાલ કંકુ જેવો. ગ્વાલિયર અને તેની આસ-પાસની બધી સડો પથ્થુ આ જ રંગના પથ્થરની બનેલી. લીલી હરિયાળી વચ્ચે લાલ-કંકુભરણા આ રસ્તાઓ દૂરથી તો ખૂબ જ રળિયામણા લાગે.

પથ્થુ ડુંખ એક વાતનું કે તેના પર ચાલનારનાં કપડાં એકદમ લાલધૂમ ઘઈ જાય. અને એ લાલાશ કાઢવા માટે સારી પેઠે સાબુની અને બહોળા પાણીની જરૂર રહે. અમે એ તરફના પ્રદેશમાં સામાન્ય રીતે બેસું કે ત્યાં ધોતિયું ખૂબ ઊંચું પહેરવાની આદત. મોટા લક્ષ્યાધિપતિનું ધોતિયું બુચો તો ગોડણ લગભગનું. એનો પનો આપણે બેઈએ તો હસી જ પડીએ. લાંબું બુચો તો દશ હાથ ને પનો બુચો તો પૂરો ઢોઢ હાથ પથ્થુ નહિ. અને આટઆટલું ઊંચે રાખ્યા છતાંય એના પર લાલ રંગની છાંટ તો મોજુદ હોય જ.

આ તરફની ધોતિયા પહેરવાની પદ્ધતિ પણ બુઢી હોય છે. કદાચ આપણા કરતાં સૌંદર્યની દૃષ્ટિએ ન ચઢે પણ સ્વાસ્થ્યની દૃષ્ટિએ પહેલું ઇનામ લઈ લે! ધોતિયાને પાંચ માણસો ઝાલીને લટકી પડે તો પણ ન છૂટે એવી મજબૂત રીતે પહેરાય.

પણ આ વાત તો વિષયાન્તર જેવી થઈ. નરવર ગામ લગભગ આવી પહોંચ્યું હતું ને અમારી ટોળીનું સ્વાગત પણ શ્વાનભિરાદરોએ જોરશોરથી લાગણીપૂર્વક કરવું શરૂ કરી દીધું હતું. અમે ગામમાં પ્રવેશ કર્યો. ગામ જૂના ઘાટનું ને ધૂડિયું છે, છતાં કુદરતની મહેરબાની ખૂબ છે.

અમારો ઉતારો ચોરા ઉપર હતો. અમે ચોરા તરફ ચાલ્યા. માર્ગમાં એક સ્થળે લોકોની ખૂબ ભીડ લાગી હતી. લોકોનાં ટોળેટોળાં ઊભરાઈ રહ્યાં હતાં. કો'ક ચોખા લાવતું તો કોઈ વળી પૈસા લઈ આવતું. આરતી ઊતરતી હોય એમ ઘંટડીના રણકાર પરથી લાગતું હતું.

અમે કંઈક કોતુક છે એમ સમજી તે તરફ ગયા. જોયું તો ભીડની મધ્યમાં એક પાંચ પગાળી ગાય ઊભી હતી. ચાર પગવાળી ગાય તો બચપણથી જોતા આવ્યા હતા, પણ પાંચ પગવાળી ગાય જોઈને અમને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. ગાયને ગળે ફૂલમાળા, કપાળમાં તિલક ને આખા શરીરે શણગાર હતો. પૂજારી જેવા લાગતા ત્રણ જણા એની સેવા કરી રહ્યા હતા. એક આરતી ઉતારતો હતો. બીજો બેઠો બેઠો જાંચે સ્વરે બોલ્યા કરતો હતો કે “ આ ગૌમાતા તો માતા હિમાલયની બેઠી છે. હરદ્વારમાં વર્ષોથી રહેતાં હતાં. આપ લોકોને દર્શન આપવા અહીં પધાયોં છે. દૂધ ને કૂળ સિવાય કશું લેતાં નથી. ભક્તોને માગ્યાં કૂળ આપે છે. ”

અમે થોડીવાર ત્યાં ઊભા રહ્યા. લોકોની અજબ

પડાપડી હતી. ખરેખર ગાયને પાંચ પગ ઈશ્વરકૃપા વગર ક્યાંથી હોઈ શકે ? નહીં કોઈ દેવી પ્રાણી !

મારું મન એ માનવા તૈયાર નહોતું. મેં મહાત્મા-જીના એક લેખમાં ક્યાંક વાંચેલું કે પાંચ પગાળી ગાય એ તો ગાય જાતિ પર એક અત્યાચાર છે. કેટલાક પેટભરા ને ખૂની લોકો જીવતા વાછરડાનો પગ કાપી ગાયની કાંધ ઠોલી તેમાં બેસાડી દે છે. ધીરે ધીરે રૂઝ લાવવાના ઉપ-ચારો થાય છે ને પછી એ પગ જાણે કુદરતી હોય તેવો લાગે છે. શું એમ તો ન હોય ?

મારું દિલ શંકા-કુશંકાથી ઊભરાઈ રહ્યું હતું. ત્યાં જગતે મને ટોળામાંથી બહાર કાઢતાં કહ્યું : “ અશોક, આ ગાય હિમાલયની નથી. હિમાલયની ગાયો મેં જોઈ છે. એ આટલી નાજુક ન હોય. આપણે શંકર ભગવાનના પોઠિયાની જે આકૃતિ કદપીએ છીએ તેવી મહમસ્ત ને ખુંધવાળી એ ગાયો હોય છે. આ ગાય મારવાડ તરફની છે; તેમજ આ લોહો પશુ પ્રાણી કે ખીજી જિંદી કોમના લાગતા નથી. એમની ભાષામાં મારવાડની છાંટ છે. તેમજ આ ગાય, મારા જ્ઞાન મુજબ કેવળ ચાર વર્ષની જ છે. ”

જગત ખેડૂતનો વંશજ હતો. જમીન, વરસાદ અને જનાવર વિષે એને જેટલી માહિતી હોય એટલી મને કે મારા સાથીઓને હોવી શક્ય નહોતી. મને જગતના આ વિવેચન પર પૂરતો વિશ્વાસ બેઠો અને તેને મેં પેલા મહાત્માજીવાળા લેખની વાત કરી.

જગતની શંકા મજબૂત થઈ. એણે આનો તાગ લેવાનો તત્કાળ નિર્ણય કર્યો. અમને પણ ખીજી કેટલીક ચર્ચા પછી આ બાબતમાં ખૂબ જ રસ પડ્યો અને અમારા સ્વભાવ મુજબ પ્રથમ આ રહસ્ય જાણવાને અમે સંમતિ આપી. નરવરનો કિલ્લો એક વાર ભુલાઈ ગયો. એ કંઈ જતો નથી રહેવાનો. આ લોકો ગાયને લઈ ચાલ્યા જાય તો પછી અમારી જાણવાની ઈચ્છા એમ ને એમ રહી જવાની.

“ સહુથી પ્રથમ તે લોકોનું રહેઠાણ જોઈ લેવું જોઈએ. ” જગતે વાત કરી.

“ ભલે, આજે બપોરે થોડી ઊંઘ કાઢી શહેર જોઈ લઈએ. સાંજે તેઓ પોતાના રહેઠાણ તરફ પાછા ફરે ત્યારે વાત ! ”

અમે સહુ ચોરા ઉપર ગયા. નાહ્યા, રાંધ્યું ને જમી ફરી એ એક કલાક ઊંઘ ખેંચી લીધી. પણ ભલા, જગતને ઊંઘ ક્યાંથી ? એણે મેં પેલી મહાત્મા ગાંધીજીવાળી વાત કરી ત્યારથી એ ઉશ્કેરાઈ ગયો હતો. ગાય અને તેના વંશજો તરફ ખેડૂતોને સાચી પ્રીતિ હોય છે. પોતાના પ્રીતિપાત્ર જનવર પર આવા સીતમ જો સાચે આચ ગુજરતા હોય તો જગત કદી પણ ન સાંખી શકે ! મારામાં અને જગતમાં આ એક જ સ્વભાવભેદ હતો. હું દુનિયાનાં દુર્ગુણો જોઈ કહેતો કે “ ભાઈ, આ તો દુનિયા છે. એમ પણ ચાલે ! ” ને જગત એવાં દુર્ગુણો જોતાં જ જલ્દી ઊઠતો ને કહેતો : “ આમ કેમ ચાલી શકે ! આમ ન થવું જોઈએ. ”

બપોરે અમે ગ્રામમાં ફર્યા પણ તેમાં રસ ન પડ્યો. સાંજ થઈ. પેલા પૂજારીઓ હવે બધા સંજોરો કરી રહ્યા હતા. અમારા સાથીદારોને અહીં આરામ લેવાનું કહી હું અને જગત ઊપડ્યા. બંદૂક સાથે લેવાય તેમ નહોતું, કારણ કે લપાતા છુપાતા જવાનું હતું. જગતે એક કિરપાણ ભેટમાં નાખી લીધું.

પેલા પૂજારીઓ કિલ્લાની તળેટી તરફ થઈને જતા હતા. હું ને જગત પણ થોડે થોડે છેટે રહીને ચાલવા લાગ્યા. લગભગ એકાદ માઈલ ગયા હોઈશું. કિલ્લાની પાછળના ભાગના ખાડા-ટેકરા હવે આવ્યા હતા. ચાલતાં જો કે મુસ્લીમત પડતી હતી, પણ છુપાવાની સગવડ સારી હતી.

પેલા પૂજારીઓ ગાય સાથે હોવાથી ધીરે ધીરે ચાલતા હતા. તેઓ એક મોટા ખાડા પાસે અટક્યા. રાત પડી હતી ને ચંદ્રનો પ્રકાશ બરાબર ચારે તરફ વેરાતો હતો. જો કે આકાશમાં આજે નાનાં વાદળાં હતાં, એટલે કેટલીકવાર અંધારું થઈ જતું.

અમે થોડે દૂર એક માટીની ભેખડની ઓથે રહીને બેવા લાગ્યા. પેલાઓએ ખાડાની આગળ પડેલાં કાંટાનાં ઝરડાં દૂર ફર્યાં. તરત થોડો થોડો ઢાળવાળો રસ્તો ખાડામાં જવા માટે થઈ ગયો. ગાયને મોઢે શીંકલી ખાંધી હતી. પેલાઓએ એને ઢોરી. પણ ગાય જાણે જવા માગતી ન હોય, તેમ આગળ વધવાની આનાકાની કરતી લાગી. તરત એક ચીપિયો એની પીઠ પર વાગ્યો ને ગાય અંદર ચાલી ગઈ.

થોડીવારમાં ફરી ખાડા ઉપર ઘાસ-પાન આવી ગયાં ને પેલા ત્રણે જણા સ્વતંત્ર રીતે ઉતાવળા આગળ ચાલી નીકળ્યા. અત્યારની તેમની ચાલવાની ઝડપ ઘણી હતી. અમારે રીતસર હોડવું પડતું.

કિલ્લાનો પાછળનો ભાગ પૂરો થયો ને એક નાના સપાટ મેદાન પર આવી પહોંચ્યા.

વાતાવરણ ધીરે ધીરે પલટાતું લાગ્યું. હવે ઠંડી પૂરી થઈ હતી ને માત્ર એક આછી આછી પગદંડી પર તેઓ આગળ વધી રહ્યા હતા. નિશાચર પંખીઓ ઝાડમાં સૂતેલાં પંખીઓના માળા પર તરાપ મારતા હતા.

થોડીવારમાં હવામાં એ ભારે ગંધ આવી ને ફૂતરાનો ભયંકર રીતે ભસવાનો અવાજ આવ્યો. આ ત્રણ જણામાંથી એકે સીટી વગાડી. થોડીવારમાં સામેથી એક ઊંચો આકાર હાથમાં દીવો લઈ ને આવતો જોવાયો.

અમને લાગ્યું કે નક્કી અમે કોઈ ભેદી પ્રદેશમાં ઊતરી આવ્યા છીએ. જગતે પોતાના કમર ઉપરની કિરપાણને જરા ઢીલો કરી. અમે ખન્નેએ એક વાર એકબીજા સામે જોઈ લીધું. ખંનેના ચહેરા ઉત્સુકતાથી ચમકતા હતા.

નટ લોકોના સંપર્કમાં

[૧૩]

રૂતનો પ્રથમ પહોર છેલ્લા કલાકે ગણતો હતો. ચારે તરફ ગીચ ઝાડી પથરાયેલી હતી. એમાંથી ગળાઈ ગળાઈને આવતો ચંદ્રનો પ્રકાશ ખૂબ ઝાંખો ને વિશેષ લયાવહ હતો.

ફૂતરાનું ભસવું બંધ થયું ને ધીરે ધીરે દીવાનો પ્રકાશ નજીક આવતો ગયો. દીવો લઈને આવનાર વ્યક્તિ ખૂબ જ ઊંચી ને પડછંદ હતી. એણે માથે લીંદરડા જેવી પાઘડી વીંટી હતી. ચંદ્રના ઝાંખા પ્રકાશમાં પણ એના કાનની સોનાની મરફીઓ અછતી ન રહી.

પેલા ત્રણે જણાની પાસે આવીને દીવો થંભી ગયો. આવનારે ગરબડી ભાષામાં કંઈક વાત કરી. થોડીએક વાત-ચીત પછી બધા ધીરેથી હસ્યા અને પેલા ત્રણે જણાએ પોતાની પાસેના થેલામાંથી શાદીને આવનારને કંઈક આપ્યું. આપવાના અવાજ ઉપરથી એમ લાગ્યું કે તેમાં પૈસા હતા.

દીવો ઓલવાઈ ગયો અને ચારે જણા કૂખાઓ તરફ

આલ્યા. કૂખામાં રસોઈ તૈયાર થઈ રહી હતી અને ચૂલા પર ચડતા માંસમિશ્રિત ખેરાકની ગંધ જગતના નાકને સ્પર્શી રહી હતી.

“ પૂજારીઓ ન હોય. પ્રાદક્ષણ કાંઈ માંસ ખાય ? ”

“ કેાણુ કહે છે કે પ્રાદક્ષણ માંસ ન ખાય. કાન્ય-કુબ્જ પ્રાદક્ષણે, કાશ્મીરી પ્રાદક્ષણે, મૈથિલી પ્રાદક્ષણે બધાય માંસમન્છી ખાય. કેવલ ગૂજરાત જ એમાંથી બચ્યું છે. ”

“ તારી વાત બરાબર છે, છતાં પણ મને આ પ્રાદક્ષણ નથી લાગતા. તેમની વાતચીત તદ્દન અસંસ્કારી છે, અને સહુથી મોટી વાત તો આવા જંગલમાં શા માટે ઊતર્યા છે ? મારો વિચાર તો અહીં આવ્યા તો હવે પૂરી તપાસ કરીને જ પાછા જવાનો છે. ”

અમારી વાતચીત ધીરી હતી. વળી આ કંઈ પ્રશ્નાત્તરી કરવા માટેની પાઠશાળા નહોતી. પગ પર પગ ચડાવી કેવળ મૌખિક હારજીતને અહીં અવકાશ નહોતો. આ તો જીવન ને મોતના સોઢા હતા. જરા પણ સંદેહ પડતાં અમારે માથે ભયંકર આકૃત ઊતરી પડે તેમ હતું. અહીં અમારું મદદગાર કોણુ ? વળી ગઈ કાલે જ એક આકૃત માથા પરથી પસાર થઈ ગઈ હતી. લૂંટાવાની બીક નહોતી. જન સલામત તો માલની પરવા નહોતી. પણ જગત અને વાઘનો મુકાબલો હજી પણ મારા ફિલ્લને કમકમાવી રહ્યો હતો.

અને વધારામાં હાથે કરીને પાછી આ આકૃત નોતરવી ? જેમ અકર્મીનાં જ્યાં પગલાં થાય ત્યાં ખેઠાન મેઠાન

વળે, એમ અમે જ્યાં પગલાં મૂકતા ત્યાં આફત આવીને ખડી રહેતી. અલબત્ત ફેર એટલો હતો કે આફત આવીને અમને ન લેટતી પણ એ દેખાય એટલે અમે સામે પગલે જઈને એને વધાવતા. અમારા સ્વભાવનો એ દોષ કહો તો દોષ ને ગુણ કહો તો ગુણ હતો. એમાં એક અબાણી મળ અમને મળતી.

મેં જગતને કેટલોક વિચાર કરીને આગળ વધવાની ઘસીને ના પાડી.

“જગત. જો દુનિયામાં બધાં કામો જોવાનો, તપાસવાનો ને તેના સારા-નરસાનો નિર્ણય કરવાનો ઇબ્નરો આપણે લઈશું, તો પછી ઇશ્વરની જરૂર નહિ રહે !”

“અશોક, આડીઅવળી વાત ન કર ! હું પંડિત નથી કે તારી સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરી શકું. મારો તો એક જ સિદ્ધાન્ત છે કે જીવ્યા કરતાં જોયું ભલું. ચાલ, આગળ વધ !”

“વીમો ઉતરાવ્યો છે કે નહિ ?” હું જગતનો જીદી સ્વભાવ જાણતો હતો એટલે વાતને મસ્કરીમાં પલટાવી દીધી.

“વીમો ઇશ્વરના ઘેર.”

આમ કહી જગતે મને ખેંચવા માંડ્યો.

પેલા ચારે જણા કૂબાઓમાં પહોંચી ગયા હતા. જોખરા ને તીણા અવાજો હવાની લહરી સાથે મંદ મંદ આવી રહ્યા હતા. ચોકીદાર કૂતરો જરાક ઊંચે માટીના

ટીંબા પર બેઠો હતો. અમે જોયું કે જો અમારે નિરાંતે આ કૂખાઓનું નિરીક્ષણ કરવું હોય તો કૂતરાને બોલતો બંધ કરવો જોઈએ. કૂતરાનો બસવાનો સહેજ અવાજ થતાં જ આ બધા બહાર નીકળી આવવાના અને એમ થયું તો પછી અમે બે જણા ને પેલી તરફ અનેક જણા. પરિણામે વનવગડામાં કમેતે મરવાનું.

ઝાડીની પાછળ પાછળ અને તે પશુ ગોઠણબેર થઈને જવાય તેમ હતું. અમે જનવરની જેમ ગોઠણબેર ચાલવા લાગ્યા. પેલો ચોકીદાર કૂતરો જે માટીના ટીંબા પર બેઠો હતો, એ ટીંબાની પાછળ જઈ પહોંચ્યું એવો અમારો ધરાદો હતો.

આ કૂતરાઓ ખૂબ વિકરાળ હોય છે. નાનાં બચ્ચાં હોય ત્યારથી તેઓને માંસ ઉપર કેળવવામાં આવે છે. દોડતાં હરણને પણ પકડી પાડે એટલા તેજ તે દોડી શકે છે. ગમે તેવો કૂતરો વાઘ-ચિત્તાની સામે માથું નમાવી જાય, પણ આ કૂતરાઓને નાનપણથી શિકારી બનાવવામાં આવેલા હોવાથી એક વાર તો વાઘ સામે પણ બાકરી બાંધે.

આ કૂતરાને નાથવો એ કંઈ રમત નહોતી, પણ જગત કયે ઢહાડે કોઈ પણ વાતથી મૂંઝાયો હતો. અને જગત સાથે હોય તો હું પણ જમ સામે બાકરી બાંધતાં લેશ પણ અચકાતો નહિ. અમે ધીરે ધીરે એ ટીંબાની પાછળ જઈ પહોંચ્યા. અમારા ગળા ઉપર ખૂબ મોટા ને બડા રૂમાલ હતા. જગતે એ રૂમાલને પહોળો કરી અંદર

પથરો મૂકી વીંટી લીધો અને તે હાથમાં ઝાલી ધોરથી આગળ વધ્યો. મેં મારા રૂમાલને ઢોરડા જેવો યૂંથી લીધો.

સાપની જેમ અમે પેટભર સરકતા હતા. ઠેક પહોંચ્યા પછી કૂતરાને બાન ન આવ્યું. કઠાય એ તાંદ્રામાં પછુ હોય. ત્યાં પહોંચતા જ જગતે લપકીને એની ગરકન પકડી લીધી. કૂતરો ભેર કરીને બસવા મોઢું ઉઘાડે ત્યાં મોઢામાં પથરાવાળો રૂમાલ હુંસી લીધો. હું તૈયાર જ હતો. એકદમ આગળ વધીને મારા રૂમાલથી કૂતરાના મોંને કસકસાવીને ખાંધી લીધું ને ઘસડી પાસેના ઝાડે ખાંધી લીધો.

આ દરમિયાન એના પગના નહોરથી અમારા સરીરે ઘણા ઉઝરડા પડ્યા હતા. વાઘ જેવા કૂતરાને ખાંધી અમે પાછા એક ખાડામાં થોડીવાર લપાઈ રહ્યા. કૂતરો અવાજ કાઢી શકે એવી તક તો અમે આપી નહોતી, પણ સહેજ ધમાધમીથી રખે ફેાઈનું ધ્યાન ખેંચાયું હોય.

બધે શાન્તિ હતી. કૂખાઓની વચ્ચેથી હસવાનો અને વાતો કરવાનો અવાજ આવતો હતો. અમે આગળ વધ્યા. બધા કૂખા ગોળાકારમાં હતા. સૌથી પહેલો કૂખો જેવા અમે પ્રયત્ન કર્યો. એમાં કોઈ માણસ નહોતું. ફેવળ જાન-વર અને ફૂકડાં હતાં. ખૂણામાં એક ગાય ઊભી હતી. અમે ઝાંખા પ્રકાશમાં ભેયું ફે એને પણ પાંચ પગ હતા. છતાં એ જાનવર કાંઈ વેદનામાં હોય તેમ લાગતું હતું.

જગત સહેજ નજીક ગયો. ભેયું તો કાંધ ઠાલી નાંખેલી અને નવા વાછરડાનો જીવતો પગ શીવી લીધેલો. ટાંકા

ખરાખર ન લેવાયાથી આજીબાજીનો ભાગ ઉપસી આવ્યો હતો. એમાંથી પડે ટપકતું હતું. ગરીબ બિચારી ગાય થોડી થોડીવારે ભાંભરડા પાડતી હતી.

જગતની આંખ લાલધૂમ થઈ ગઈ. જીવનથી એ પશુ-ઓની વચ્ચે ઊછરેલો હતો. તેમાં પણ ગૌરક્ષાને તો એ જીવન-મરણનો સવાલ ગણતો. એ મારી પાસે પાછો આવ્યો ત્યારે ઉશ્કેરાયેલો હતો. મેં એને હાથની નિશાનીથી શાન્ત રહેવા પ્રાર્થના કરી.

અમે આગળ ચાલ્યા. માંસની ગંધ મારા નાકને શુંગ-ળાવી રહી હતી. હવે તો અમે અસ્પષ્ટ અવાજોની નજીક આવી પહોંચ્યા હતા. સદ્‌ભાગ્યે બધા એક તાપણીની આસ-પાસ વીંટળાઈને બેઠા હતા, એટલે અમને પાછળથી કોઈના આવવાની શંકા નહોતી.

તાપણામાં જુદી જુદી જાતનાં વાસણોમાં ખોરાક ગરમ થઈ રહ્યો હતો ! સહુની પાસે એક એક તાંસળીમાં કંઈ બચુ હતું. સામેથી તાપણાના પ્રકાશમાં એમના ચહેરા ભય ઉપજાવે તેવા હતા.

એમની ભાષા, પહેરવેશ અને રીતભાતથી અમે બહુ દીધું કે એ ભરતપુર કે તેની આસપાસના જાટ હતા. જાટ લોકો તો મૂળે ઉઘોગી જાત. પશુપાલન એ તો એમનો પુરાણો ધંધો. દેશ-પરદેશ સાથે માલની આયાત-નિકાશ માટે એ ઉત્તમોત્તમ સાધન. લશ્કરમાં પણ કામ કરે. એના જેવા વીર જોદ્ધા નહીં. નિમકહલાલ અને અટકી. પણ વખત

પલટાયો. રેલ્વે વ્યવહાર ચાલુ થયો, ખેતીમાંથી કસ ગયો. લશ્કરમાં પણ જગાઓ ન મળવા માંડી. એટલે કેટલાક નીચા થરના લોકોએ હોંશિયારી અને હિંમતનો દુરુપયોગ આદર્યો. અજ્ઞાનના તો ઘર. કુરિવાને ને મેલી માન્યતાના જીવતા જગતા ભંડાર !

એ લોકો કુંડાળે વળીને બેઠા હતા, ત્યાંથી બરાબર સીધાણમાં અમે એક જૂંપડીની પાછળ લપાઈ બેઠા. અમારું ધ્યાન એ તરફ હતું, ત્યાં પાછળથી કોઈનો પગરવ સંભળાયો. જગત અને હું સહેજ બાબુમાં સરકયા. એ આકાર પણ ખૂબ પડછંદ હતો. એની નાની કાળી દાદી અત્યારે ખૂબ ભયાનક લાગતો હતી.

એ આકાર આડોઅવળો ન જતાં અમારા તરફ જ આવ્યો. અમે ઊભા થઈને દોડીએ તો તેો ઝટ પકડાઈ જઈએ. ઘૂંટણોર આગળ જતા હતા, ત્યાં તેો પેલો આકાર એકદમ ઘસી આવ્યો. ને હું એને આવતો રોકવા ઊછળી ગરદને બાઝી પડું એ પહેલાં એણે મારા લાંબા થયેલા હાથમાં છરી પરોવી દીધી.

મેં ડાબા હાથે એના મોં પર સળંગ મૂઠ્ઠી લગાવી. એક વાર એ પાછો ફરી ગયો ને ઝીણી કિકિયારી કરતો મારા પર ઘસી આવ્યો. પણ એજ ક્ષણે જગત પોતાના શિકાર પર શકરોબાજ તૂટી પડે એમ ફૂદીને એને ગળે વળગી પડ્યો. એના છરીવાળા હાથમાં કીરપાણુ ઘૂસેડી દીધું.

પેલો કાશ્મી કિકિયારી સાથે જમીન પર પછડાયો.
એ કિકિયારીએ બીજને પણ જાગૃત કરી દીધા. હવે શું !
મોત સામે આવ્યું.

જગતે અને મેં એક વાર એકબીજા સામે જોયું. મારા
હાથમાંથી લોહી ધસારાળું વહી રહ્યું હતું.

અનણી ઓરત

[૧૪]

જેટલી ઝડપ થઈ શકે, તેટલી ઝડપથી નાસી છૂટવામાં જ સહીસલામતી હતી. બે ક્ષણ વધુ વીતે તો તો અમારી શી વલે થાય એ કહેવું જેટલું અશક્ય હતું, તેટલું ભયંકર હતું.

પેલો આવનાર પડછંદ પુરુષ બેભાન થઈ નીચે પડ્યો હતો. હું અને જગત વીજળીને વેગે સરક્યા. નાના ટેકરા, નાની નાની ટેકરીઓ અને આછી આછી ઝાડી વચ્ચે અમે પેટવડિયા ચાલ્યા. થોડે દૂર જઈ પાછળ શું થાય છે એ જોવા થોભ્યા.

તાપણીની આસપાસ ખાવાપીવામાં મશગૂલ બનેલા બાટ લોકો પેલાની બૂમ સાંભળી ચમકી ઊઠ્યા. બે ચાર બુવાનીઆ એકવાર ઊભા થઈ ગયા. પણ પછી જરાય ખળભળાટ ન જણાતાં પુનઃ તેઓ ખાવાપીવામાં મશગૂલ બની ગયા. તેઓ થાકેલા હતા. સાથે સાથે બૂખ્યા હતા; અને હસવામાં તથા મસ્કરી કરવામાં પડેલા હોવાથી સદા સાવધ

રહેવાની ટેવવાળા તેઓ એકવાર કૂળાઓને તપાસી લેવાની પોતાની રાજિંદી ટેવને વિસરી ગયા. આ એક અનુકૂળ અકસ્માત કહો તો અકસ્માત અથવા સદ્‌ભાગ્ય કહો તો સદ્‌ભાગ્ય ગણાય.

અડધોએક કલાક આમ ને આમ વીતી ગયો પેલાઓ ખાઈ-પી ચૂક્યા હતા અને હવે જીવાન સ્ત્રીઓ સાથે મશ્કરીમાં અને પોતાની બડાશે હાંકવામાં પડ્યા હતા. સહુની વચ્ચે એમનો મુખી મૂછો આમળતો ઘડીએ ઘડીએ ભયંકર રીતે મલકતો બેઠો હતો. એની ઉંમર પંચાવનેકની હતી, છતાં એનો બાંધો ખૂબ મજબૂત હતો. માથું મોટું કોળા જેવું ને આખું શરીર કાળી ડુંવાટીથી ભરેલું હતું. નાની મોટી કરચલીઓથી ભરેલું મોં મોટી મોટી દાઢીમૂછથી ભયાવહ બન્યું હતું. એને જોઈને મહારાજા સિદ્ધરાજના બાબરા ભૂતની કલ્પના મનમાં બડી થઈ ગઈ.

બધું શાન્ત થતાં અમે પાછા ધીરે ધીરે કૂળા તરફ ચાલ્યા. પણ આ વખતે અમે ખૂબ સાવચેતી રાખી હતી. છેલ્લામાં છેલ્લા કૂળા પાસે થઈને રસ્તે પડેલું એટલો અમારો કાર્યક્રમ બાકી હતો, પણ પેલા બેલાન બનેલા આદમીનું શું ? એ જાગી જાય તો ફરી પાછી ઉપાધિ આવીને બડી રહે.

જગત ધીરેથી એની નજીક ગયો અને એના હાથ-પગ, પાસેના વૃક્ષના મૂળિયા સાથે બાંધી; એ ખૂમ ન પાડી શકે તે રીતે મોઢે કપડું કસકસાવીને લપેટી લીધું. ધીરેધીરે

કૂખાઓની નજીક થઈ અમે રસ્તા પર આવતા જતા હતા, ત્યાં એક કૂખામાંથી ઢઢલયો અવાજ સંભળાયો.

એ અવાજ સ્ત્રી જેવો લાગ્યો. આ કૂખો શણીઆનો બનેલો હતો. જગતે ખંજરથી પાછળનો થોડો ભાગ ચીરી નાખ્યો. અંદર ઘોર અંધારું હતું. ચીરેલા ભાગમાંથી ચંદ્રનો પ્રકાશ અંદર જતાં સહેજ ઝાંખું ઝાંખું અજવાળું પથરાયું. થોડીવારે એ આછા ઉજાશમાં કૂખાની વચોવચ કંઈક ઢગલો થઈને પડેલું દેખાયું. જગત પૂરેપૂરી તપાસ કરવા જરા આગળ વધ્યો. મેં તરત એના કોટને ખેંચી બેખમમાં ન પડવા જણાવ્યું.

જગત જરા થોભ્યો. થોડીવારમાં ઢગલો થઈને પડેલી પેલી આકૃતિ સળવળી. ચંદ્રનો પ્રકાશ અંદર આવી રહ્યો હતો. અમે ધારી ધારીને બેયું. એ ચહેરો વેદનાભયો પણ સુંદર હતો. રૂપાળું ગોળ લાડવા જેવું મોં !

“ અરે કોઈ સ્ત્રી લાગે છે ! ”

“ જગત, તું પાગલ થયો લાગે છે. ગમે તે હોય, ચાલો રસ્તે પડીએ. ”

“ ન બાલે કોણ દુઃખિયારી હશે ! ” જગતના ઠંડા શખ્તોમાં આતશ હતો. એના સ્વભાવ પ્રમાણે હવે એ જલદી આ સ્થળ છોડે તેમ નહોતો.

પેલી સ્ત્રીની આંખો ભીની હતી. થોડી થોડી વારે દૂસકાં ખાતી હતી. એના કપાળ પર મોઢું સોનાનું ખોર

હતું ને વાળ એકદમ ચોંટાડેલા હતા. આંખો મોટી ને કંઈક ફૂલી ગયેલી હતી. ચંદ્રના પ્રકાશમાં એ ચહેરો દર્દ સુંદર લાગતો હતો. ઉંમર તો કદાચ અઠારેકની હશે.

અરેબિયન નાઈટ્સની અદ્ભુત ઘટનાઓમાં બાણે અમે પ્રવેશી રહ્યા હતા. અરે ! ગુજરાતની સુંવાળી માટીથી ઘડાયેલા જુવાનોના જીવનમાં આની કલ્પના પણ અશક્ય છે.

જગત એકીટશે એના સામું જોઈ રહ્યો. થોડીવારમાં એને ખાતરી થઈ કે તે સ્ત્રી આ ટોળામાંની નથી. એને ઉપાડોને જ લાવવામાં આવી હશે. એની વેશભૂષા તળ મારવાડી જેવી લાગતી હતી. હું પણ જગતની પાછળ જ ભ્રમો હતો. મારા હાથ પર થયેલા છરીના ધામાંથી લોહી ટપકી રહ્યું હતું. મેં પાટો ફરીથી મજબૂત કર્યો.

ખિલ્દીપગો જગત ધીરેથી અંદર સરક્યો. એ પેલી બાઈની નજીક જઈ પહોંચ્યો. જગતને જોઈ પેલી ઓરત અમકી ઊઠી. એ પાછળ ખસી. જગતે ન ગભરાવાની સૂચના કરતાં ધીરેથી મારવાડી ભાષામાં કહ્યું : “ બેન, ડરીશ મા ! અમે તારા મદદગાર છીએ. ”

પેલી ઓરત બે ઘડી જગત સામે જ જોઈ રહી, એની આંખોને વિશ્વાસ નહોતો આવતો. પણ અમારી ભાષા, પહેરવેશ ને અમારા મુખપરની સરળતા એને સ્પર્શી રહી. થોડીવારે એ ધીરેથી બોલી.

“ કોઈ મદદગાર હો તો મને આ નરકાગારમાંથી

છોડાવો, ને આ મંડળીમાંના હો તો મહેરબાની કરીને મને મારી નાંખો !”

“ બેન, ઈશ્વર સાથે કહું છું કે અમે મહદગાર છીએ. અમારાથી ડરશે મા ! અમારો જીવ જતાં પણ તમને મહદ કરીશું. ચાલો, અમારી સાથે બહાર આવો !”

એ ધીરથી ઊભી થઈ, જાણે વિશ્વાસ કે અવિશ્વાસ, જોખમ કે સલામતી એ વટાવી ચૂકી હતી. ગમે તે રીતે એ મરવા તૈયાર હતી. એક રીતે એ મરી ચૂકી હતી, છતાંય દૂર દૂર નજર કરતાં એના અંગેઅંગમાંથી બીકની કંપારો વછૂટી રહી. એની આંખો ભયત્રસ્ત સસલા જેવી ચક્રણ-વક્રણ થતી હતી.

આગળ અશોક, વચ્ચે ઓરત અને પાછળ જગત; એમ સડસડાટ ચાલ્યા. ચંદ્રનો પ્રકાશ બરાબર ખીલ્યો હતો અને વગડાઉ કૂલો મુગંધી વેરી રહ્યાં હતાં. જગત અને હું ખૂબ જ સાવધ હતા અને વેગથી રસ્તો કાપી રહ્યા હતા. અમારાથી એને સ્થાનવન મળ્યું હતું. એ પડતી, આખડતી હેંશભેર અમારી સાથે ચાલતી હતી. અલબત્ત, અમે શક્તિથી મોઢું સાહસ ઉઠાવ્યું હતું.

આખું જંગલ નિર્જન હતું. પેલા ભટ નિરાંતથી બેઠા હતા અને અત્યારે આવા સ્થળે કોઈના આવવાની શક્યતા તેઓ કદાપી શકે તેમ પણ નહોતા. લગભગ અડધાએક માઈલ ચાલ્યા હઈશું. નરવરના કિલ્લાનો ઉપરનો ભાગ હવે દેખાતો હતો. એનાં રૂપેરી ચાંદનીમાં રસાયેલાં

મકાનો અત્યારે કોઈ સ્વપ્નલોભની યાદ જગવતાં હતાં. પાછળ બીક હતી, ભય હતો, જનનું ભોખમ હતું; પણ અમારા જીવનનો આ કાળ જ કલ્પનાના પ્રદેશમાં રાચનારો ને સાહસમાં મોજ માણનારો હતો. આજે જેને કોઈ મહા મૂર્ખોઈ કહે: એ તે કાળે અમારી મનમોજ હતી.

ઝાડીવારે અમે ફૂતરાનું ભસવું સાંભળ્યું. ભયંકર રીતે એ ભસી રહ્યો હોય એમ લાગ્યું. દૂર દૂરથી એનો અવાજ સ્પષ્ટ સંભળાતો હતો.

“જગત, જરા જોરથી પગ ઉપાડો!”

અમે વધુ વેગથી ચાલવા લાગ્યા. જોતજોતામાં નરવર ગામની ખૂબ નજીક આવી પહોંચ્યા. રોન ફરતા પોલીસની હાક અવારનવાર કાન પર આવતી હતી. ગામની દિશા સ્પષ્ટ નહોતી, પણ એ અવાજની દિશાએ અમે માર્ગ કાપવા લાગ્યા. મારા હાથની શી દશા હતી, તે તો યાદ કરવાનો અત્યારે વખત જ નહોતો.

પાછળ ઝાડીમાં ખડખડાટ થયો. અમે મૂડીએ વાળી-ને ઢોડવા માંડ્યું. પેલી ઓરત દેખાવમાં કંઈક નાળુક દેખાતી હતી, પણ શરીર ખૂબ જ સ્વસ્થ હતું. એ ચાલવામાં કે ઢોડવામાં અમારો ખરાખર મુકાબલો કરતી હતી.

એકાએક છૂપા દીવાનું અજવાળું અમારા ઉપર પડ્યું. રજોને પેલા લોકો તો ન હોય. એકવાર અમે સ્તબ્ધ થઈને બિભા રહી ગયા.

દીવાનો પ્રકાશ વધુ ને વધુ પાસે આવતો ગયો. આવ-

નાર અંધારામાં છૂપાતો ને ખૂણે લેતો આવતો હતો. થોડીવારમાં દીવો બુઝાઈ ગયો.

ખડભડ, ખડભડ અવાજ કરતું કોઈ અમારાથી થોડે દૂર પસાર થઈ ગયું. જગતને લાગ્યું કે હવે પાણી ખતાવી દેવાનો વખત આવી પહોંચ્યો. જો પેલીસ હોય તો શરણે થઈ જવું. અને એ રીતે પાછળના શત્રુઓથી પીછો છોડાવવો. ને જો શત્રુઓ જ હોય તો.....જગતે એક પળ વિચાર કર્યો, ને કહ્યું કે ત્રણે જણા નાસીએ તો તો શત્રુ પીછો લે. એણે મને પેલી ઓરતને લઈ આબુખાબુમાં સરકી જવા સૂચવ્યું.

મારા હાથની વેદના ઠંડીમાં વધતી જતી હતી. કળતર ખૂબ હતું, પણ જગતને આવી વેળાએ છોડવાની મેં ઘસી ને ના પાડી. પેલી ઓરતના ભલા ખાતર છટકવા સૂચવ્યું; છતાં મેં ના પાડી. ન્યાં જગત ત્યાં હું.

અમે આ બધી ધમાલમાં હતા ત્યાં એક ઝીણી સીટી સંભળાણી. એ સીટીની દિશા તરફ કાન આપીએ એટલી વારમાં તો ચારે દિશાઓમાંથી દીવાઓનો પ્રકાશ પડ્યો. ચારે બાજુથી માણસો દોડી આવ્યા.

જગતે ખંજર ઊંચું કર્યું. પણ એ કંઈ કરે તે પહેલાં અમે પકડાઈ ગયા હતા. અમારા હાથે ને પગે દોરડાં કચકચાવીને બંધાઈ ગયાં.

સોનાની કથા

[૧૫]

છૂપા દીવાવાળાને પિછાનતાં અમને વાર ન ભાગી. તેઓને પણ અમને ઝોળખી લેતાં વિશેષ મુશ્કેલી ન નડી. તે બધા સરકાર તરફથી ડાકુ પકડવા માટે ચોળચેલા સિપાઇઓ હતા.

ગ્વાલિયર રાજ્યમાં ડાકુઓનો ઉપદ્રવ ઠીક ઠીક રહ્યા કરે છે. એ રાજ્યનો એક છેડો ચંબલ નદીને કિનારે પૂરેા થાય છે અને તેની સામે કિનારે ઘોલપુર રાજ્યની હદ શરૂ થાય છે. બંનેની વચ્ચે ચંબલ (અર્મ્પચરતી જ્યાં રાજા રંતીદેવે યજ્ઞ કર્યો હતો.) નદી બારે માસ બે કાંઠે વહ્યા કરે છે. બહારવટીઆ હમેશાં બે રાજ્યની હદ જ્યાં લેગી થતી હોય એવા સ્થળને વિશેષ પસંદ કરે છે.

તેમાં પણ ચંબલનો કિનારો, એટલે ડાકુઓને મન માનો ખોળો ! મેં ગીરનાં જંગલો તો નથી જોયાં, પણ અખબલના આ પ્રદેશમાં ભટક્યો છું. કેવી બંકી ભૂમિ ! બારે માસ ભરચક્ક રહેતી ચંબલ નદી અને ચોવીસે ઠલાક

શોધ્યા મળી રહે તેટલા મજરોની વચ્ચે. ચંબલ તરીને પેલે પાર જવું નાના છોકરાના ખેલ નહિ! પણ ડાકુઓ તો એને પણ તરી જાય, અને તે પણ કેવળ કેડ પર ચાર બાંધીને અને હાથમાં તેજકાર છરી લઈને.

વળી ચંબલના બન્ને કિનારે ઊંચી ઊંચી લેખડો. બસો બસો ને પાંચસો પાંચસો માણસો ઘોડા-ઊંટના કાફલા સાથે પડયા પાથમાં રહે, છતાં એક ફર્લીંગ દૂરથી જનારને માણસની ગંધ મુઝાં ન આવે. ચોરલૂંટારા અહીં જિતયા એટલે જાણે માના ખોળે પડયા. કેવળ ચાર દિશાની ચાર ઊંચી ટેકરી પર ચોડા બાંધીને બંને માણસો દિનરાત ચોકી કરે. બાકીના ખાય, પીવે ને લહેર કરે!

આખીય લેખડો સુવાળી માટીની બનેલી છે. પચીસ-પચાસ માથોડાં ઊંડી લેખડના તળીઆના મેદાન પર માટી એવી લીસી ને મુલાયમ કે એકવાર મશરૂની તળાઈઓ બૂલી જાય. પૃથ્વી આખરે તો માતાની ભત્રીને! ગમે તેવો પૂત કપૂત થાય પણ મા એને તરછોડે?

આ ડાકુઓના ત્રાસથી પ્રજાને બચાવવા માટે ફરેક રાજ્ય 'ડકેટી પોલિસ'નું ખાતું બળવે છે. આ પોલિસો ખૂબ ચાલાક ને બહાદુર હોય છે. ચાલાક રહેવું એમને અનિવાર્ય છે. ચાલાકીમાં જરા પણ ચૂક્યા તો બહારવટી-આ એમને ચટણી જ ઠરી જવાના. આવી પોલિસને બાતમી મળેલી કે ડાકુઓ નરવરના પ્રદેશની આસપાસ છુપાયેલા છે, એટલે આજે અહીં બંદોબસ્ત રાખેલા.

ડાકુ અને સામાન્ય માણસ વચ્ચેનો ભેદ તરત પરખી શકાય, તેમાં પણ અમારી સાથે ત્રી ને વળી અમે પણ હજી કુમારઅવસ્થામાં એટલે તેઓ અમને ચોકી પર લઈ ગયા. અમે પણ સહેલાઈથી તેમને અનુસર્યાં. અમને તો પાછળ પેલા જંગલી લોકોનાં પગલાં ગાજતાં હતાં, એટલે જે થયું તે સારા સારું માની, અમે પાછળના હુમલાથી નિશ્ચિંત બન્યા. અમે અમારી ટૂંકી ઓળખાણ આપી.

રાતે પકડાયેલો કોઈ પણ માણસ એમ ને એમ જતો ન કરી શકાય, એટલે તેઓએ બીજો વિચાર સવાર પર રાખી બાકોની રાત પૂરી કરવા અમને પોલીસ પલટનને રહેવાની એક ઓરડી બાંધી કરી આપી. અમારે પણ રાત પૂરતું સુરક્ષિત સ્થળ ભેઠતું હતું.

ઓરડીમાં શાન્તિથી અડધોએક કલાક વ્યતીત થતાં અમે પેલી બાઈ સાથે વાતચીત શરૂ કરી. આટલા અમારી સાથેના પરિચય પછી તેમજ પોલીસોને અપાયેલી ઓળખાણ પછી એને અમારા પર વિશ્વાસ બેઠો હતો. એણે ધીરે ધીરે પોતાની કથા કહેવી શરૂ કરી.

“ મારું નામ એનાં, હું મારવાડની વતની છું. પ્રતાપગઢ પાસે આવેલ એક નાના ગામડામાં જન્મી હતી, અને નવ વર્ષની ઉંમરે ત્યાં જ પરણી હતી. મારવાડમાં પ્રવર્તતી ભેદકારી અને ધંધાહીનતાને કારણે મારા પતિ સુંબઈ રહેતા હતા. તેઓ એક ચોકસીની દુકાનમાં નોકરીએ હતા. ધંધાદારીઓમાં નવા મારવાડી જુવાનને સામાન્ય નિયમસુબ

નોકરીમાં પહેલાં રસોઈ બનાવવાનું કામ સોંપાય છે, એ ધણી ધીરે ધીરે આગળ વધાય છે. મારા પતિ એ રીતે ખૂબ કસાયેલા ને આગળ વધેલા.

“ નાનપણથી ગરીબ બાપની દીકરી અને તેમાં પડદા પ્રથાવાળા પ્રાંતમાં જન્મેલી એટલે દોલત કે દુનિયા બેમાંથી એકે વાત ન જોયેલી. પતિની આવક ઠીક થતાં તેમજ મારી યોગ્ય ઉંમર થતાં હું મુંબઈ ગઈ. થોડા દહાડા ખૂબ આનંદમાં વીતાવ્યા પણ અચાનક મારા પતિ માંદા પડ્યા. લોહીની અછતનો રોગ હતો, ને હજી પૂરી ચાકરી ન થાય ત્યાં તેઓ ગૂંજરી ગયા. હું મુંબઈ ગઈ અને આમ બન્યું એટલે સગાંવહાલાં મને અપશુકનિયાળ લેખવા લાગ્યાં. હું તરછોડાઈ. મારી ખબર કોઈ ન લેતું.

“ આ વેળા એક જણાએ મને આશરો ને આસ્વાસન આપ્યાં. ભાઈઓ બન્ન, આ પછીની વાત તમને કહેવાને યોગ્ય નથી. તમારી પવિત્રતા આગળ મને મારી શરમ મારી નાખે છે.” બાઈની આંખમાં આંસુ આવ્યાં.

“ બેન, અમને તારી દુઃખદ કથની સાંભળી તને દુઃખી કરવાની ઈચ્છા નથી. અમારે તો એટલું જ બાણુલું છે કે તું આ લોહોના હાથમાં કેવી રીતે ફસાણી ? અમારા પર ભરોસો હોય તો બેન, અમારું વચન છે કે અમે તારા સુખ માટે મરી ફીટવા તૈયાર રહીશું.” જગતે પેલી બાઈને આસ્વાસન આપ્યું.

“ સો સો વર્ષ જીવો મારા વીરા ! તમારા પરનાં

ભરોસાથી તો ચાલી આવું છું. મારી ઝોટલી કથા અધૂરી રાખી આગળ કહીશ કે પછી હું ગર્ભવતી થઈ. વિધવા ઝોરત ગર્ભવતી હોય એ સમાજ ન જીરવી શકે. જેણે મારો સાથ દીધેલો એણે પણ ફજેતો થતાં મને છોડી દીધી. હું નિરાધાર બની. જેમ તેમ મારા ગામ આવી.

“આ વેળા આ ધુતારા લોકોના મુખીઆ બુદ્ધાસીંગ સાથે મારો મેળાપ થયો. એ હતા તો ભટ, પણ નીચી પાયરીના, વહેમી ને જંગલી! વણઝારાનો, વળગાડનો, ધુતવાનો ધંધો કરનારી એ મંડળી હતી. બુદ્ધાસીંગની ચાલાક આંખો મારી સ્થિતિ પરખી ગઈ અને મને આશરો આપવાને બહાને લોળવી લીધી. હું તેની સાથે ચાલી ગઈ. પૂરે માસે મને પુત્રજન્મ થયો. મારા વીરાઓ, શું એનું રૂપ અને શું એનો ચહેરો! એને બેઠ બેઠને હું તો ગાંડી થઈ જાઉં, અને આ ભટ લોકો પણ કેવા ભલા, કેવા સંચમી! મારા ચહેરા સામે કોઈ આંખ પણ ન માંડી શકે! કોઈ આંખ માંડવાની હિંમત કરે તો મુખિયો એને જીવતો ચીરી નાખે! ફૂર કસાઈ જેવા, ચોર-બદમાશ પણ પુરા, છતાં સ્ત્રીઓ તરફ બહુ જ સન્ન. હું તો સ્વર્ગના મુખમાં પડી. અમે દેશ દેશ ભ્રમતાં, સુંદર નગરીઓ જોતાં ને મુખ માણતાં.

“પણ આ મારું સ્વર્ગ દ્રંક સમયમાં છીનવી લેવાયું. મારો બાળક ચારેક માસનો હશે તે વેળા અમારા ટોળા-માંની એક યૂદી ઝોરત મારી પાસે આવી. એ બહુ ભલી સ્ત્રી હતી. એ મીઠાશથી મારી સાથે વાતો કરતી. આ

જખતે ભરતપુરનાં જંગલોમાં અમે મુકામ કર્યો હતો. ફર આઠ મહિને ચોમાસામાં બધા જાટ આ જંગલોમાં લેગા થતા અને એક માસ રહી કમાણીનો હિસાબ કરતા તેમજ આઠ માસનો થાકેડો ઉતારતા.

“પેલી ડોશીએ ધીરેથી વાત શરૂ કરી: ‘દીકરી સોના, કાલથી આઠ દહાડા સુધી આપણો ઉત્સવ ચાલશે. પછી બધા દેશપરદેશ ધંધા માટે નીકળી પડશે.”

મને તો ઉત્સવની વાત સાંભળી આનંદ થયો. મેં કહ્યું: “માણ, ત્યારે તો ખૂબ ગાશું-બજાવશું.”

“હા બેટા, પણ એક વાતની ચિંતા છે. એ ચિંતા તું ધારે તો ઓછી કરી શકે!”

“માણ, તમે લોકોએ તો મને જીવન આપ્યું છે. તમારા માટે હું શું ન કરું! બોલો, મારા લાયક એવું શું કામ છે?” મેં આભાર માનતાં કહ્યું. હું આ ભલા લોકો માટે મારાથી શક્ય હોય તે બધું કરવા તૈયાર હતી.

“પહેલાં વચન આપ બેટા! સોગન ખા દીકરી!” ખૂઠી વાતને વધુ મધ્દમ બનાવી રહી હતી. હું તો જે કહે તે કરવા તૈયાર હતી. મેં વધારે વિચાર્યા વગર કહી દીધું :

“મારું વચન છે માણ! મારા દીકરાના સમ છે, હું ના પાડું તો.”

“સોના, આપણા પૂર્વજોના નિયમ મુજબ આ ઉત્સવ

આઠ દિવસ ચાલશે. આઠમે દિવસે ખાર મહિનાની કમાણીની વહેંચણી કરી સહુ પોતપોતાની થેલી ખાંધી મુખી-આને ભાળવવા આપશે. મુખીઓ અને તેના બે પવિત્ર સાથીદારો મધરાતે એક ખાનગી સ્થળે જશે અને ત્યાં ખાટા ખોદી ધર્મોત્સવ કરી, પવિત્ર ધૂપ-દીપ ધરી, નૈવેદ્ય ચઢાવી ધનને દાટશે.” ખૂદીએ જરા સ્વાસ ખાધો.

“ માણ, કેાઈ શરાફને ત્યાં શા માટે નથી જમે કરાવતા. ”

“ સોના, શરાફનો શો ભરોસો ! આપણો ધંધો તો બાળું છે ને ? શરાફને ખહુ માહિતી પણ ન અપાય. એ લુચ્ચો ખધું કઢાવી બાય. પૃથ્વી માતા સિવાય બીજા પર ભરોસો ન રાખી શકાય. પણ પૃથ્વીમાતાને આ ધન સોંપતા પહેલાં ધરવવી તો જોઈએને ! એને ખુશ રાખવા બલિ આપવો જોઈએ જ. ”

“ માણ, શેનો બલિ ? ”

“ બેટા, જેવા તેવાનો નહિ, મનુષ્યનો. ”

“ શુ મનુષ્યનું બલિદાન ? ” મારાં રૂંદે રૂંવાં ખડાં થઈ ગયાં. હું માંસાહારી નથી. તેઓને માંસાહાર કરતાં મહામહેનતે જોઈ શકતી. છતાં સહુસહુનો આહાર સહુ કરે, એમાં મને વાંધો નહોતો. પણ મનુષ્યના બલિદાનની વાત સાંભળી ચમકી ગઈ. ખૂદીનો ચહેરો સખત થતો જતો હતો.

“ સોના, ઉતાવળી થઈશ નહિ. મનુષ્યનું બલિદાન એટલે મોટા માણસનું નહિ. મોટા માણસે તો શાં શાં

પાપ ન કર્યા હોય. જે પૃથ્વીમાતાએ સીતા જેવી સતીને જન્મ આપ્યો એને દોષિત માણસનું બલિદાન ન આલે.”

“તો મા, નિદોષ માણસ જ હુનિયામાં મળવો મુશ્કેલ છે.”

“નિદોષ માણસ મળવો મુશ્કેલ છે ? ગાંડી, બૂલે છે કેમ ! આ રહ્યો મારો બેટો ! હુનિયામાં બેટા, એણે કંઈ પાપ કર્યું છે ? પૃથ્વીમાતાને ખૂબ વહાલો લાગશે. પૃથ્વી-માતાએ જ તેને આપણી પાસે મોકલ્યો છે.”

“શું મારા પુત્રનું બલિદાન !” મેં ખૂમ પાડી.

“સોના, તારું વચન યાદ કર ! તારા સોગન યાદ કર. હવે તું ગમે તે કર, પણ સોગનથી તારા બાળકને અમને આપી ચૂકી છે.”

“હું કેઈ પણ લોગે મારા લાલને આપીશ નહિ.”

“તારે વચન પાળવું પડશે. તું ખુશીથી નહિ આપે તો જબરદસ્તીથી લઈ લેવો પડશે. તું આપી ચૂકી છે. તારું રક્ષણ અમે મફત નથી કર્યું !”

હું એનો જવાબ ન આપી શકી. મને લાગ્યું કે આખો સંસાર ધૂણી રહ્યો છે. ધરતીકંપના આંચકાઓ પૃથ્વીને ફાડવા ગળું રહ્યા છે. શેષનાગ ક્રોધે બળીને પોતાની વિષજ્વાલાઓનો લાવારસ મારા પર ફેંકી રહ્યા છે. હું ક્યાં બહા ! કોનું શરણ શોધું !”

જગતની આંખો લાલધૂમળની ગઈ હતી. પેલી બાઈ

કે જેનું નામ સોનાં હતું; એની આ આપવીતીએ અમારી નસોને થનગનાવી મૂકી. અમને એમ લાગ્યું કે આવા જંગલી લોકોનો મુકાબલો કરી શા માટે એમને નાશ ન કરવો.

સોનાં પોતાની પુરાણી ઢઢંકથાને યાદ કરી એક વાર ખૂબ રડી પડી. થોડીવારે શાન્ત થતાં એ આગળ બોલી:

“મારા વીરાઓ, મારી કથા હું યાદ કરું છું ને મારી છાતી ચીરાઈ જાય છે. પણ એટલા જ માટે એ તમને કહું છું કે તમે સાહસવીરો છે. ફરીથી મારા જેવી કોઈ દુઃખિયારી તેમના હાથમાં ન સપડાય એ માટે કઠાય કંઈ કરી શકો.”

“બેન, અમે એ માટે ભરસક કોશીશ કરીશું.” જગત ખૂબ ઉશ્કેરાયેલો હતો. એની આંખો ક્રોધ ચઢેલા કેસરીસિંહ જેવી ચકળવકળ થતી હતી.

સોનાએ પોતાની ઢઢંકથા પુનઃ શરૂ કરી: “મેં પેલી બૂઢીને પગે પડીને આમ ન કરવા વિનવી. એણે જરા સખત ચહેરા સાથે કહ્યું: ‘સોના, વધુ રકબક ન કર! તું ના પાડીશ તો પણ તારા બાળકનું એ માટે નિમોણ થઈ ચૂક્યું છે. તારું પાલનપોષણ જ એ માટે થયું છે. દર વર્ષે આ રીતનો ઉત્સવ ઉજવાય છે. તારા કારણે એમાં ભંગ ન કરી શકાય.”

“પણ એ મનુષ્યબલિથી શું થશે?”

“અમારું ધન પૃથ્વીમાતા સ્વીકારશે, બાળવસ્ત્રો ને જે કોઈ લેવા આવશે એને સાપ થઈને ડસશે.”

“ જુડી વાત છે. જે પોતાના પુત્રનો ભોગ લે એ માતા નહિ પણ ડાકણ છે. મને ખબર ન હતી કે હું કસાઈવાડે આવી છું. મને જે સુખ ને આરામ આપવામાં આવે છે તે મને રૂપરૂપ કરી એક ઢહાડો સુખેથી મારી હત્યા કરવા માટે ? ”

“ છોકરી, વધુ ચિંતાવધી ન થા. રાજી થા કે નારાજ, તારું બાળક પૃથ્વીમાતાને ભેટ ધરાશે. આજથી આઠ ઢહાડા બાકી છે. તારે રમાડવો હોય તેટલો રમાડી લે ! ”

“ ગમી તે થાય પણ હું મારા બાળકને નહિ આપુ. ઢુઢો, બલે હું ગરીબ ગાય રહી પણ મારાં શીંગડાં સાબૂત હશે ત્યાં સુધી તમારી સાથે લડીશ. પહેલાં હું મરીશ પછી એ. ”

‘ હા....હા....હા....’ પેલી ખૂદી બચકર રીતે હસી. એનો ચહેરો અત્યારે એટલો વિકરાળ લાગતો હતો કે હું તેની સામે ન જોઈ શકી. ખૂદી ચાલી ગઈ. મેં મારા બાળકને બચાવવા માટે અહીંથી નાસી છૂટવા તૈયારી કરી. ”

પિંજરનું પંખી

[૧૬]

“ખીજ દિવસથી ઉત્સવનો આરંભ થયો. હું ગરીબ ગાય હતી. બુદ્ધાસીંગના એક હાથમાં જેટલું બળ હતું તેટલું મારા આખા દેહમાં નહોતું. છતાં પણ હિંમત ન હારતાં છેલ્લી ઘડી સુધી એની સાથે બાખડી લેવાનો નિર્ણય કર્યો. ”

સોનાએ પોતાની વિતરકથા ચાલુ રાખતાં કહ્યું. હજી બિચારીએ દુનિયા પૂરેપૂરી પિછાણેલી નહિ, ત્યાં એને માથે આવાં આવાં વીતક ભેઠ અમારું હૈયું કામ કરતું નહોતું. દુનિયાનાં પાપો ને ઉજળા ડહાપણના એ દહાડા નહોતા. સોનાએ ઠેવી બહાદુરીથી સામનો કર્યો, એ બાણવાની અમારી ઇંતેજરો ખૂબ વધી ગઈ હતી.

“ઉત્સવધેલા આ લોકો તો રોજ રોજ અનેક વેશ કાઢતા, ભાત ભાતની મિજબાનીઓ કરતા. બિલકૂલ ગાંડા થઈ ગયા હોય તેમ નાચતા-કૂદતા. રોજ ખડીઆમાં ખાંપણ લઈને ફરનારા આ લોકોને આવતી કાલની ચિંતા

ન સતાવતી. આજનો હહાડો આનંદમાં વીત્યો તો કાલની વાત કાલે.

“મેં છૂપી રીતે બધી તૈયારી કરી લીધી હતી. પુત્રના બલિદાનથી ચિંતાતુર દેખાતા મારા મોં ઉપર પણ મેં બનાવટી આનંદ લાવી મૂક્યો હતો. હું બધા સાથે હસતી, રમતી, નાચતી. વનકૂલોની માળા બનાવી મારા પુત્રને શણગારતી. કુંકુમ અને ગોચંદનની અર્ચા કરતી. મને આનંદમાં જોઈ બધાં ખૂબ ખુશ થતાં. સહુ મારા પુત્રને ઉછાળતા ને રમાડતા. કેટલાંય ઘરેણાં લાલતા. પણ આ બધાના કરતાં બુદ્ધાસીંગની નજર મારા પર જુદી ભાતની હતી. એ તે દિવસથી શંકાભરી નજરે મારી તરફ જોયા કરતો. ખાનગી રીતે એક મજબૂત સ્ત્રીનો મારા પર પહેરો પણ રાખ્યો હતો.

“આ કસાઈઓના ટોળામાંથી મારે છટકવું હતું. સહેજ પણ ભૂલચૂક થાય કે અમે બન્ને ખલાસ હતાં. છતાં સામે ગમે તેવો હિમાલય ખડો હોય તો પણ હું સામનો કરવાના નિર્ણય પર હતી. સહુથી પહેલાં મેં પેલી ખૂદીને વિશ્વાસમાં લીધી. એને જણાવ્યું કે તમે લોકોએ મને પાળી-પોષી તો, ભલે મારુ કૂલ તમારા દેવને ચઢે. ખરેખર મારાં ધનભાગ્ય છે.

“એ ખંધી ડાસીને પહેલાં વિશ્વાસ તો ન આવ્યો; પણ એ હહાડાની મારી વર્તણૂક જોતાં એને કંઈક પતીજ પડવા માંડી. પતીજ પડતાંની સાથે સાથે મારા પર પહેરો

ઢીલો થવા માંડ્યો. તેમની માન્યતા એવી હોય છે કે જો માતા ખુશીથી પુત્રની લેટ કરે તો ઘણું સારું કહેવાય. એ બલિહાન મા વસુંધરાને ખૂબ ગમે. મને ખુશ જોઈને તેમજ પેલી ડોશીનો રિપોર્ટ બુદ્ધાસીંગને મળતાં એ પણ નરમાશથી મારી સાથે વર્તવા લાગ્યો.

“આમ ને આમ ઉત્સવના છ દિવસ વીતી ગયા. આજ છઠ્ઠા દિવસની રાત પડતી હતી. હું અમારા દેશની શૂરવીર નારી પન્નાનું સ્મરણ કરી રહી હતી. એની હિંમત અને શહૂર મારામાં ભરવા ઈશ્વરને પ્રાર્થી રહી હતી. આ રાતે જ હું ભાગી છૂટવાની હતી. બુદ્ધાસીંગ પોતાના સાથી-દારો સાથે રાતે દ્રવ્યની વહેંચણી કરવા બેસવાનો હતો. બાર મહિનાનો કમાણીનો હિસાબ થવાનો હોવાથી અને એક બીજાના પક્ષકારોની તે વખતે ત્યાં જરૂરત પડે માટે બધા ત્યાં લેગા મળવાના હતા.

“આ વહેંચણીના દિવસ માટે મેં ઘણું સાંભળ્યું હતું. ડેટલીકવાર જખરી લડાઈ જામી પડતી. ભાગ પાડવામાં વાંધો પડતો ત્યારે છૂટે હાથે ખંજરો ને છરાઓ ઊડતા. આ વેળા બુદ્ધાસીંગને મક્કમ હાથે કામ લેવું પડતું. એના વિશ્વાસુ સાથીદારોને એ ખાસ સાવધ રાખતો. એ વખતે એનો પોશાક ખૂબ જ વિચિત્ર રહેતો. આખી કમર ઉપર છરાની હારમાળા, માથે પોલાદનો ટોપ ને હાથમાં ફરસી રાખતો. છાતી ઉપર લોઢાની ઝીણી સાંકળથી ગૂંથેલું કમીજ પહેરતો અને બન્ને કાંડે ત્રણ ત્રણ ઈંચનો પહોળો લોઢાનો પટો બીડતો.

“આ વેળા સહુને ઢાઝ પીવાની મનાઈ હતી. ઢાઝ પીનાર વહેંચણીના પવિત્ર કાર્યમાં ભાગ ન લઈ શકતો. છતાં યુદ્ધાસીંગ સવારમાં ખાનગીમાં છાંટો પાણી કરી લેતો, જેથી મોટી આંખોમાં ડરામણી લાલી ભરાયેલી રહે. થોડીવારમાં મોટા ઘડાઓ ને પોઠોમાં બંધો માલ વહેંચણીના સ્થળ પર લઈ જવામાં આવ્યો. રાત થતાં થતાં બધા પોતપોતાના પક્ષકારો સાથે ત્યાં જઈ પહોંચ્યા. મારા પર નજર રાખવા બૂદી ટોસીને કહી યુદ્ધાસીંગ પણ ત્યાં જવા રવાના થયો. આજનો દિવસ આનંદનો પણ લેખાતો અને બીજી રીતે ચિંતાનો પણ લેખાતો. આ ચિંતામાં યુદ્ધાસીંગ મારી મુલાકાત ન લઈ શક્યો. બૂદીનો મોટો દીકરો આ ટોળામાં હતો, એટલે બૂદી પણ તેને સલાહ-સૂચના આપવામાં મગ્ન હતી.

“ટૂંકામાં મારી તરફ કોઈનું આસ લક્ષ નહોતું. ચોક્કિદાર ફૂતરાઓને તો સવારથી વહેંચણીના સ્થળની આસપાસ ગોઠવી દીધા હતા, એટલે લગભગ મારો માર્ગ નિઃશંક હતો. કેવળ ચિંતા એવાતની હતી કે હું બીજા નિર્ભય સ્થળે પહોંચવાનો સગવડભર્યો માર્ગ નહોતી બાજુતી. ઈશ્વરને હાથ બધું સોંપી મેં સંતાડી રાખેલ એક મઠનો પોશાક ચઢાવ્યો. કાનમાં કેવળ મરકીઓ રાખી બધા અલંકારો દૂર કર્યો. મારો લાંબો કેશકલાપ એવી રીતે બાંધી લીધો જેથી ઉપર પાછડી આવતાં કશુંય ન દેખાય. આ લોકો મૂંછ ઢાલી રાખતા પણ મારી ઉંમર નાની હતી. કેટલાક ઢાલી ન રાખવાના મતના હતા એટલે તેઓમાં અપી બાઉ તેમ

હતું જ. મેં બધો પોશાક પહેરી મારા પુત્રને લઈ પથારીમાં સુવાનો ડાળ કર્યો. એક ઝીણી ચાદર ઓઢીને સૂઈ ગઈ અને બાજુ ઘસઘસાટ ઊંઘતી હોઈ તેમ દેખાવ કર્યો.

“ચેલી ખૂંધી ડોશીનું ફિલ એના દીકરા પ્રત્યે હતું. બુદ્ધાસીંગ સાથે જીવનું જોખમ ખેડતા, એક બહાદુર સાથી દેખાતા પોતાના પુત્રને કંઈક વધુ મળવું જોઈએ એવી એની આંતરિક ઇચ્છા હતી: તેમજ બેએક વર્ષમાં એ ઠીક ઠીક કમાઈ લે તો આ લોહીનો ધંધો છોડી ઘરગૃહસ્થી મંડાવવાનો પણ વિચાર હતો. બૂઢી વફાદાર હતી, સાથે કંજૂસ પણ હતી. સવારથી એ ઘણા આગેવાનોને મળી આવી હતી ને પોતાના દીકરા માટે ભલામણ કરી આવી હતી. સાંજે બધે ફરી આવ્યા પછી થોડીવારે એ મારા પાલામાં આવી. તેણે મારા ઉપર ઉડતી નજર નાંખી. મને નિરાંતે ઊંઘતી નીરખી તેમજ મારા બાળકને પાસે પડેલો જોઈ નિશ્ચિંત બની બહાર નીકળી. એને વહેંચણીનું કાર્ય જોવાની ઘણી ઉત્કંઠા હતી. એ વહેંચણીના સ્થળની નજીક જઈને બેડી

“બસ, હવે બધું નિર્જન હતું. હું ઇશ્વરનું નામ લઈ, વીરનારી પન્નાનું સ્મરણ કરીને ઊભી થઈ. થોડાક ગાભા ને ડૂંચા ભેગા કરી મારી પથારીમાં માણસ સૂતું હોય તેમ દેખાય તેવી રીતે ગોઠવી, પાસે બાળકના જેવો પણ દેખાવ કરી બંને ઉપર ચાદર ઓઢાડી ચાલી નીકળી. દરવાજા પાસે આવી મેં એકવાર પાછા વળીને જોયું. મારી આ રચના પર મને જ હસવું આવી ગયું.”

એક શ્વાસે વાત કરતી સોનાં અહીં થોભી. અમે એની

હોશિયારી ને નીકરતા બેઠ એકવાર મંદહાસ્ય કરી ઊઠ્યા.

“સોનાં જાતની સ્ત્રી છે, પણ છાતી મદની. તારા જેવાં જ સ્ત્રીરત્નો દેશને બેઠએ છે. આજ અંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈ, રાણી દુર્ગાવતી, ચાંદબીબી બાણે અમારી સામે જાગતી થાય છે.” હું ભાવાવેશમાં બોલી ઊઠ્યો.

“મારા વીરાઓ, પણ એ હાસ્ય મારું અંતિમ હાસ્ય હતું. હું હિંમત કરી બહાર નીકળી. રાત અંધારી હતી. માર્ગ અજાણ્યો હતો પાછળ ભય ખડો હતો. હાથમાં પુત્રનો ભાર હતો ને સ્ત્રીનો દેહ હતો, પણ ઈશ્વરની યાદથી મારામાં અનેક ગણું બળ આવી ગયું હતું. હું ખૂબ વેગથી ચાલવા લાગી. મારું બાળક જાગી જાય અને રોઈ પડે તો બધો ખેલ ખલાસ હતો. બધી તકેદારી સાથે હું માર્ગ ઠરતી આગળ વધી.

“મારો માર્ગ વહેંચણીના સ્થળની નજીક થઈને જતો હતો. ત્યાં ખૂબ હોકારા થતા હતા. બધાની વચ્ચેથી તદ્દન સ્પષ્ટ તરી આવતો બુદ્ધાસીંગનો અવાજ સાંભળી શકાતો હતો. એ અત્યારે ખૂબ ગુસ્સામાં હતો, એમ લાગતું હતું. ત્યાં તો એકદમ હોહા થઈ. પાછળથી મેં જાણ્યું કે પેલી બૂઠીના છોકરાએ જ પોતાના હિસ્સા બદલ વિરોધ કર્યો ને એ વિરોધના પરિણામે જ બુદ્ધાસીંગનો છરો એના કાળ-જાને ભેદી રહ્યો. હોહા થતાં બધા ખડા થઈ ગયા. બુદ્ધાસીંગે વહેંચણી બીજા દિવસ પર મુલતવી રાખી. છોકરાના શબને ઠેકાણે પાડવા આજ્ઞા કરી અને દ્રવ્ય પહેરામાં ચૂકી સહુ રહેઠાણ તરફ પાછા ફર્યા.

“નસીબ એ ડગલાં આગળ. મારી ગણતરી હવે ખોટી ઠરે એમ હતું. પેલા લોકો હું નાસી ગઈ તે જાણી લે એ પહેલાં મારે સુરક્ષિત સ્થળે પહોંચી જવું જોઈએ. મેં ફરીથી ભગવાનને યાદ કર્યા. કાંટા કાંકરા ને ખાડા-ખડીઆ વાળો રસ્તો હતો, પણ પુત્ર-પ્રેમની ખાતર કશુંય ગણ્યા વગર આગળ વધી. દુનિયામાં ઘેલામાં ઘેલું પ્રાણી મા છે.

“અડધોએક કલાક વીત્યો હતો. હું લગભગ માથેલેક આગળ વધી હઈશ, મારી નજર ચારે તરફ ફાઈ ગામની શોધ કરી રહી હતી કે જ્યાં આશ્રય મળી શકે. ત્યાં તો પાછળ ફૂતરાતું ભસવું સંભળાયું. ઘડબડ ઘડબડ અવાજ થવા લાગ્યા. મેં મારી ગતિ વધારી. મારા પગ ખિલકૂલ લોહી લૂહાણ થઈ ગયા હતા. આખે શરીરે પરસેવો વળી ગયો હતો. શરીર તો થાકીને લોથ થઈ ગયું હતું. છતાં મેં તનતોડ પ્રયત્ન કરી આગળ વધ્યે રાખ્યું.

“પણ મને પકડવા આવનારનાં પગલાં સ્પષ્ટ સંભળાતાં હતાં. તેઓ મારી ખૂબ નજીક આવી ગયાં હતાં. હવે ખચવાનો કોઈ માર્ગ નહોતો. આખરે મેં મારા બાળકને ફાઈ બચાવી લેશે એ દૃષ્ટિએ પાસેના એક ખાડામાં ઊગેલા ઘાસ ઉપર મૂકી દીધું. મેં આડો રસ્તો લીધો. પેલા લોકો એ ક્ષણમાં મારી નજીક દેખાયા. ફૂતરાઓ મારી આસપાસ વીંટળાઈ વળ્યા.

“એ ક્ષણ બાદ હું ફેદી બની. પેલા લોકો મારા બાળકને ન જોતાં ખૂબ ઉશ્કેરાઈ ગયા. મને માર માર્યો અને બાળક વિષે પૂછવા લાગ્યા. મેં અસહ્ય મારથી પણ

ન માન્યુ એટલે તેઓએ આબુખાબુ તપાસ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. પણ હું નાસી જાઉં તો ? તે લોઢેના નિયમ મુજબ પકડેલા કેદીને જાળવી રાખવા ડામ દેવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેઓએ ચક્રમકથી દેવતા પાડ્યો અને ચક્રમક પાડવાના લોઢાને તેમાં તપાવવા લાગ્યા. એ લોઢાથી મારા પગે ડામ દેવાનો તેમનો નિશ્ચય હતો.

“ અગ્નિને અને લાલચોળ લોઢાને જોઈ મારી હિંમત ઓસરી જતી જણાઈ. મેં ભયંકર ગૂમ મારી. ”

છ

યુવાનીના શપથ

[૧૭]

“ રાતનો અંધકાર ચારે દિશામાં પથરાયેલો હતો. ભડભડ બળતું તાપણું વનપ્રદેશ પર આછો આછો પ્રકાશ પાથરવા નિરર્થક પ્રયાસ કરતું હતું. આખોય વનવગડો નિર્જન હતો. પક્ષીઓ સુદ્ધાં પોતાના માળામાં નિરાંતની ઊંઘ લેતાં હતાં. કોકવાર ફર ફર ઝાડની ડાળ પર બેઠેલું ધૂવડ એકાદ બે ધૂધવાટા નાખી દેતું હતું.

“ ડામ દેવા માટે તપાવેલાં લોઢાં ખૂબ લાલચોળ બની ગયાં હતાં. પૂરેપૂરાં તપ્યાં છે કે નહિ એ જોવા તેઓ વારંવાર એને ઊંચાં-નીચાં કરતા હતા. સાથે સાથે તેઓ મારી અનેક જાતની મશ્કરી કરતા હતા. આ મશ્કરીઓ મારા માટે અસહ્ય હતી, છતાં પણ મને એ ખાતરી હતી કે તેઓ મારા દેહને ખરાબ ભાવનાથી સ્પર્શ સુદ્ધાં કરી શકવાના નથી. બૂલેચૂકે કોઈ એ રીતે સ્પર્શ કરે તો યુદ્ધાસીંગની ફરસી એનું લોહી પીધા વગર ન છોડે.

“ મારો પીછો પકડીને અત્રે આવનાર ત્રણ જણ

હતા. તેઓ થાકેલા જણાતા હતા. સમી સાંજથી વહેંચણીની ધમાલમાં બિચારા ખાઈ-પી શકેલા નહિ. તેઓ કંઈ ખાવાનું મળે તેની શોધમાં જ હતા. એટલામાં પાસેના ઝાડ ઉપર કંઈક ખડભડાટ થયો. પક્ષીઓનો વાઘ શકરો-બાજ શિકારે નીકળ્યો હશે. વાઘને જોઈ ગાય જેમ જમીનમાં ગરદન નાખી દે એમ એને જોઈ પક્ષીઓ અધમૂઆં થઈ જાય

“ ઝાડ ઉપરના માળામાંથી શકરો-બાજ એક પક્ષી ઉપાડી ગયો. પોતાના સ્વજનના વિરહમાં બધાં પક્ષીઓએ રાતે ડાગારોળ મચાવી. પણ આ ડાગારોળ જ તેમના મોતની નિમિત્ત બની. તાપણુને વારેઘડીએ સંકોરતા એક જણે એ ડાગારોળ ચાંભળી અને ચડપ હઈને છઝાંગ મારતો તે ત્યાં જઈ પહોંચ્યો.

“ એ ત્યાં શા માટે ગયો એની પહેલાં મને ખબર ન પડી, પણ શેડીવારમાં એ હરખાતો હરખાતો હાથમાં કશું લઈને આવ્યો. મેં ખારીકીથી જોયું તો એમાં ચાર-પાંચ પોપટ હતા. જોતજોતામાં તો બધાની ડોકી મરડી પાપી પેટની લુધા સંતોષવા તાપણુમાં શેકવા નાખી દીધા.

“ ઓ હત્યારાઓ ! મારાથી ખૂબ પડાઈ ગઈ. આટલી નિર્હંયતા ! કુદરતનાં નિર્દોષ બાલુડાં પ્રત્યે આ અત્યાચાર ! આવા પાપીઓ પાસે ઠેક થવા કરતાં સામે મોંએ લડીને મરી જવું બહેતર છે. હું એક દમજોર સ્ત્રી છું એ વાત ભૂલી ગઈ. ભારતની વીરનારીઓની અનુગામી છું; એવો

ખ્યાલ લાવી હેયે હિંમત બાંધી મેં ધીરે ધીરે ત્યાંથી
અસવા માંડ્યું.

“ પોપટનાં મડદાં બૂંજીને સહુ આઈ રહ્યા હતા. એ
કૃતરાઓ પણ તેમાં ભાગ પડાવતા હતા. ધીરે ધીરે થોડે
સુધી સરકી જઈ મેં જિભા થઈ નાસવા માંડ્યું. પણ
પેલા લોકોને તત્કાલ અખર પડી ગઈ. તેઓ મોટે અવાજે
જાણે હેતા મારી પાછળ પડ્યા. મેં પણ મારી બહાદુરી
જતાવવાનો નિર્ણય કર્યો.

“ વનવગડાને પ્રદેશ બંકી ખીણો ને ટેકરાઓથી
ભરપૂર હતો! હું એક ટેકરી પર ચઢી ગઈ અને પથ્થરની
આડમાં છુપાઈ ગઈ. ત્રણે જણા જુદીજુદી દિશામાં દોડ્યા
હતા. ભાગ્યયોગે એક, હું જ્યાં હતી તેજ ટેકરી પર આવી
પહોંચ્યો.

“ રાતના અંધકારભર્યા આકાશ પર અંધારીઆને
અંદ્રમા મોડો મોડો ઊગતો હતો. કાજળધેરી દિવાલ પર ચૂનો
ઘોળાતો હોય તેવો પ્રકાશ સર્વત્ર પથરાઈ રહ્યો હતો. હું
જ્યાં છુપાઈ હતી તેની પાસે જ પેલો આવીને ખડો થઈ
જયો. એ ક્ષણવાર ઊભો રહ્યો અને ચારે તરફ નજર નાખી.
મેં છુપાવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ પેલાની નજર મારા
ઉપર પડી જ ગઈ.

“ વધુ ખાતરી માટે એ નજીક આવ્યો. મને તે સ્પષ્ટ
જોઈ ગયો અને તરત જ ખીજાને બોલાવવા ખૂબ
પાડતો હતો કે મેં સમય પારખ્યો. એકદમ ઊછળીને એના
મેં પર મૂછી લગાવી અને બેરબી ધક્કી માર્યો. એ પાપી

શ્વણવાર પાછો હડી ગયો. એના હાંતમાંથી લોહી ટપકવા માંડ્યું અને પડતો પડતો એક પથ્થરની શિલાને આધારે બચ્યો.

“સાવધ થતાંની સાથે એણે જંગલી રીંછની જેમ મારા પર ઝાલું માર્યું અને મારા વાળ પકડી લીધા. જીવન અને મૃત્યુ વચ્ચેની આ લડાઈ હતી. મારી નસોમાં વીજળીનો સંચાર થઈ રહ્યો હતો. મારા વાળ ભેરથી ખેંચાતા હતા, પણ મને સહેજ પણ પરવા નહોતી. ચક્રોર બિલાડીની જેમ મેં લાખ ભેઈ એની ગરદનની આસપાસ હાથની ચૂડ નાખી દીધી.

“પેલાનો શ્વાસ રૂંધાવા લાગ્યો. એ બહુ ખૂરી રીતે હાથથી ને પગથી મને મારતો હતો; પણ મેં નાની લાલ કીડીનો સ્વભાવ ધારણ કર્યો હતો. મરી જવું બહેતર પણ પકડેલું ન મૂકવું. બેમાંથી એકનો નિકાલ થયે જ મારી ચૂડ છુટવાની હતી. આખરે મારો વિજય થયો. પેલો ગુંજળાઈ ગયો ને કમતાકાત થઈ નીચે પડ્યો. તરત જ વાઘણની જેમ ચૂડ છોડાવી મેં એને ખૂબ ભેરથી પાડુ મારી.

“એ પડછંદ પુરુષ લથડ્યો. ટેકરા પરથી નીચે ગબડ્યો. જરીબ બિલાડીએ મોટા માતંગને પરાસ્ત કર્યો. ચંદ્રના ઝાંખા જીજ્ઞાણામાં એને નીચે ઊંડે ઊંડે ગબડતો મેં નિહાળ્યો. મેં તો ઇંડરિયો ગઢ જીવ્યો હતો.

“મારો શ્વાસ સમાતો નહોતો. બે ઘડી તો હું છાતી પર હાથ દાબી બેસી બઈ.”

સોના પોતાની આપવીતીની કથા કહેતી અહીં થોડી વાર થોભી, બાણે વાત કહેતાં પણ થાક લાગ્યો ન હોય !

“ સોના, શૂરવીરને પણ શરમાવે તેવી તારી બહાદુરી છે. સ્ત્રીઓને અબળા કોણ કહી શકે ? અબળા કહેનારની સામે તને રજૂ કરવી જોઈએ. ” મેં લાગણીભર્યા શબ્દોમાં કહ્યું.

વાતમાં ને વાતમાં રાતનો ત્રીજો પહોર ખતમ થતો હતો. સોનાંએ પોતાની કથા ઝટ પૂરી કરવાના ઇરાદે આગળ ચલાવ્યું.

“ મારો શ્વાસ હેઠો બેસતાં હું ધીરે ધીરે નીચે ઊતરવા લાગી. મને મારા બાળકની ચિંતા હતી. ઘાસમાં કોઈ જાનવર એને હેરાન તો નહીં કરે ! એ જાગીને રડવા તો નહિ લાગ્યું હોય. મહામહેનતે રસ્તો નક્કી કરતી, લપાતી છૂપાતી હું એ દિશામાં જવા લાગી. ચંદ્ર તો હવે ઠીક ઠીક આકાશ પર ચઢી આવ્યો હતો ને તેનો પ્રકાશ પણ વધુ સ્પષ્ટ થયો હતો.

“ થોડ તરફ પાછાં ફરતાં શિયાળિયાંની છેલ્લી લારી સંભળાતી હતી. પડછંદ જાટને હરાવ્યા પછી મારા શરીરમાં નવા બળનો પ્રવાહ ધસારો કરી રહ્યો હતો. હું ધીરે ધીરે સપાટ જમીન નજીક આવતી જતી હતી. ત્યાં આ મેં શું જોયું ?

“ જોઈને મારાથી ચીસ પડાઈ ગઈ. મારા બાળકને એક કૂતરો ઢસડતો ઢસડતો ખેંચી જતો હતો. એનો એક

પગ એના મોંમાં હતો ને ફૂતરાના રાક્ષસી હાંતોએ તેમાં ખૂંચી જઈને લોહીના રેગાડા વહેવાવ્યા હતા. મારા લાલની-મારા બાળની આ દુર્ઘટના ! હું ભાન બૂલી. શૂંધખૂંધ બધી વિસરી ગઈ. ચીસો પાડતી ફૂતરા પાછળ દોડી.

“બધો ખેલ એક જ મિનિટમાં પૂરો થઈ ગયો. ફૂતરાએ મારા બાળકને નીચે મૂકી લયંકર રીતે લસલું શરૂ કર્યું; બીજા ફૂતરા આવી પહોંચ્યા. ચમદેવતાના હાથમાંથી છૂટલું સહેલું, પણ આ રાક્ષસી ફૂતરાઓ પાસેથી છટકવું અશક્ય. હું તો મારા બાળકને ઉપાડી લઈ એના પગમાંથી નીકળતા લોહીને લૂછતી છાતીસરસો ચાંપવા લાગી.

“એટલામાં પેલા ચમદૂતો જેવા બે જણા આવી પહોંચ્યા. મને મુશ્કેલાટ બાંધી લીધી. મારા બન્ને પગે ડામ દીધા અને ઉચકીને એમના ટોળામાં લઈ ગયા.

“આ પછીનો ઇતિહાસ ખૂબ જ ગમગીન બનાવે તેવો છે. ત્રીજે દિવસે મારા બાળકની ગરદન પર યુદ્ધાસીંગની ફરસી ફરી વળી. એ નવજાત બાળકનું લોહી છાંટી તેણે ધરતી માતાને રીઝવી. હું તે દિવસથી યુદ્ધાસીંગના પ્રાણુની ગ્રાહક બની બેઠી હતી. યુદ્ધાસીંગ આ વાત જાણતો હતો. અને તે માટે મને કેઈ સ્થળે વેચી નાખવા માગતો હતો. એ અનેક જાતના ધંધા કરે છે. પોતાની ટુકડીના માણસોને અનેક વેશ લેવામાં કુશળ બનાવ્યા છે, એણે કેટલાયને સતાવ્યા છે, માર્યા છે. મારા જેવી અનેક અબળાઓના નિઃશ્વાસ એની આગળ પાછળ ઘૂમી રહ્યા છે.”

સોનાં થોભી. એની વાત પૂરી થતી હતી. એની નાનકડી બન્ને આંખેઆંધી આંસુઓ વહી રહ્યાં હતાં.

જગતનો ચહેરો બેવા જેવો હતો. એ દુનિયાનાં પાપોની કથા કદી સાંભળી શકતો નહિ. જરાપણ અનુચિત કાર્ય લાગતાં નખથી તે શિખ સુધી કાંપવા લાગતો.

“સોના, જીવન-મરણ સુધી તને મારો આશરો છે. એ બુદ્ધાસીંગને શિક્ષા કર્યો વગર નહિ છોડું. કોઈ મદદ નહિ આપે તો એકલે હાથે એને મેદાનમાં ઉતારી બઢલો લઈશ. મારું વચન છે. મારી યુવાનીના શપથ છે.”

ખડો ફાટતું જતું હતું. સિપાઈઓને સાવધ કરવાને પરેડમાં હાજર થવાનું જ્યુગલ ફૂંકાઈ રહ્યું હતું. અમે તો ઊંઘ્યા જ નહોતા એટલે બગવાનું હતું નહિ. ક્ષિતિજ પર સૂર્યનારાયણે ફેર કાઢતાં કાઢતાં તો અમને ઉપરી અમલદારનું તેડું આવ્યું.

“બડા સાબ બુલાતા હે.” એક સિપાઈએ આવીને સૂચના કરી. બડા સાબ એટલે ડકેતી પોલિસદળનો ઉપરી. અમે તરત જ ઊભા થયા અને સિપાઈની પાછળ પાછળ ચાલ્યા.

બડો સાબ પરેડના મેદાન પર હતો. અમને ત્રણે ત્યાં લઈ જવામાં આવ્યા. એણે ખાખી ડ્રેસ પહેર્યો હતો. ઢીંચણ સુધીના ચામડાના હોલ બૂટ પહેર્યો હતા; અને કમર ઉપર બન્ને બાજુ નાના તમચા લટકતા હતા.

એ યુરોપિયન હતો. ડાકુઓને પકડવા માટે ખાસ

સ્કોટલેન્ડ યાર્ડમાંથી બોલાવવામાં આવ્યો હતો. આ પ્રદેશમાં હાકુઓના અત્યંત ઉપદ્રવથી પ્રજા ત્રાસી ગઈ હતી. સરકાર પણ પીછો કરતાં થાકી હતી. આ માટે ગવર્નમેન્ટ પાસે ખૂબ દાદ ફરિયાદ જતાં એણે લંડન લખાણ કર્યું હતું.

યુરોપમાં સ્કોટલેન્ડ યાર્ડ છૂપી પોલિસો અને બહાર-વટિયા પકડનારા અમલદારો માટે પ્રખ્યાત છે. આ ગોરો સાહેબ કે જેનું નામ મી. બ્રેવ હતું; એ તાજેતરમાં જ ત્યાંથી આવ્યો હતો. હિંદમાં આવતા દરેક અમલદારોની જેમ એણે પણ હિંદની કેટલીક ભાષાઓ વિશે તૂટયું કૂટયું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું; અંગ્રેજી સિવાય બીજી ભાષામાં બહુ ઓછી વાત કરી શકતો, છતાં એ બધી ભાષાઓ સમજતો.

મી. બ્રેવની આકૃતિ ખૂબ ઊંચી હતી, આપણા બાદ-શાહખાન અબદુલ ગફારખાનના જેટલી; પણ વિશેષતા એટલી હતી કે એ ઊંચાની સાથે સહેજ નડો પણ હતો. એનું મોં કોઈ પણ મોટા કોળા કરતાં મોટું હતું. અમને પરેડના મેદાન પર લઈ જનાર સિપાઈ વાત કરતો હતો કે :

“સાહેબ છે બહુ બલિમ ! શરીરનું વજન હશે પૂરા પાંચ મણનું, પણ દોડે છે એવો સસલાની જેમ કે અમે તો પાછળ રહી જઈએ. ગમે તેવી ખીણ હોય, ગમે તેવી અંધારી ગુફા હોય પણ ખબર પડી કે અંદર ગુનેગાર છે તો સહુથી પહેલો એ આગળ વધવાનો. નિશાન તો એના બાપનું. માઈલ બે માઈલ છેટેથી એક ભડાકે આદમીને ઉડાડી દે. ઊંઘ તો ચાર કલાકની. અને જરાક સળવળાટ થાય કે ઝટ ખડો થઈ જવાનો. આવા મોટા કેમ્પ સિવાય તો

પોશાક ઉતારવાની વાત શી ? આજ રૂંસ પહેયો તે કેટલીકવાર પંદર દહાડે ઉતારે. દારૂ તો બહુ ઓછો લે ! પણ ખાનારો તો બાપ ગજબ ! ટંકે ટંકે કેટલુંય હજમ કરી જાય !”

“બીજો આપણો પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ,” જગતે ઉપમા આપી.

“હાજર કરો !” બડા સાહેબનો ઘાંટેા સંભળાયો. કાચોપાકો થથરી જાય એવો એ અવાજ હતો.

મુકાબલો

[૧૮]

ખડો સાહેબ મેદાનની વચોવચ્ચ ઊભો હતો. ઊગતા સૂર્યની લાલિમાથી એનો ચહેરો ઔર લાલી પકડી રહ્યો હતો. શું એના સ્નાયુ અને શું એની છાતી ! બે હાથે ખાથ ભરીએ તોય કાબૂમાં ન આવે ! અને આધીય વધુ ડરાવે એવી તો એની આંખો હતી. મોટી લીંબુની ફાડ જેવી !

સાહેબે બધો રિપોર્ટ સાંભળી લીધો હતો એટલે વિશેષ વાત ન કરતાં અમને અંગ્રેજીમાં જ પ્રશ્ન કર્યો.

“એ લોકોનું સ્થળ બતાવશે ?”

“અલબત્ત, શા માટે નહિ ? વધારામાં અમે તેમનો પીછો કરવા પણ તૈયાર છીએ. મુકાબલાનો વખત આવશે તો પણ નહિ ડરીએ.”

“અરજી, તો બપોરે તૈયાર રહેજો !” બડા સાહેબનું ફરમાન હોય અમે ચોરે આવ્યા. અમારા ખીન્ન સાથીઓ રાહ જોઈ રહ્યા હતા. અમે ક્યાંય ઉપાધિમાં તો નહિ ફસાયા હોઈએ એની તેઓ ચિંતા કરી રહ્યા હતા. અમને જોતાં

જ સહુ સામે દોડી આવ્યા, ઉપરા ઉપરી અનેક પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યા. વિશેષમાં સોનાંને બેઠ તેમના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો.

અમે ઉતાવળે ઉતાવળે બધી વાત કહી દીધી. બપોરે પાછા જવાના છીએ, એ પણ કહી દીધું, ને લોજન-પાણીથી નિવૃત્ત થવા ઉતાવળ કરવા માંડી. સહુને બધી વાતો વિગતથી બાણવાની ઇતેભરી હતી; પણ અમે અત્યારે ઉતાવળમાં હતા. મારા હાથના ઘામાં સહેજ કળતર થતું હતું. પણ અત્યારે એનો ખ્યાલ સુદ્ધાં આવે તેમ ન હતો. ઘાસલેટતું પોતું મૂકીને પાટો વીંટી દીધો. ઉતાવળે લોજન કરી અમે અડધાએક ઠલાક આરામ લેવા આડા થયા.

આડા થતાંની સાથે જ આંખો મળી ગઈ. ત્યાં તે બક્ષા સાહેબના સિપાઈની ખૂમે અમારી આંખો ઉઘાડી નાખી. શરીર ઊંચું થવાની ના કહેતું હતું. પણ અંતરનો પ્રાણ થનગની રહ્યો હતો. સોનાતું વેર લેવા માટે કુદરતે આપેલી તક જતી કરવા મન માનતું નહોતું.

આંખો ઉપર ખૂબ પાણી છાંટી, કાપીના બે ઉત્તેજક ખાલા ચઢાવી અમે તૈયાર થયા. ટોર્ચ, ખંજર, દોરી, ચાકુ વગેરે લઈ લીધાં. અમને જવાની તૈયારી કરતા બેઠ સોનાએ પણ સાથે આવવાની હક લીધી. અમારી સાથે ન આવવા માટે એને ખૂબ સમજાવવી પડી.

જતાં જતાં અમારા સાથીદારોને સોનાંબેનને પ્રાણથી પણ અધિક બાળવવા સૂચના કરી. મોડું થાય તો શોધ કરવા આવવાની પણ બલામણુ કરી અને અમે ઊપડ્યા.

બળબળતા બપોર. માથે એ પ્રાંતનો અગ્નિ વરસાવતો સૂરજ. રસ્તામાં સગડ મેળવવા માટે પંખી પણ ઊડતું ન બેવાય. બડા સાહેબે સાત સિપાઈ સાથે લીધા હતા. આ કાર્ય તેમની ફરજમાં ન હતું, પણ આવી ગુનેગાર કેમ પાસેથી વળું બાણવાનું મેળવી શકાય છે, એવો તેમનો અનુભવ હતો. કેટલીક વાર ડાકુઓને આવા લોકો સાથે ઘણો સંબંધ હોય છે, એટલે બડા સાહેબે આ બેખમ ખેડયું હતું.

બડા સાહેબનો પોશાક વિચિત્ર હતો. ચટ્ટી, હોલબૂટ, હાફકોટ, અને માથે મોટો ટોપ. આપણે ત્યાં આવા ટોપ હજી વપરાવા શરૂ નથી થયા. બાકી ઉનાળા માટે તાપ અને ધૂળથી આંખ અને ચહેરાનું ખૂબ જ રક્ષણ કરે છે. અમે પણ ભવિષ્યમાં આવા ટોપ ખરીદી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

બેએક કલાક બાદ અમે પેલા રહેઠાણ પાસે પહોંચી ગયા, પણ ત્યાં તો કંઈ પણ નહોતું. સોનાંના ચાલ્યા જવાથી તેઓ ચેતી ગયા હતા અને તે જ વખતે રવાના થઈ ગયા હતા. આ લોકોની ખૂબી એવી હોય છે, કે જરા પણ થક પડતાં બુદ્ધા બુદ્ધા વહેંચાઈ જાય છે. કોઈ કંઈ ધંધો કરવા માંડે તો કોઈ કંઈ! કોઈ ભીખ માગવા લાગી જાય, કોઈ ઠાર ચારવા રહે, કોઈ રક્તપીતિયા બને, કોઈ સંન્યાસી, સાંઈ બને, કોઈ ટેલિયા; કોઈ વળી કોઈના ઘરનોકરનું કામ અને આ બધા વચ્ચેથી બળ ને બુદ્ધિનો અવતાર બુદ્ધાસીંગ તો બિલકુલ અલોપ થઈ જવાનો.

બધું સ્થળ ખાલીખમ ભેઈ અમે સહેજ નિરાશ થયા.

અમને કલ્પના હતી કે આ લોકો આટલા જલદી ઠાર-
હાંખર સાથે રવાના નહિ થઈ શકે, પણ અમને નિરાશ
થતા જોઈ બડો સાહેબ હસી પડ્યો. એણે ધીરથી મમતા-
ભર્યા સ્વરે કહ્યું :

“જુવાનો, શું તમે એમ ધારો છો કે તમારો
શિકાર તમે ધારો ત્યાં ને તમે ઈચ્છો ત્યારે હાજર મળે.”
અને એ ફરી ખૂબ જોરથી હસ્યો. કેવું બાળકના જેવું
નિર્દોષ ખિલખિલાટ હાસ્ય ! આવું હાસ્ય તો મેં જાણી જ
કરી શકું; કાં તો બાળક ને કાં તો રણુધેલો રજપૂત ! એનો
પ્રેમ અને એનો ગુસ્સો બંને નિખાલસ હતાં.

બડા સાહેબના વ્યંગથી જગતને ખૂબ ખોટું લાગ્યું.
એણે છાતી કાઢીને કહ્યું : “સાહેબ, રજપૂતની ખાનદાની
છે. દુશ્મનને શોધવા પાતાળ પણ તોડવાની હામ
રાખીએ છીએ.”

જગતનો જવાબ સાંભળી સાહેબ ખૂશ થયો. એ
થોડેથી નીચે ઉતરી જગત પાસે આવી એને શાખાશી
આપતા કહ્યું : “તુમ બી સિપાહી, હમ બી સિપાહી.
હમારી તુમારી એક જાત હૈ. હમ તુમારી મહાનગી પર
ખુશ હૈ. લડકે લોક એસે હી જવાંમદ હોના આહિએ.”

સાંજ થતી આવતી હતી ને સૂરજ ઠંડો પડતો જતો
હતો. સાહેબે ખિસ્સામાંથી મોટી ફાઉન્ટન પેન કાઢી એક
કાગળ ઉપર લખીને સાથેના સિપાહીને પાછો મોકલ્યો.
એ સિપાહીને બધા ઘોડા સોંપી અમે સહુ પગપાળા આગળ
વધવા તૈયાર થયા. તેણે ધીરથી કહ્યું :

“હવે જ બહાદુરી બતાવવાની છે. જીઓ ડરથો મા ! લડકેલોગ, ડરો તો મારા બન્ને ખીસામાં ખેસી જાશે. હું તમને ઉપાડી જઈશ.” અને સાહેબે ફરીવાર મુક્ત હાસ્ય કર્યું. આ શબ્દો પ્રેમભર્યા હતા. ડાકુઓના દળ ઉપર વાવા-ઓડાની માફક તૂટી પડનાર અને ઘાસની જેમ તેમની કલ્લ કરનાર આવે. સરલ ને સ્નેહી હોય એ અમે આજે જ જાણ્યું.

બડા સાહેબે એકવાર કમર ઉપરથી બંને તમંચા વારાફરતી બહાર કાઢ્યા અને કારતુસ કાઢીને ખાલી ચલાવી જોયા. બન્ને બરાબર સ્થિતિમાં છે એ ખાતરી થતાં પાછા ભરીને કમર પરની પાકિટમાં મૂકી દીધા. એક વાર બેટરી તપાસી જોઈ, સાથેના અંગરક્ષકે ઉપાડેલી લાંબી નવખારની ‘એર ટાઈટ’ રાયફલની સલામતી પણ પરખી જોઈ.

છેલ્લે છેલ્લે સિપાઈના ખભા પર લટકતા મોટા થરમાસ-માંથી આ કાઠી એક એક ખ્યાલો અમને આપી ખાકીની બંધી એ ગટગટાવી ગયો. ઘોડા સંભાળનારને કંઈક ધીરેથી કહી એ આગળ વધ્યો. આગળ સાહેબ, પાછળ જગત, પછી હું ને મારી પાછળ ચાર અંગરક્ષકો. અમારી સપ્તર્ષિની ટુકડી પચપાળા આગળ વધી.

સાહેબ ચીલેચીલો જોતો જતો હતો. એ પગેરું પારખવાની કળામાં નિષ્ણાત હતો. જ્યાં ગુંચવાડામાં પડી જતો ત્યાં થોડીવાર થોભી જતો, કંઈક વિચાર કરતો, સાથેના સિપાઈઓને પૂછતો ને આગળ વધતો.

રાત પડતાં પડતાં અમે નરવરથી ડીક ડીક દૂર નીકળી

ગયા. અચાનક ક્યાંક તાપણું બળતું બેવાયું. સાહેબે સહેજ ઈશારો કરતાં એક સિપાઈ આગળ આવ્યો, સાહેબે પ્રકાશ તરફ આંખળી ચીંધતાં પેલાને કંઈક હુકમ કર્યો.

તરત પેલો સિપાઈ એ દિશામાં દોડી ગયો. થોડી વારમાં એક જંગલી જેવા માણસને ઘસડતો ઘસડતો આવી પહોંચ્યો. આવતાંની સાથે જ સાહેબે પેલા નિર્દોષ જંગલીને ભેરથી તમાચો લગાવી દીધો. રાતની નિર્જનતામાં એ ફડાકાનો પડવો પડ્યો. સાહેબની આ ફૂરતાએ મારા દિલમાં જરા અરેકારો પેદા કર્યો, પણ અત્યારે કંઈ દીકા થઈ શકે તેમ નહોતી.

તમાચો પડતાંની સાથે જંગલી લથડિયું ખાઈ ગયો. સાહેબે હિન્દુસ્તાનીમાં એક ગાળ સંભળાવી. પેલો સિપાઈ એને પૂછતો હતો.

“ભાઈ, બુદ્ધાસીંગ કીધર હૈ.”

પણ ભાલે એ ભે ખાય. એને તો બાણે જીભ જ નથી. સાહેબે બીજો તમાચો રસીદ કર્યો. હવે જંગલી ગભરાઈ ઊઠ્યો. એણે કહી દીધું.

“હજી ઉત્તરમાં ચાલ્યો બાય છે.”

આના જવાબમાં પણ ત્રીજો તમાચો લાગ્યો. પેલો બિચારો અધમૂઓ થઈ ગયો હતો. એણે પણ ઉપર પડતાં કહ્યું.

“ઈશ્વરના સોગનથી સાચું કહું છું.”

બસ, એની પરીક્ષા થઈ ચૂકી હતી. સાહેબે છાતી

ઉપર લટકતા દિશાયંત્રને જોયું. આપણે ત્યાં તારા જોઈને દિશા નક્કી કરાય છે. સાહેબે યંત્ર જોઈને દિશા નક્કી કરી ઉત્તર તરફનો માર્ગ લીધો. ચંદ્ર આકાશમાં પૂર ખડારમાં હતો.

અડધોએક કલાક ચાલ્યા હોઈયું, ત્યાં તો સાહેબે પગ ઠોકવા માંડ્યા. બે બે સિપાઈ બે બાબુ આવી ઊભા રહ્યા. બધા એકઠમ ગોઠવણભેર થઈ ગયા. આગળ દશેક માણસની ટોળી જતી દેખાઈ. ભાગ્ય સારાં કે બધો ચીલો સીધો જ જિતરતો ગયો. અમે ચીલજડપ કરી; પણ ત્યાં તો સામેથી કૂતરાના અવાજ સંભળાયા. ચાર મોટા મોટા પથરા અમારા ઉપર આવી પડ્યા.

થોડીવારમાં સામે જ ત્રણ કૂતરા આવી ઊભા. અજબ અનૂતમાં હતા. એમને પાછા હઠાવ્યા વગર કોઈ માર્ગ નહોતો. વીજળીને વેગે સાહેબે કમર પર હાથ નાખ્યો. ધાણી કૂટે એમ અવાજ થયા ને ત્રણે કૂતરા રામશરણ થયા. તરત જ સાહેબે ઢોટ મૂકી.

કોઈ એમ ન માને કે અહીં સીધી સડક હતી. ખાડું પણ મહામહેનતે ચાલી શકે તેવો ખાડા-ખડિયાવાળો માર્ગ હતો. ચારે તરફથી અમારા ઉપર પથરાનો વરસાદ વરસી રહ્યો હતો. સહુને ઝોછાવત્તા વાગ્યા, પણ અમે એકઠમ ઝાડની ઓથ લઈ લીધી.

થોડીવાર બંને તરફથી શાન્તિ રહી. એટલામાં એક બાબુથી લાકડાનું તલવાર જેવું કાતરિયું આવ્યું. એક સિપાઈ

જમીન પર લાંબો થઈ ગયો. સાહેબ છલાંગ મારી આગળ વધ્યો. અને એને ઊંચકીને ઝાડની બે ડાળ વચ્ચે બેસાડી હાથમાં ભરેલો તમંચો રક્ષણ માટે આપી દીધો.

અને બડાસાહેબે અમને સહુને પાછળ આવવા હુકમ કર્યો. એક જ શ્વાસે દોડીને પેલી ટોળી પાસે પહોંચી ગયા. પણ આ શું ? અહીં કશુંય નહોતું. કેવલ દશબાર દોર-દાંખર હતાં. સાહેબની આંખ ચારે તરફ ફરતી હતી. અચાનક એને થોડે દૂર ઘાસમાં કંઈક સરકતું લાગ્યું. એણે તમંચો ચલાવ્યો, પણ ગોળી એટલે દૂર ન જઈ શકી.

એક છલાંગની સાથે સિપાઈના હાથમાં રહેલી બંદૂક ઉઠાવી એ દોડ્યો. માતનો તો જરા જેટલો ડર નહિ. ઘાસમાં સરકતો આદમી બીજો કોઈ નહિ, બુદ્ધાસીંગ હતો. એ ઝનૂનપૂર્વક સામે ઊછળી આવ્યો. નિશાન લેવાય તેવી સ્થિતિ નહોતી. સાહેબે બંદૂક ફેંકી.

બન્ને બાથંબાથ આવી ગયા, બંણે મહાભારતના ભીમ અને કીચકનું યુદ્ધ ચાલ્યું. સિપાઈઓએ આગુબાગુના હુમલા બાળવા ઝોડા બાંધ્યા. જગત સાહેબની મદદે પહોંચ્યો. ગોળીથી ઉડાવાય તેમ નહોતું.

એવામાં પાછળથી રીંછની જેવું કોઈ પ્રાણી ધસી આવ્યું. લાગતું જ જગત ઉપર, પણ એનો છરો જગતની પીઠમાં ધૂસી બચ એ પહેલાં મેં મારા બધા બળથી બાંધું મારું. મારી હથેલીમાં લાંબો લીસરડો પાડતો છરો નીચે પડ્યો.

રીંછ આકારના પ્રાણીએ ફરીથી કમર પરનો છરો ખેંચ્યો, પણ જગત ચેતી ગયો હતો. આ તરફ સાહેબ અને બુદ્ધાસીંગની સ્થિતિ પણ કટોકટી ભરી હતી. ત્યાં બુદ્ધાસીંગ લથડ્યો. લથડતાં લથડતાં એણે સાહેબને ધક્કો માર્યો.

બુદ્ધાસીંગ નાઠો. શિકારને નાસતો જોઈ પેલા જંગલી સાથે લડતા જગતે ધૂમરી ખાધી. સરકીને ચડપ કરતાં બંદૂક ઉઠાવી બુદ્ધાસીંગ પાછળ. આગળ બુદ્ધાસીંગ પાછળ જગત.

આ તરફ સાહેબ પેલા રીંછ જેવા આદમી પર ઊતરી પડ્યો ને પોતાની દાઝ ત્યાં ઉતારી. એ જંગલી રીંછ જેવો આદમી બીજે કોઈ નહોતો, અમને બુદ્ધાસીંગને માર્ગ બતાવનાર જંગલી જાટ જ હતો. જગત બુદ્ધાસીંગને પહોંચી શકે તેમ તો નહોતું એણે એક ઊંચા સ્થાને ચડી નિશાન લીધું, બરાબર બુદ્ધાસીંગના પગ પર.

મોટા કડેકાટ સાથે કોઈ ઝાડ તૂટી પડે એમ ટેકરા પાછળ છૂપાવા જતો બુદ્ધાસીંગ જમીન પર ગબડી પડ્યો. ખેલ ખલાસ.

બડો સાહેબ મદદે આવી પહોંચ્યો. ત્યારે જગત નીચે ઉતરી એ તરફ જતો હતો. આ વખતે પાછળથી સાહેબની ટુડડી પણ આવી પહોંચી હતી. ઘણા પકડાયા, ઘણા નાસી ગયા.

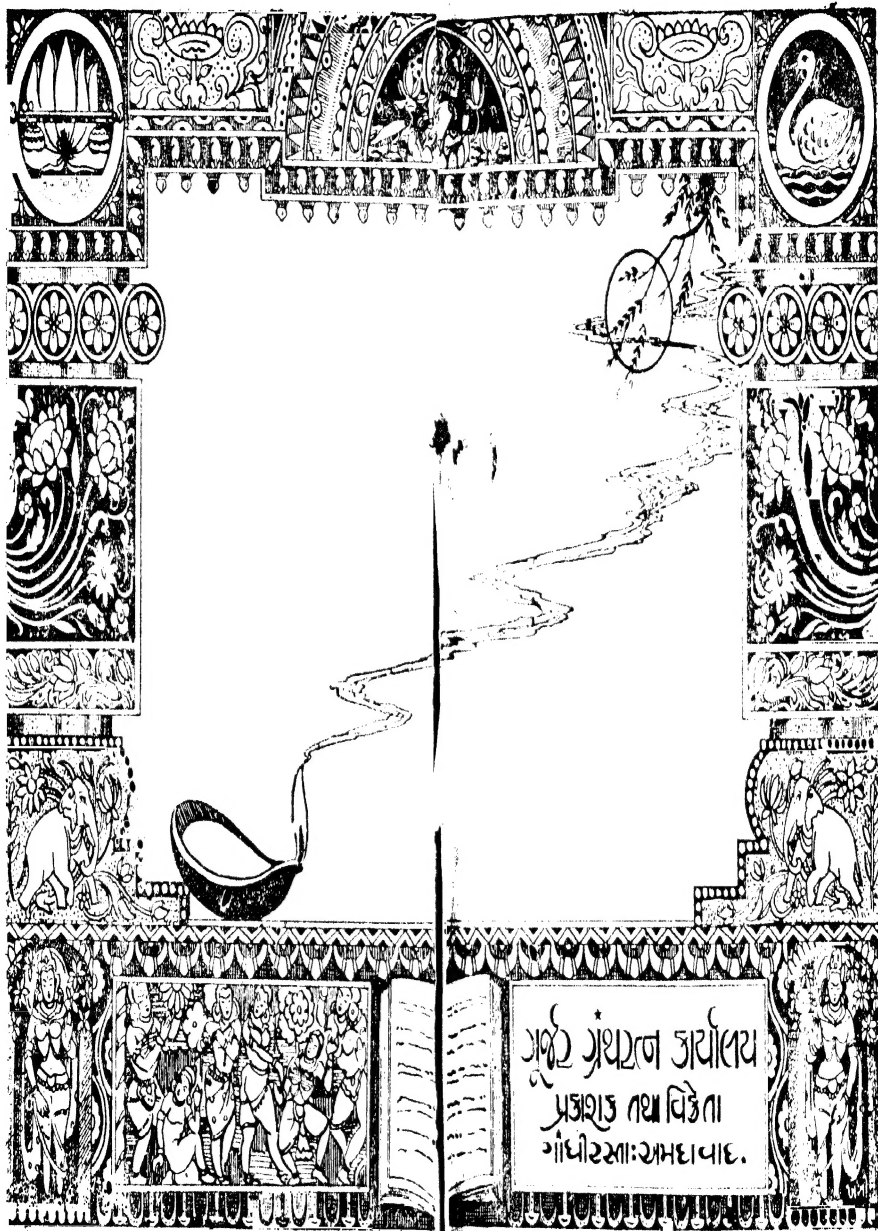
બુદ્ધાસીંગને ગાંઠે ધાલી અમે પાછા ફ્યા.

આ પછીની કથાના અમારે નિરુપાયે સાક્ષી થવાથી દૂર રહેવું પડ્યું. મારા હાથનો ઘા વધ્યો અને ત્રીજે દિવસે તાવથી પટકાયો. આ બિમારીએ મને લાંબો વખત ઘેરી રાખ્યો.

મારી સારવારમાંથી જગત નવરો પડ્યો ત્યારે તેને પાછા ફરવાનો સમય થઈ ગયો હતો. સોનાં બહેનીને લઈને એ શાઝાપુર આવ્યો ગયો. મેં મારાં પુસ્તકોને ખંખેરી, ઝાપટી લાંબે દિવસે હાથમાં લીધાં.

જ

આ કથાનો બીજો ભાગ
 “એક કદમ આજે!”
 જરૂર વાંચો.



ગુજરાત ગ્રંથપ્રજ્ઞાન કાર્યાલય
પ્રકાશક તથા વિતરણ
ગાંધીરસ્ટ્રા:અમદાવાદ.

